

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRK TARİHİNE YÖN VEREN SİYASİ DÜŞÜNCELER: JÖN TÜRKLERİN
SİYASİ FİKİRLERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim BUZPINAR

Ankara-2022

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRK TARİHİNE YÖN VEREN SİYASİ DÜŞÜNCELER: JÖN
TÜRKLERİN SİYASİ FİKİRLERİ ÜZERİNDEN BİR
DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim BUZPINAR

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Korhan MÜHÜRÇÜOĞLU

Ankara-2022

KABUL VE ONAY

İbrahim BUZPINAR tarafından hazırlanan “Türk Tarihine Yön Veren Siyasi Düşünceler: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri Üzerinden Bir Değerlendirme” başlıklı bu çalışma, 26/05/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Programında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba GÜRÇEL AKDEMİR (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi, Korhan MÜHÜRÇÜOĞLU (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Seda ERKOÇ YENİ (Üye)

Doç. Dr. Şule TUZLUKAYA

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasını;

- Akademik ve etik kurallar çerçevesinde hazırladığımı,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

26.05.2022

İbrahim BUZPINAR

ÖZ

BUZPINAR, İbrahim. “Türk Tarihine Yön Veren Siyasi Düşünceler: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri Üzerinden Bir Değerlendirme” Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Osmanlı Devleti belli bir siyasi düşünce ve gelenek üzerine kurulmuş köklü bir devlettir. Uzun süre monarşi ile yönetildikten sonra türlü etmenlerle değişmesi zaruri hale gelmiştir. Rönesans, reform, Fransız İhtilali gibi dünya genelinde yaşanan önemli gelişmeler Osmanlı Devletini de yakından ve derinden etkilemiştir. Kendi döneminde geri kaldığını fark edemeyen Osmanlı Devleti ise bu olayların getirdiği yenilikleri sonradan fark edebilmiştir. Savaş meydanında art arda yenilgiler almasıyla Batının askeri alanda ileriye gittiğini fark eden Osmanlı, Batının askeri ilim ve tekniğini almak amacıyla yüzünü batıya çevirmiştir. Böylece Osmanlı modernleşmesi ile birlikte Osmanlı siyasi düşünce ortamında da köklü bir dizi gelişme yaşanmıştır. Askeri kurumlarla başlayan modernleşme kısa sürede eğitim, siyaset gibi alanlarda da etkili olmaya başlamış ve Osmanlı Devleti, tarihi bir döneme girmiştir. Bu modernleşme sürecinde Jön Türk Hareketi etkili sonuçlar ortaya koymuş ve Osmanlının siyasi alanında tarihi değişimler yaratmıştır. Bu çalışmada Osmanlı siyasi düşüncesi içinde Jön Türk Hareketi ele alınmıştır. Jön Türk Hareketi, siyasi düşünce perspektifinden kuramsal bir bakış açısıyla incelenmiştir. Öncelikle Osmanlı Devletinin genel işleyişi, son dönemi ve Jön Türk Hareketine giden süreç incelenmiştir. İkinci bölümde Jön Türk Hareketinin temel yaklaşımları, vuku bulduğu olaylar ve etkileri incelenmiştir. Son bölümde ise Jön Türk Hareketinin sosyal, siyasi ve ekonomik sonuçları ele alındıktan sonra harekete yön veren önemli isimlerden İbrahim Temo, Prens Sebahattin, Ahmet Rıza Bey ve Mustafa Kemal Atatürk’ün fikirleri incelenmiştir. Kişilerin Jön Türk Hareketi içinde oynadıkları rol, benimsedikleri ana düşünce prensibi, düşüncelerini uygulama yöntemleri kuramsal bir bakış açısıyla irdelenmiştir. Bu kişilerin siyasi yaklaşımlarının incelenmesi Jön Türk Hareketinin siyasi düşünce açısından hangi temel ve dinamikler üzerine kurulduğunun anlaşılması adına oldukça önemlidir. Sonuç kısmında Jön Türk Hareketine yönelik değerlendirmeler yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jön Türk Hareketi, Modernleşme, Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

BUZPINAR, İbrahim. "Political Thoughts Directing Turkish History: An Evaluation of the Political Ideas of Young Turks" Master's Thesis, Ankara, 2022.

The Ottoman Empire is a well-established state founded on a certain political thought and tradition. After being ruled by a monarchy for a long time, changes have become necessary under various factors. Important developments occurred around the world such as the Renaissance, reformation, and the French Revolution affected the Ottoman Empire closely and deeply as well. The Ottoman Empire, which could not realize that it was behind in its own time, was able to realize the innovations brought by these events later. Realizing that the West was advancing in the military field with successive defeats on the battlefield, the Ottoman Empire turned its face to the West in order to acquire the West's military science and technique. Thus, along with the Ottoman modernization, a series of radical developments took place in the Ottoman political thought environment. The modernization, which started with military institutions, started to be effective in fields such as education and politics in a short time and the Ottoman Empire entered a historical period. In this modernization process, the Young Turk Movement produced effective results and created historical changes in the political field of the Ottoman Empire. In this study, the Young Turk Movement in Ottoman political thought is discussed. The Young Turk Movement has been examined from a theoretical perspective on the axis of political thought. First, the general functioning of the Ottoman Empire, its last period and the process leading to the Young Turk Movement were examined. In the second part, the main approaches of the Young Turk Movement, the events that took place and its effects were examined. In the last part, after the social, political and economic results of the Young Turk Movement were discussed, the ideas of İbrahim Temo, Prince Sebahattin, Ahmet Rıza Bey and Mustafa Kemal Atatürk, who were the important names that gave direction to the movement, were examined. Their roles in the Young Turk Movement, the main thought principle they adopted, the methods of applying their thoughts were examined from a theoretical point of view. Examining the political approaches of these people is very important in order to understand the basis and dynamics of the Young Turk Movement in terms of political thought. In

the conclusion part, the study was completed by making evaluations about the Young Turk Movement.

Keywords: Young Turk Movement, Modernization, Mustafa Kemal Atatürk, Committee of Union and Progress, Ottoman Empire

TEŞEKKÜR

Yaptığım bu araştırmada Jön Türk Hareketinin Osmanlı ve Türk siyasi düşüncesi içindeki yerini incelemeye çalıştım. Bu çalışmayı gerçekleştirirken tamamen objektif ve araştırmacı bir bakış açısı benimsedim. Jön Türk Hareketinin etki ve sonuçlarını genel Osmanlı zemini üzerinden ele almaya başladım çünkü Osmanlının genel yapısı, tarihi kökleri ve 18. yüzyıla kadar geçirdiği tarihi yolculuğu Jön Türk Hareketinin ortaya çıkmasında ve çıkma biçiminde doğrudan etkili olduğu kanaatindeyim. Tarihi olaylar neden-sonuç halkaları içinde dönemin koşulları ekseninde incelenmelidir. Bu nedenle Jön Türk Hareketini Osmanlı Devletinin siyasi alanı içinde kapsayıcı bir yaklaşımla ele aldım. Ayrıca Jön Türk Hareketi belli kesimlerce kutsanan ya da yerilen bir tarihi olgudan çok belli dinamikleri, prensipleri ve sistemli düşüncesi olan bir olgu ve tarihi bir gerçekliktir. Bu nedenlerle de kapsayıcı, bilimsel ve objektif bir şekilde ele alınmalı, bilimsel bulgular üretilmeli ve Türk siyasi düşünce alanında bu hareketin çok kıymetli olduğunun farkına varılmalıdır.

Öncelikle beni bu günlere getiren kıymetli aileme teşekkürlerimi sunar, tezimi yazarken yürüdüğüm bu zorlu yolda beni yalnız bırakmayan tez danışman hocama ve akademik hayatım boyunca üzerimde emeği bulunan herkese teşekkürler ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE GENEL SİYASİ DÜŞÜNCE VE JÖN TÜRK HAREKETİNE YOLCULUK	5
1.1 Bir Türk Devleti Olarak Osmanlı Devleti'nin Siyasal Sistemi ve Üzerine Kurulu Olduğu Siyasi Düşünceler	5
1.2 Jön Türkler ve Jön Türk Hareketinin Arka Planı.....	17
1.2.1 Kuleli vakası	17
1.2.2 Yeni Osmanlılar Cemiyeti	22
1.2.3 Mekteplerin etkisi	33
1.2.3.1 Galatasaray Sultanisi.....	38
1.2.3.2 Mekteb-i Tıbbiye	41
1.2.3.3 Mekteb-i Harbiye	44
BÖLÜM 2: JÖN TÜRK HAREKETİ VE SİYASİ DÜŞÜNCESİ	52
2.1 Jön Türk Hareketi'nin Düşünsel Altyapısı.....	52
2.1.1 Batılı fikirlerin yansımaları	52
2.1.2 Jön Türk Hareketi'nde düşünsel mücadele: “Pozitivizm” ve “Adem-i Merkeziyet”	57
2.1.3 Jön Türk Hareketi'nde eğitim ve eğitimcilerin etkisi	61
2.1.4 Doğu'daki gelişmelerin etkisi.....	64
2.2 Jön Türklerde Protomilliyetçilikten Milliyetçiliğe Yöneliş	67

2.2.1 Jön Türklerde Osmanlılık anlayışı	67
2.2.2 Jön Türklerde Türkçü fikrin arka planı	68
2.3 Jön Türk Hareketini hazırlayan düşünce akımları ve yeni aydın tipinin oluşumu	70
2.4 1908 Jön Türk Hareketini Hazırlayan Nedenler.....	71
2.5 Jön Türkler ve Örgütlenme Anlayışları.....	72
2.6 Jön Türk Hareketi İçinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yeri ve Rolü ..	73
BÖLÜM 3: JÖN TÜRK HAREKETİNİN SİYASİ DÜŞÜNCESİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME	75
3.1 1908 Jön Türk Hareketinin Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Sonuçları	75
3.2 Jön Türk Hareketine Yön Veren Önemli Aktörlerin Siyasi Düşünce Perspektifinden Kuramsal Olarak Değerlendirilmesi	76
3.2.1. İbrahim Temo.....	77
3.2.2 Prens Sebahattin.....	83
3.2.3 Ahmet Rıza Bey.....	87
3.2.4 Mustafa Kemal Atatürk.....	89
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	97
EKLER.....	104
TURNİTİN RAPORU.....	106
ÖZGEÇMİŞ.....	110

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Akt	: Aktaran
Bknz.	: Bakınız
C	: Cilt
Harbiye	: Mekteb-i Harbiye
İİBF	: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İJTb	: İlerici Jön Türk Birliği
İSH	: İstiklal Harbi Kataloğu
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Prof.	: Profesör
s	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
ss.	: Sayfa Sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Tıbbiye	: Mekteb-i Tıbbiye
vd	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayın

GİRİŞ

Türkler, insanlık tarihi içinde köklü ve tarihi eskilere uzanan milletlerden biridir. Evirilerek gelişmesi, genişlemesi, değişmesi ve özüyle yenilikleri sentezlemesi Türk kültürünü kalıcı, özgün ve kuvvetli köklere sahip niteliklere kavuşturmuştur. Bu uzun ve köklü kültür, devlet idaresi ve siyaset alanında da çok güçlü, kökünü çok eski zamanlardan alan düşünce ve gelenekler ortaya çıkarmıştır. Tarihte bilinebilen ilk Türk devleti Büyük Hunlardan günümüze kurulan tüm Türk devletleri öz değerlerini güncelleyerek, öğrenerek kültürü aktarmış ve geliştirmiştir. Bilinebildiği ölçüde Hunlardan devralınan bu siyasi gelenek, Selçuklunun mirasçısı Osmanlı aracılığıyla Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılmıştır. Tarihte, Türk devletleri her zaman birbirlerinin mirasçısı olmuştur. Bu çalışmanın konusu olarak Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devletinden her alanda yüksek ve değerli tecrübelerle dolu büyük bir mirası devralmıştır. Medreselerden, devlet idaresine Osmanlı uzun süre Selçuklu temeli üzerinden sistemlerini sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti oldukça kendine has dinamiklere sahip bir devlet, imparatorluk ve siyasi yapıdır. Doğu ve Orta Doğunun köklerini taşıdığı gibi aynı zamanda medeniyetler beşiği Anadolu'nun kültürel mirasına da sahip olup Akdeniz, Avrupa gibi çok farklı coğrafyalarda toprakları da mevcut olmuştur. Osmanlı özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte bambaşka bir siyasi yapıya dönüşmüştür. Artık çok uluslu bir imparatorluk olan bu yapı, uzun süre başarılı biçimde yönetilmiştir. Bir noktada ise sistemleri körelmeye başlamış, etkinliğini kaybetmeye başlamış ve çağın gerisinde kalmaya başlamıştır. Osmanlı'nın yerinde saymasıyla Avrupa'nın Rönesans ve Reform atılımları paralel süreçlerde gerçekleşir. 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başları gibi Osmanlı akli bilimlere olan yönelimini tamamen kesip nakli ilimlere yönelirken Avrupa tam aksi yöne doğru yol almıştır. Bu tarihi kırılma, dünya tarihi açısından da çok önemli ve etkileri yüzyıllara yayılacak sonuçlar ortaya koyacaktır.

Osmanlı Devleti uzun yıllar monarşi ile yönetilmiş ve başka türlü bir yönetim yaklaşımı söz konusu dahi olmamıştır. Ancak değişen dünya düzeni Osmanlı Devletini çok yakından ilgilendirecek ve derinden sarsacaktır. Avrupa'da yaşanan gelişmeler, Fransız İhtilali ve Osmanlı'nın kendi içine dönmüş dünya gündemini uzaktan takip eden tutumu bir araya geldiğinde Osmanlı geri düşmeye başlamıştır.

Osmanlının bu durumun farkına varması ise askeri alanda üst üste alınan yenilgiler ile olmuştur. Osmanlının siyasi düşüncesinin hızlı değişeceği zamanları başlatan olgu modernleşme olmuştur. Batıya yüzünü dönene kadar Osmanlı yüzyıllarca monarşi ile yönetilmiştir ve siyasi düşünce alanında hareketli gelişmeler olmamıştır. Üst üste alınan yenilgiler ile Osmanlı, dönemin gerisinde kaldığını Batının askeri alanda kendisinden üstün hale geldiğini idrak etmiştir. Askeri alandaki ilim ve tekniği bünyesine katmak için kapılarını Batıya açan Osmanlı yeni bir dönemin ve ardı arkası kesilmeyecek yeniliklerin kapısını aralamıştır esasında. Askeri alanda başlayan batılılaşma girişimleri ordunun yenilenmesi, yeni askeri okulların açılması, ordu sistemlerinin değiştirilmesi, yurt dışına askeri öğrenci gönderme gibi adımlarla devam etmiştir. Osmanlı bir miktar geç de olsa Avrupa'nın gelişimine ve kendi geri kalmışlığına gösterdiği farkındalık ve bulduğu çözümlerle siyasi düşünce perspektifinden ele aldığı oldukça başarılıdır. Farkındalık ile başlayan süreç değişim için planlama yapma, adım atma ve istikrarlı olma ile devam etmiştir ki dönüşümün tüm aşamaları yerine getirilmiştir. Ancak Osmanlıyı değişimler konusunda etkisiz sonuçlar almaya götüren etken değişimi uygulama kısmı olmuştur. Batının askeri ilim ve tekniğine sahip olmak istemiş ve yurt dışına öğrenci göndermiştir fakat öğrenciler daha köklü bir bakış açısına sahip olunması gereğini fark ederek geri dönmüş, yönetimin istediği, devletin ihtiyaç duyduğu bilgiyi topraklarına getirememiştir. Modernleşme sosyal, siyasal, toplumsal ve ekonomik bir olgudur ancak Osmanlı yalnızca yeniliğe odaklanmıştır. Öğrenciler yüz yüze oldukları hususun bir düşünme ve yaklaşım şekli olduğunu anlamış fakat etkili sonuçlar ortaya koyamamışlardır. Osmanlı, askeri okullar açmış fakat yönetim ve kurulma şeklini tamamen yabancılara bırakmış ve bir dizi anti Osmanlı faaliyete engel olamamıştır. Değişimi başka alanlarda da aynı yöntemle denediği için Osmanlı değişimi yönetmek yerine değişime kapılmaktan kaçamamıştır.

Tarihi olayların kronolojik akışı açısından Osmanlı bu yönde ilerlemişken bu süreçte siyasi düşünce alanı başrolde oturmuştur. Modernleşme birey vurgulu bir yaşam, sanayileşme vurgulu bir toplum ve demokrasi odaklı bir yönetim ayakları üzerinde yükselmiştir. Osmanlının yalnızca yenilenen gelişmeyi bünyesine dahil etmesi için modernleşme olgusuna tam hakim olması ve tüm dinamikleriyle onu yönetmesi gerekirdi. Ancak ne Osmanlı ne de başka bir devlet için böylesine yeni ve dinamiklerini güncel olaylardan alan bir olgunun detaylıca tanınması, bilinmesi ve

yönetilmesi mümkün değildir. Modernitenin yuvası Batı bile ancak bir süreden sonra modernleşme olgusunu tanıyıp anlayıp yönetebilmiştir.

Osmanlıda siyasi düşünce ortamı yukarıda bahsi geçen etmenler ekseninde değişmeye başlamıştır. İlk adımda yurt dışına eğitim için gönderilen gençlerin ulusçuluk akımından fazlasıyla etkilenmesi vardır. Birkaç münhasır girişim göz ardı edilirse bu konuda ilk örgütlü faaliyet olarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti göze çarpar. Bu cemiyet köksüz, kuramdan yoksun ve özentiye kaçan fikirler ekseninde faaliyet göstermiş olsa da üyeleri giriştikleri yolda bir kıvılcım yaratmışlardır. Vatanperver ve ulusçu fikirler Osmanlı modernleşme sürecinde siyasi düşüncenin odağı olmuştur. Kurulan yenilikçi okullarda yabancı eğitimciler perde arkasından öğrencilerine ulusçuluk ve vatanperverlik aşılamış, kurulma amaçlarına uygun olmayan davranışlar sergilemişlerdir. Yurt dışında eğitim alan gençler zamanla Yeni Osmanlıların sergilediği kuramsız, tutarsız düşünceler yerine sistemli ve çözüm önerisini üreten, batı modernleşmesini anlayan, uygulama fikirlerine sahip nitelikler kazanmışlardır. Gittikçe siyasi arenada güç kazanan gençler, sonuçları zamana yayılan etkiler yaratmışlardır. Jön Türkler siyasi arenaya da siyasi düşünce ortamına da bu noktada dahil olurlar. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin faaliyetlerine yönelik olarak ilk kez bir Paris gazetesinde geçen Jön Türk deyimini, tüm modernleşme hareketlerinde kullanılan bir insan profilinin adı haline dönmüştür.

Pek çok farklı dinamik üzerinde birçok farklı etmen etkisiyle Jön Türkler Osmanlı siyasi alanında etkin olmaya başlamışlardır. Jön Türkler; “Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan meşrutiyetçi ve II. Abdülhamid döneminde muhalif olan genç ve aydın kuşağa verilen isimdir (Berkes, 2002: 12).” şeklinde açıklanmaktadır. Osmanlı gençlerinden yurt dışında tahsil görmüş aydın olanların vatan sevgisiyle devleti kurtarmak adına giriştiği faaliyetler ve bu faaliyetlerin sonuçları Jön Türk Hareketi olarak ele alınabilir. Jön Türkler Fransız ekolü başta olmak üzere türlü milletlerden düşünürlerin yaklaşımlarını okumuş, öğrenmiş ve kendi fikirsel ortamlarını oluşturmuşlardır. Yeni Osmanlıların aksine İbrahim Temo'ların, Ahmet Rıza Bey'lerin dahil olduğu Jön Türk Hareketi kuramsal bir düşünce yapısı olan, sistemli ve örgütlü bir faaliyettir. Bu çalışma kapsamında Jön Türk Hareketi ve Osmanlı siyasi düşüncesi incelenmiştir. İnceleme yapılırken Osmanlı Devletinin temel dinamikleri ve tarihi kısaca ele alınmış ve Jön Türk Hareketini ortaya çıkaran ortamın temel dinamikleri incelenmiştir. Son olarak

çalışma kapsamında Jön Türklerden İbrahim Temo, Prens Sebahattin, Ahmet Rıza Bey ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ele alınması tercih edilmiştir. İbrahim Temo'nun tercih edilmesinde, Jön Türklerin veya İttihat ve/veya Terakkinin balkan ayağını oluşturması ve balkan cemiyetleri/örgütleri ile Jön Türkler arasında köprü görevi görmüş olması ile harekete katkıları etkili olmuştur. Prens Sebahattin ise "Ademi Merkezîyet" kavramı ile Osmanlıya ilk siyasi düşünce kuramını hediye etmiş, Jön Türklerin etkilendiği iki ana düşünce akımından birinin de yaratıcısı olmuştur. Ahmet Rıza Bey de yine Jön Türklerin etkilendiği düşünce akımlarından ilki olan "pozitivist" düşüncenin savunucusu ve tanıtıcısı olmuştur bu düşünce ile Jön Türkler üzerinde büyük etkileri sahiptir. Son olarak Mustafa Kemal Atatürk'e gelindiğinde ise cumhuriyet fikrini eyleme döken, reformlarında Jön Türkler veya İttihat ve Terakkinin fikri alt yapısını bulunduran, birçok alanda kendini geliştirmiş bir Jön Türk hareketi uygulayıcısıdır denebilir. Bu bağlamda Jön Türk Hareketi nedir, nasıl ortaya çıkmıştır, onu doğuran gerekçeler nedir ve sonuçları nasıl olmuştur gibi ana sorular ekseninde konu ele alınmıştır. Böylece Türklerin siyasi tarihleri içinde yeni bir dönem açmaya köprü olan Jön Türk Hareketinin yeri ve etkileri açıkça ortaya konulmuştur. Jön Türk Hareketinin temel ideolojisinin, dinamiklerinin ve fikrîsel zemininin anlaşılması günümüz siyasi düşüncelerinin anlaşılması hususunda oldukça önemlidir. Çünkü çalışma içerisinde görüleceği üzere Jön Türk Hareketi, bugünün Türk toplumu ve Türk devletindeki sosyal, siyasi kavramların temel köklerinden biridir.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE GENEL SİYASİ DÜŞÜNCE VE JÖN TÜRK HAREKETİNE YOLCULUK

1.1 Bir Türk Devleti Olarak Osmanlı Devleti'nin Siyasal Sistemi ve Üzerine Kurulu Olduğu Siyasi Düşünceler

Osmanlı Devleti, monarşi siyasi düşüncesi üzerine kurulmuştur. Çok uzun yıllar boyu saltanat ile yönetilmiştir. Osmanlı Devletini, siyasi düşünce tarihinde hareketli hale getiren dönemler ise Osmanlı'da saltanatın yerini almaya başlayan yeni siyasi düşünceler olmuştur. Yenilik Hareketi, Osmanlı Modernleşmesi gibi farklı adlarla anılan bu siyasi düşünce değişimi yüzyıllar boyunca bir süreç içerisinde şekil almış ve Osmanlı siyasi düşünce tarihinde dönüm noktaları oluşturmuştur (Özvar, 1999: 136). Bu bağlamda çalışma kapsamına dahil olan Osmanlı siyasi düşüncesinin kökleri Osmanlı Modernleşmesi ile başlamakta olup incelemeye bu noktadan başlamak faydalı olacaktır.

Osmanlı Devleti uzun süre monarşi ile yönetildikten sonra modernleşme hareketleri baş göstermiştir. Tarihçiler ve konuyla ilgili diğer alanlardaki uzmanların görüşlerine göre de Osmanlı İmparatorluğu içerisinde modernleşmenin ne zaman başladığına dair uzlaşılmış ortak bir tarih bulunmamaktadır. Araştırmacılar genel itibariyle modernleşmenin yoğunluğuna bağlı olarak farklı dönemleri işaret etmektedirler. Tarihçilerin üzerinde hemfikir olduğu görüşlerden biri, Osmanlı İmparatorluğunun konumu ve yayıldığı bölgeler itibariyle Batı dünyası ile iç içe bulunduğuudur. Osmanlı açısından Batı medeniyetiyle yoğun kültürel alışveriş ve bunun yer yer yıkıcı ve olumsuz olan sonuçları bu tarihi işlevi ortaya çıkarmıştır. Batı medeniyeti açısından ise Osmanlı ve taşıdığı köklü Türk-İslam geleneğine yakın olarak deneyimlerinden faydalanmak medeniyetlerini bu deneyimlerin yarattığı temele kurabilmek işlevi tarihi ilişkiyi açıklamaktadır. Her iki olgu da tarihin ve insanlığın seyri açısından oldukça önemlidir. Osmanlı, bulunduğu konum nedeniyle Batı medeniyetiyle her zaman yakın ilişkide olmuştur. Ancak kökleri kendinden önceki Türk devletlerinden ve Doğu medeniyetlerinden almıştır. Sahip olduğu köklü ve derin mirasla Batı medeniyetine sonraki dönemde kaydedeceği gelişmenin temelini sunmuştur denilebilir. Bu temel Batıya iletilebilmesi ise yüzyıllar süren kültürel etkileşim ve iletişimlerle mümkün olmuştur. Özellikle günümüz Batı dünyasının sahip olduğu gelişme düzeyinin temelinde Türk ve İslam devletlerinin ve

Doğunun idari, teknolojik, bilimsel ve sosyolojik ilminin katkısı göz ardı edilemez (Eco, 1998: 37). Tüm katkıların iç içe etki etmesinin kökeninde Osmanlının Anadolu merkezli İmparatorluğunun köklerini Doğu medeniyetlerinden almasıdır. Bilindiği üzere Türklerin teşkilatlanma, devlet yönetimi ve idare konusundaki deneyim, kültür ve öğretileri köklü bir tarihe dayanmaktadır. Bu deneyimler ve idarecilik her Türk devletinin birbirine geliştirerek aktardığı bir mirastır. Türk kültürünün bu idarecilik anlayışı zaman içerisinde İslamiyet ile başka kültürler gibi olgularla harmanlanarak güçlenmiş ve güncellenmiştir. Çekirdeğinde Türk yöneticilik, devlet idaresi ve usulü etrafında İslam kaideleriyle zenginleşmiş Doğu medeniyetinin katkılarıyla yoğunluk kazanmış köklü bir olgu, Osmanlı siyasi düşüncesine yön veren en büyük faktördür. Tüm bu oluşumun içine Doğu medeniyetlerinin insanlık tarihinden getirdiği ilim, bilim, tıp, sosyoloji ve din gibi edinimler de eklendiğinde Batı, içinde bulunduğu orta çağ batağından çıkmak için en uygun zemini yakalamıştır (Göçek, 1999: 305).

Osmanlının yüzyıllarca üzerinde yükseldiği siyasi düşünce elbette ki birkaç yıl içerisinde değişmemiştir. Osmanlı siyasi düşüncesine etki eden en önemli faktörlerden biri Batı medeniyeti ve gelişen bilimsel icatlardır. Günümüzde Doğu ile Batın hep zıt medeniyetlermiş gibi yerleşik bir algı vardır. Doğu ve Batı medeniyetlere birbirinin zıttı olmak yerine insanlık medeniyeti Doğudan yükselerek Batıyı da kapsayan matrisyel bir uygarlığın düzenlemeden geçmiş halidir. Esasen tek bir uygarlık söz konusu olup Doğu medeniyetleri bunu binyıllarca besledikten sonra aynı uygarlığı revize ederek günümüze taşıyan Batı medeniyetinin rolüyle son bir eşik atlamış tek bir uygarlık söz konusudur (Hardt, 1993: 77). Doğu ile Batı medeniyetleri arasındaki ilişkinin bu derece vurgulanmasının nedeni bu çalışma kapsamında incelenecek siyasi düşüncelerin bu ilişkiden fazlasıyla etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Doğu-Batı ilişkisi siyasi düşünce tarihinde kök olgulardan bir tanesidir. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesinin zemini de yine aynı ilişkiden kök almaktadır. Osmanlının beş yüz yıldan fazladır sürdürdüğü siyasi düşünceyi yavaş yavaş etkileyerek sonunda değişime sokan olgu Osmanlı Modernleşmesidir ki bu modernleşme olarak adlandırılan hareketlerin temelinde yine Osmanlı-Batı medeniyeti ilişkisi bulunur.

Osmanlı modernleşmesi ile değişen siyasi düşünce incelenirken konuya başlanacak yer muhakkak modernite kavramıdır. Modernite, Osmanlı'ya göre batıda Avrupa'ya göre kuzeyde meydana gelen bir kavram ve olgudur. Günümüzdeki pek

çok dinamiği oluşturan bu olgu, Osmanlı batılılaşması sürecinde daha çok karşımıza çıkar. Osmanlı modernleşmesi ile batılılaşması genellikle birbirinin yerine kullanılsa da batılılaşma, moderniteyi de içine alan Batı medeniyetlerini kapsayan daha geniş bir olgudur. Bu iki ayrım önemlidir çünkü Osmanlıda siyasi düşüncüyü araştıran tarihçilerin kendi batı kavramı sınırları tarihi realitenin perspektifini değiştirmektedir. Öz itibarıyla bütünsel ve homojen bir batı kavramından söz etmek pek de mümkün değildir. Çünkü batı kavramıyla hem bir kültür hem bir yön hem bir coğrafya hem de türlü gelişme olguları kast edilmektedir. İsmet Özel, bu noktada çok gerçekçi bir batı kavramı açıklaması yapmıştır. Batı medeniyetini “Pireneler’in doğusu, Alpler’in kuzeyi ve Ren Nehrinin batısında kalan bölgede” kuluçkaya yatarak biçim alan bir medeniyet olarak açıklamıştır. Açıklamalarına devam ederek Londra ve Paris’in Batı medeniyetine ruhunu verdiğini ve her anlamda Batı kavramının bir zihniyeti ve değerler sistemini kast etmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşıma göre ABD askeri ve ekonomik büyük bir güce sahip olsa da Batı medeniyetinin gerçek bir temsilcisi olmayıp, bu gerçek temsilci Avrupa’dır (Özel, 2012: 124). Tüm bu açıklamaların temel amacı Osmanlı’nın batı diyerek yüzünü neye döndüğünün anlaşılmasıdır. Osmanlı bir batılılaşma süreciyle siyasi düşüncesinde köklü değişimler yaşamıştır ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bu değişikliklerin nihai durağıdır. O halde Osmanlı modernleşmesinin devletin yüzünün Avrupa’ya dönük olmasını ifade ettiği aşikardır. Kaldı ki muasır medeniyet düzeyi olarak ele alınan bu yaklaşım Cumhuriyetin muasır medeniyetler düzeyine ulaşma hedefindeki muasır medeniyet de Avrupa’dır. Batı medeniyeti kapsamı içinde ABD’nin yer alması II. Dünya Savaşından sonra yaygınlık kazanan bir yaklaşımdır ki gerek siyasal gerekse düşünsel olarak durum bu şekildedir. Türkiye’nin batılılaşma ve batıdan algıladığına yönelik sorunlardan biri de bu noktada başlamaktadır. Çünkü II. Dünya Savaşından sonra batı kavramı ve algısı içerisine ABD’nin dahil olması Türkiye’nin batılılaşma ekseninin ABD’ye kaydığı savını meydana getirmiştir. Bu konuya en güzel yaklaşımlardan biri İlber Ortaylı tarafından getirilmiştir. Ortaylı, batı nedir sorusu etrafında açıklamalarda bulunurken batının yalnızca coğrafya, din ve sanayileşme olmadığını belirtmektedir. Batı uygarlığı ve Batı toplumunu bir değişim toplumu olarak ele alan bu yaklaşımda batının değişim bilincine çok erken ulaştığı ve bu durumunda dünya genelinde ilk niteliği taşıdığı açıklanır. Batı dışı toplumların batılılaşma hareketini tam olarak tamamlayamamalarının nedeni olarak batı dışı

toplumların batı kadar hızlı değişip dönüşmemesi olduğu belirtilir. Ortaylı, Mousnier'den alıntılanan şu sözlerle bakış açısını daha da derinleştirir: “Paris Akademisi, Avrupa’yı devamlı değişmiş ve halen değişmekte olan bir kıta olarak açıklar. Bu değişim bizim gelişen bilgi ve bilincimizin bir eseridir. Akademiye göre, dünyanın diğer bölgeleri durgunluk içindedir.” (Ortaylı, 1995: 15). Toplum gündeminde daha düşük bilgi ve bilinç düzeyinde tartışılabilen batılılaşma olgusu içine ona benzeme, öykünme gibi kavramlarda dahil edilse de batılılaşma, onun medeniyet düzeyini yakalama anlamı taşır. Bu anlamda Osmanlı oldukça büyük bir yol kat etmiştir. Osmanlı'nın bir dünya imparatorluğu olarak batıdan yükselen gelişmeleri zamanında neden yakalayamadığı ayrı bir kısmın konusu olmakla birlikte değişimin zaruri olduğunu fark ettikten sonra Osmanlı hızlı biçimde batılılaşmaya başlamıştır. Ancak Ortaylı tarafından vurgulanan batı toplumlarının değişim toplumu olma niteliğinden kaynaklı Osmanlı'nın değişim hızı batının değişim hızına yetişememiştir. Böylece arada açılan fark hiçbir zaman tam manasıyla kapanmamıştır. Bu konuda tarihi bir tespiti olan Berkes (2002), Osmanlı'nın Avrupa'nın kapı komşusu olduğu halde çağdaşlaşma sürecini tam olarak tamamlayamadığını belirtir (Berkes, 2002: 34). Bu bakımdan hem kendi medeniyetimizin hem de kendisine uyulan medeniyetin üzerinde durduğu temeller, düşünce kodları bilinmeden ne uyumda başarı elde edilebilir ne de bu durumu anlamaya çalışanlar için durumun anlaşılması mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan öncelik Osmanlı ve Batı'nın oluşumunda belirleyici olan düşünce kodlarına verilmelidir.

Batılılaşma kavramı ile modernite/modernizm kavramları birbirlerinden ayrılırken modernitenin kapsamı ve sınırları önemli hale gelir. Modernite/modernizm; “Aydınlanma felsefesiyle ortaya çıkan ve geleneksel bilgi anlayışından ontolojik ve epistemolojik düzeyde bir kopuşu yansıtan köklü bir değişime işaret etmektedir. Bir anlamda modernite projesi Aydınlanma felsefesinin teoriden pratiğe geçmiş hali olarak görülebilir. Aydınlanma felsefesiyle Tanrı merkezli evren anlayışından insan merkezli bir bilgi ve varlık anlayışına geçilmiştir (Işın, 1985: 34)”. Görüldüğü gibi modernleşme ve/veya modernitenin Batı toplum, kültür veya coğrafyasıyla bir alakası yoktur. Aydınlanma ve bilimsel düşüncenin değişmesi şeklinde bir çekirdeği vardır. Modernizmin tanımında bulunan öğelerden anlaşılacağı üzere bilgi, bilim ve teknoloji arasındaki yakın ilişkilerden ötürü

sanayileşme de modernizmin kapsam sınırları içinde yer alacaktır. Çünkü teknolojik gelişmeler sanayileri ve sanayileşmeyi doğurmuştur ve teknolojinin dahil olduğu bir kavram içinde sanayileşme muhakkak yer alacaktır. Aydınlanma düşüncesinin ideallerinden temelini alan modernite, Batı toplumlarında yükseldiği için modernleşme ile batılılaşma birbirinin yerine kullanılan kavramlar olmuştur. Modernleşme öz itibarıyla aydınlanarak değişim yaşama ve gelişmeyi içerirken bu kavramı doğuran toplumlar ve kavramı doğuran gelişmelerin yuvası Batı medeniyeti olduğu için bu karışıklık yaşanmaktadır. O halde bu çalışma ekseninde Osmanlı'nın siyasi düşüncesini ve değişimini ele alırken Batı Medeniyetinin hangi temeller üzerinde yükseldiğini ele almak, batılılaşma kavramını anlamak, Osmanlı ve sonrasında Türkiye'nin yönünü neden batıya döndüğünü kavramak ve siyasi düşüncenin bu eşiklerdeki evrimi açıklamak gerekmektedir. Giddens (1998:25), modernitenin Batı Medeniyetinden başlamak üzere tüm toplumlar için dört devrim üzerinden yükseldiğini açıklar:

- ✓ Bilimsel devrimler
- ✓ Siyasal devrimler
- ✓ Kültürel devrimler
- ✓ Endüstriyel devrimler

Görüldüğü üzere modernite, bilim ve teknoloji kadar kültüre, endüstriyel ve siyasal devrimlerin de katkılarıyla ortak bir hareketlerin sonucudur. Moderniteyi var eden bu dört ana faktör daha yakından ele alınırsa ilk ve önemli faktörlerden biri ekonomik boyuttur. Modernitenin ekonomik boyutunu kapitalist üretim ilişkilerine dayanan endüstrileşmiş toplumsal düzen oluşturur. Yani sanayileşmenin yarattığı toplumsal düzen olmadan modernizmden bahsetmek mümkün değildir. Görüldüğü üzere sanayileşme yalnızca ekonomik ve teknolojik bir gelişme olmayıp sosyal, toplumsal ve kültürel de bir olgudur aynı zamanda. Modernitenin ekonomik boyutunu oluşturan endüstriyel toplumsal düzende liberalist mülkiyet anlayışı kurumsallaşmıştır. Özel mülkiyetin liberalist kurumsal anlayışı modernitenin en belirgin öğelerinden biridir. Moderniteyi var eden bir diğer sac ayağı bilgi, sanat ve ahlak yaklaşımlarıdır. Modernite kapsamında üreyen bilgi, ahlak ve sanat ile batının bunu yorumlama şekli arasında fark olduğu unutulmamalıdır. Modernizm insanlık açısından ilerleme taşı niteliğinde bir ahlak, bilgi ve sanat gelişimi yaratmıştır fakat bu noktada batının evrensel değerler üretme iddiası vardır ki bu tartışmaya devam

edilen bir yaklaşımdır. Moderniteyi var eden sac ayaklarından üçüncüsü ise bireyselleşmedir. Bireyselleşme kapsamı içinde geleneksel toplumsal bağlardan kurtulan, kendi aklı ile kendini yönlendiren insanın oluşmasıdır. Bir toplumun yüksek düzeyde bu niteliklerde bireylerden oluşması modern toplum niteliğini kazandırır. Dördüncü ve son sac ayağı ise öz itibarıyla ilk üç faktörün tamamını kapsayan kurumsal yapıyı içerir. Bu düzeyde ulus devlet olarak demokratik süreçlerle yaşama özellikleri yer alır. Bu dört sac ayağının esasen iç içe olgulardan oluştuğu göz ardı edilmemelidir. Bu haliyle modernite, bir toplumda ortaya çıksa bile doğal koşulları gereği bir yapı içinde sınırlı kalamayacak ve sürekli dışa açılarak genişleyecektir (Tekeli, 2002: 22-24). Anlaşıldığı üzere modernitenin yuvası Batı toplumlarında modernitenin sınırlı kalmaması kavramın kendi doğasının bir sonucudur. Batı toplumlarında yükselen bu yeni olgu, zamanla tüm dünyayı sarmış ve ele geçirmiştir. Pek tabii tüm toplumlarda seyir ve gelişmeler farklı yaşanmış ve her bir toplum kendi özgün modern yapısını doğurmuştur. Batı toplumlarının modernleşmeden önceki zeminine bakıldığında kendi küllerinden yepyeni bir yapı doğurmalarının oldukça normal olduğu anlaşılır. Ancak özellikle Çin, Türkiye, Rusya gibi köklü kültürler, yepyeni bir kavramı bünyelerine alıp onu tamamen benimseyemezler. Modernite içerik itibarıyla toplumun ekonomik yapısından kültürel yapısına, teknolojiden siyasal düşünceye kadar her olguya etkiler getiren bir kavramdır. Köklü kültürlerin mevcut dinamiklerini bırakıp tamamen moderniteyi benimsemeleri ütopyik bir beklenti olurken ortaya çıkması en doğal olan sonuç mevcut dinamiklerini modernite ile güncellemiş ve kendisinin yeni bir sürümünü elde etmiş kültürler ve toplumlardır. Ancak bu sentezlenme ve güncellenme süreci nasıl olmuştur, hangi dinamiklerde ne gibi değişim sancıları yaşanmıştır esas olan bunlara dikkat etmektir. Osmanlı modernleşmesi ile değişen siyasal düşünce ise çalışmanın bu kısmının konusudur.

Modernleşme doğası itibarıyla sürekli dışa doğru genişleyen bir olgu ve hareket olsa da bu onun doğal gelişim seyrinde olan hareketidir. Kısa zaman içinde modernleşme projeler kapsamında modernleşmiş ülkeler tarafından pazarlanan bir yapıya dönüşmüştür. Yeniliğin gerisinde kalmış toplumlar hali hazırda modernleşme hareketine gönüllü katılırken çoğunlukla modernleşmiş ülkelerin ihraç ettiği bir harekete de dönüşmüştür. Bu nedenle bitmeden tükenmeden yenilenen ve değişen bir projedir. Bu ihraç çalışmaları, kapitalist ekonomik sistemin üretim fazlasına Pazar

arama ihtiyacı kapsamında belirli seviyelerde finanse edilerek ürünle ilgili ihtiyaçlı duruma getirilme davranışıdır. Teknolojinin gelişme gösterdiği her adımda iki kutup arasında sürekli ve aktif bir iletişim söz konusudur. Teknolojinin sürekli gelişen yapısı ve bilimin ilerleme hızı ele alındığında bir toplumun modernleşmeye dahil olduktan sonra bu dünyadan çıkması pek de mümkün görünmemektedir. Bu nedenle batı dışı toplumlarda modernleşme batının odağında gerçekleşmiştir (Göle, 2002: 63).

Modernleşmenin doğal etkilerle diğer toplumlara yayılmasından ziyade sonradan yapılan ve türlü projelere dönüşen modernleşme pazarlaması sebebiyle batı dışı pek çok toplum batı modernliğine bağımlı olmuştur. Rusya, Çin gibi kültürler kendi teknolojik temellerini atarak batıya bağımlılıklarını kısmen de olsa kesmiştir ancak batıdaki gelişkin ARGE alt yapısı diğer toplumların kolayca edinebileceği bir varlık değildir. Batı, sömürgecilik, mandacılık, gönüllü modernizasyon gibi türlü yollarla moderniteyi pazarlamış ve bu durum batı dışı toplumların batı odağında yeniden yazılmasına neden olmuştur. Bu yönüyle modernleşme toplumlar için tam olarak tanımlanmamış bir süreç olarak ele alınır (Ortaylı, 1995: 17). Ancak bu yaklaşım da bilgi çağında geçerli değildir. Çünkü günümüzde teknolojik gelişmeler ve yatırımlar özel şirketlerin bünyesine geçmiş durumda olup artık dünya vatandaşlığına evirilen bir süreç devreye girmiştir. Ulus devletlerin siyasal, toplumsal, kültürel ve sosyolojik etkileri bitme noktasındadır. Teknoloji, bilimsel gelişme ve yenilikler modernite gibi belli toplumların odağında değil kişisel şirket ve grupların odağında ilerlemektedir. Özelleşme, devlet sınırlarını da ortadan kaldırmıştır.

Osmanlı'nın siyasi düşüncesine etki eden ve tüm tarihi taşları yerinden oynatan aktör modernleşmedir. Osmanlı modernleşmesinin tam tarihine ilişkin tartışmalar olsa da genel kabul 18. yüzyıl başlarıdır. Bu yüzyılın başlarında Osmanlı ile Batı arasında çok ciddi gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Modernitenin dört temel aktörü etrafında Osmanlı ile Batı medeniyeti incelenecek olursa taban tabana zıt iki yapının varlığı açıkça görülür. İlk fark elbette ki bilimsel yaklaşım farkıdır. Osmanlı'da doğru bilgi ilahi kaynaklıdır yani skolastik düşünceye benzer kökler mevcuttur. Batı ise çoktan skolastik düşüncenin yerine kanıta dayalı pozitivist bilimsel bilgiyi koymuş ve epistemolojik bir kopuşla insan merkezli bir anlayışa evirilmiştir. Siyasi düşünce alanında da bariz bir farklılık söz konusudur. Osmanlıda

halife-padişah tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak meşru bir yönetim gücüne sahiptir. Bu noktada verilmesi gerek ara bilgi şudur ki Osmanlı padişahının tüm meşruiyeti halife unvanından gelmemektedir. Hatırlanacağı üzere Yavuz Sultan Selim Mısır seferiyle birlikte halifeliği Osmanlı bünyesine katmıştır ki Sultan Selim hali hazırda imparator niteliğindeki bir devletin meşru yöneticidir. Osmanlı siyasi düşüncesini salt skolastik düşünceden ayıran da bu niteliktir. Türklerde devlet hanedanı, kut anlayışı bağlamında meşru yönetme yetkisine sahiptir. Kağanlar, hakanlar, hanım sultanlardan evirilen bir devlet geleneği aktarılır ki Osmanoğulları kendi içinde bir ırkın kollarından biriyken savaşarak ve iyi yöneterek meşruiyetini kazanmış zamanla devletleşerek yönetimini kesinleştirmiş bir yapıdır. Yani Türklerde, yönetim gücünün meşruiyeti Avrupa, İngiltere, Arap devletlerinde olduğu gibi güç ve meşruiyetini dinden almaz. Sultanın halife unvanı İslam dünyasında ona birtakım hak ve yetkiler tanıyıp tüm siyasi otoritesinin kaynağı kesinlikle değildir (Karal, 1993: 62). Osmanlı tam olarak ilahi bir otoriteyle meşrulaştırılmış yönetme yetkisi üzerine kurulmuş olmasa da yönetim yaklaşımı monarşidir. Batıda ise durum demokratik toplumsal süreçlere evrilmiştir. Modernitenin diğer bir sac ayağı olan endüstrileşme ve endüstriyel toplum yapısı batıda ciddi bir yol kat etmişken Osmanlının ekonomisi tamamen tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Bu üç faktörün kurumsallaşmış hali olan toplum yapısı ise Osmanlıda zaten mevcut değildir. Sonuç itibariyle aradaki fark açıktır. Batının ise kalıp biçimde sabit bir yapıyı ifade etmediği değişen, gelişen ve sürekli dinamik yapısı ele alındığında aradaki fark gittikçe açılmaktadır (Ortaylı, 1995: 19). Osmanlı batılılaşmaya çalışırken batı kendi içinde sürekli modernleşmeye devam etmiştir. Bu süreçte batı dışı toplumların bu derece hızlı bir modernleşmeyi algılayıp, içselleştirip dinamiği yakalamaları ise mümkün olması çok güç bir sonuçtur. 18. Yüzyıl Osmanlısının mağrur ve yeniliğe tereddütlü yapısı da göz önüne alındığında Osmanlı açısından modernleşme süreci hiç kolay olmayacağı gibi çok da sancılı olacaktır. Yaşamın çok yönlü yapısı ve iç içe karmaşık aktörleriyle birlikte düşünüldüğünde sürecin zorluğu daha da iyi anlaşılacaktır. Çünkü bu konunun bir de devletlerarası arenadaki imaj ve bilinirlik kısmı vardır. Örneğin İnebahtı/Lepanto (1571) yenilgisiyle; “Türk’ün yenilebileceği fikrini yayarken, Osmanlı’da ironik ve gururlu bir edayla Sokullu Mehmet Paşa tarafından “Batı sakalımızı kesti” ile formüle edilmişti. Özel’in ilginç tespiti ile durum şöyle ifade edilmektedir: “Türkler savaş meydanlarında hissettikleri

mağlubiyet acısıyla tanışmaya kadar Avrupa'da gördüklerini hiç beğenmediler. Askeri mağlubiyet acısı onları Batı'da beğenilecek bir şeyler bulmaya zorladı (Itzkowitz, 2007: 12).” Ardından art arda yenilgilerin gelmesiyle Osmanlı, pratik ve pragmatik nedenlerle batıdan faydalanması gerektiği fikrine gözlerini açmış olmuştur. III. Ahmet dönemi olan 18. yüzyılın başlarında (1703) batının askeri kurum ve silah gücünün Osmanlıya getirilme hususu devlet gündeminde yer almıştır (Mardin, 2012: 10). Mardin (1999: 140) bu durumu şöyle açıklar: “Batı'da geliştirilen bilgilerin birçoğunun ilk defa askeri okullarımızda okutulması bu pratik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Batı'yı zihinsel, kültürel olarak değil, teknolojik, uygarlık boyutu ile takip etmektedir. Askeri alanın ehemmiyetinden kaynaklanan bu öncelik daha sonraki dönemlerde, Osmanlı-Türk modernleşmesinde ‘Siyasi fikirlerin de askeri okullarımızda geliştirildiğine’ dikkat çekmektedir”.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Türk modernleşmesi devam etmiştir ancak Osmanlı-Türk modernleşmesi Osmanlı'nın başlattığı politikalar ile başlamıştır. Osmanlı modernleşmesine yönelik tarihi süreç alan yazında türlü basamaklar ile ele alınmaktadır. Osmanlı'nın modernleşme sürecinde ilk basamağı karşılaşılan problemlerin çözümünün mevcut olan siyasi ve sosyal sistemlerde aranması oluşturmaktadır. Osmanlı, hangi sorunla karşılaştı ise çözümleri eski ve yerleşik sistemleri ihya ederek aramıştır. Üstelik Osmanlı'nın bu arayışı azami gayret sarf edilerek umutlu biçimde korunmuştur. Bu yaklaşımın ve sonuçlarının en iyi örneği, ordunun sürekli savaş kaybetme sorununa karşılık niceliksel olarak ordunun büyütülerek çözüm aranmasıdır. Bu çözüm askeri harcamaların artmasından başka sonuca sebep olmadığı gibi artan askeri harcamalar bütçeye yük olmuş devlet bütçesinin zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Bu noktada Osmanlı'nın çözüm arayışından ziyade sorun tespitinde hata olduğu görülmektedir. Ordunun başarısızlığı müspet bir sonuçtur ancak başarısızlığın kökünün ordunun küçük ve yetersiz olmasıyla açıklanması yanlış bir tespit olmuştur. Osmanlı sorunu doğru tespit edememenin getirdiği büyük yanılgılara düşmüştür. Halbuki ordunun o dönemde sorunu teknolojik ve donanımsal bakımdan rakiplerinin gerisinde kalmış olmasıdır. Osmanlı'nın bu mevcut sistemlerde çare arama dönemi restorasyon dönemi olarak adlandırılmıştır. Görüldüğü üzere Osmanlı, çağın gerisinde kaldığını ancak savaş meydanlarında aldığı art arda yenilgiler ile fark edebilmiştir ki buradan Osmanlı'nın

modernleşme sürecinin bir zorunluluktan kaynaklandığı açıkça anlaşılabilir (Belge, 2012: 180). Osmanlı'nın modernleşmeye yüzünü dönme tutumuna ilk adımı atması yıkım niteliğinde yenilgiler aldığı Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) anlaşmalarıyla olmuştur. Osmanlı bu ağır yenilgilerle hem dış dünyaya karşı bir tutum değiştirme tavrına gitmiş hem de iç alanda bazı ıslahatlar yapma ihtiyacının bulunduğunu fark etmiştir ki bu ağır şartlara sahip anlaşmaların yapılmasına neden olan savaşların sonucunun Osmanlı'yı bu noktaya getirdiği malumdur (Berkes, 2002: 40).

Osmanlı modernleşme sürecinin ikinci basamağı batıdan örnek alarak uyguladığı yeniliklerdir. Osmanlı modernleşmesinin kapısını nasıl ki askeri alanda peş peşe elde edilen yenilgiler aralamışsa yapılan ilk yenilikler de yine asker alanda olmuştur. Batıdan örnek alınarak gerçekleştirilen ilk modernleşme adımı askeri okulların revize edilmesidir. Osmanlı yeniliği fark etmişse de “Ehl-i İslam’a (Osmanlı) kefereyi taklit yakışmaz” ilkesinden ötürü yeniliğe mesafeli durulmuştur. Sonrasında ise batının teknolojik gelişme hızının çok yüksek seyretmesi ve güç dengelerinde batı lehine değişikliklerin başlaması Osmanlı'yı batının gücüne talip olmaya yönlendirmiştir. Bu konudaki temel yaklaşım “Batı seküler/laiktir ve güçlüdür; biz de bu anlayışa sahip olursak güçlü oluruz” şeklinde kurulan denklemdir. Böylece çare dinle devlet işlerinin ayrılması düşüncesi olan laiklik kavramında görülmüştür. Bahsi geçen yenilik denklemi öz itibarıyla doğrudur ancak yorumlarda ilke, bağlamından çok koparılmıştır. Öyle ki Macarlar gibi din değiştirme önerisinde bulunanlar bile olmuştur (Küçükömer, 2009: 22). Yaklaşımın özündeki düşünce ve orta çağ batağından Avrupa kavimlerini kurtaran düşüncenin de özü aynı olmakla birlikte ‘din işlerinin devlet yönetimine yön vermemesi’ ilkesidir. İslamiyet’le tanışmadan önceki Türklerin devlet geleneği ve yönetim anlayışına benzer bir yaklaşım olmasına karşın İsmet Özel gibi değerli yazarlarca bile “dinini ver modernleşmeyi al” şeklinde bağlamından kopuk bir slogana dönüştürülmüştür. Avrupa Rönesans’ını ve bugünkü yakaladığı bilim-teknoloji gelişimini skolastik düşünceden ayrılmasına borçludur. Bağlamından koparılan yorumlardaki sloganların aksine Avrupa dini terk etmiş, daha az dindar olmuş değildir. Yalnızca siyasi işlerinin dayanağını din değil bilim olarak değiştirmiştir. Osmanlı batıyı izlediği kadarıyla elde edindiği bilgiyle ve imkanlarla toplumunu dönüştürecek güce sahip olamamıştır. Bu durumu “18. yüzyıl Osmanlı Sefernameleri bugün Avrupa

tarihçilerinin kendi toplumlarının o tarihi kesiti için de kullandıkları kaynaklar olmuştur (Ortaylı, 1995: 15).” ifadesinden anlamak mümkündür. Osmanlı batıyı hayranlıkla değil zorunluluktan ve ihtiyaçtan takip ettiği için pragmatik bir yaklaşım sergilemiştir. Osmanlı en çok batıya yakın olduğu dönemlerde dahi “kendilik”, “benlik” veya “ben idrakini” kaybetmemiştir. Tüm bu düşünsel yaklaşımların eşliğinde Osmanlı’nın modernleşme serüveninde ikinci aşama modernite projeleri ile Osmanlı’nın Avrupa’yı tanımaya başladığı ve problemlerini çözmek amacıyla batıdan etkilendiği dönemdir. III. Selim dönemine denk gelen bu projeler başlangıcı dönemini en iyi ifade eden kelimelerden biri ıslahatlar dönemidir. İkinci basamak olarak tasniflenen bu dönemde Osmanlı ciddi seviyelerde batıdan etkilenmiştir. Osmanlı Katip Çelebi ile başlattığı tanıma çalışmalarını modernite projeleri olarak geliştirmiş ve yüzlerce öğrenciyi batıya göndererek yenilikleri öğrenmelerini amaçlamıştır. Bu çabayı içerde batı tekniğinde eğitim veren kurumlar açarak tamamlamıştır (Tekeli, 2002: 20-22). Bunlar elbette ki çok önemli adımlar olmuşlar ve büyük etkinlikler de sağlamışlardır.

Osmanlı modernleşme sürecinin üçüncü adımı ise yoğun biçimde sosyal, toplumsal ve siyasal etkiler içermektedir. Modernitenin ayaklarından; bir birey oluşturma, bu bireyin geleneksel köklerden kopmuş demokratik süreçlerle hak ve ödevlerinin bilincinde olma niteliğine ek olarak toplumun modernleşmesinin böyle bireylerin sayısının artması faktörü düşünüldüğünde Osmanlı modernleşmesinin üçüncü ayağı bu faktör olarak ortaya çıkar. Yeniliklerin ardından gelinen noktada toplum artık belli düzeyde iktidar talep eden, kamu alanını genişletmek isteyen ve bu yönde çaba gösteren, iktidar dışı kişi ve grupların siyasi düşünce ve hareketlerde daha geniş yer aldığı yeni ilişki biçimleri geliştirme gereksinimi duymuştur. Siyasi düşünce modernleşen Osmanlı toplumunda çok etkili bir aktördür. Çünkü yüzyıllarca monarşi ile yönetilmiş ve üstelik bir noktada hakimiyet ilahi kaynaklara dayandırılmış bir toplumda farklı kişi ve grupların siyasi yaşamdan yer isteme talebi çok taşı yerinden oynatacak bir dönüşümün başlangıcıdır. Bu sürecin en belirgin özelliği siyasi yaşamda yer isteyen kişi ve grupların padişahın otoritesini sorgulamak veya ona ortak olmak gibi niyetlerinin olmamasıdır. Bu dönemde daha çok üzerinde durulan husus yanlış siyasal politikaların düzeltilmesi ve bu yönde yeni fikirlerin üretilmesidir (Tekeli, 2002: 24). Osmanlı modernleşmesinin son basamağında ise toplumsal olarak dönüşmek ve yeni rejimlerin aranması sürecine girilmesidir ki bu

aşamada Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni bir siyasi düşünceyle kurulmuş olması yer alır. Çalışmanın konusu gereği Cumhuriyet dönemi çalışma kapsamı içinde değildir.

Çalışmanın bu kısmına kadar incelenen kaynaklardan anlaşıldığı üzere Osmanlı modernleşmesi öz itibarıyla kültür, sanat, bilim ve teknoloji alanlarının tamamında batıyı örnek alan bir yaklaşıma dayanmamaktadır. Osmanlı, temkinli biçimde ayıklayarak batının bilim, teknoloji ve ilerleme hızını kendi dinamiklerine oturtmak gayesinde olmuştur. Toplumsal düzeyde elbette ki bunun çok farklı yorumları, değişim sancıları olmuştur. Ancak Osmanlı'nın modernleşme hareketinin başlangıcı sayılan Pasarofça Antlaşmasından başlayarak uyguladığı her adımda kültürel kodlarını koruyan ancak bilim ve teknik alanında yüzünü batıya dönen bir Osmanlı görülmektedir. Siyasi düşünce alanında ise modernleşmenin mutlak getirilerini yaşayan bir Osmanlı olmuştur. Modernite kendi öz doğası ve dinamikleri gereği geleneklerden kopmuş, bilim ve teknikle donatılmış, sanayileşmiş, bireyselleşmiş bir toplum modelini öngörür. Osmanlı'nın yaşadığı Türk kültürü ise birlik ve beraberliğin sürekli vurgulandığı, devletin bir bakıma saygın bir kutsallığının olduğu, devlet yöneticisinin tekliği üzerine kuruludur. Dolayısıyla bilim ve tekniği alarak modern Osmanlı yaratmak gayesinin başarılı olmaması çok doğaldır. Başlayan modernleşme süreci ile toplumda da yenilikler görülmeye başlanmış ilk etapta mevcut politikalara yeni fikirler üretmek için istenen siyasal alanın genişlemesi talepleri artmış ve toplum modernleşme yolunda kırılmaya başlamıştır. I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet gibi siyasal adımlar toplumda belirmeye başlayan siyasi düşüncelerin yansımaları olmuştur. Halk yönetimde söz sahibi olma taleplerini gündemden güne artırmış ve büyük bir hızla dönüşüm içerisine girmiştir. Ne var ki kültürün, binlerce yıllık geleneklerin buna keza aynı yaştaki devlet geleneklerinin değişimi ve dönüşümü ne kısa zamanda ne de sancısız olabilecek hususlar değildir. Böylece Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı siyasi düşüncesinde kırılma noktası yaratan ve siyasi hayata sırasıyla monarşi, parlamenter monarşi ve demokrasi düzenlerini getiren dönüm noktası olmuştur. Çalışmanın bu kısmında Osmanlı modernleşmesi üzerinden Osmanlı siyasi düşünceleri ve toplumsal dönüşümler incelenmiştir. Osmanlı toplumunun kırılma noktaları kısaca ele alınarak Jön Türk hareketine giden sürecin zemini açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren Jön Türk hareketinin arka planına kadar olan tarihi süreç ve

siyasi düşünce açıklanmıştır. Sonraki kısımda Jön Türk hareketine götüren yakın arka plan açıklanmış ve dönüm noktası niteliğindeki olaylar üzerinden Jön Türk hareketine hazırlık aşaması ele alınmıştır.

1.2 Jön Türkler ve Jön Türk Hareketinin Arka Planı

1.2.1 Kuleli Vakası

Sultan II. Mahmut vefat ettiğinde Tanzimat Fermanının ilan edilme konusu gündemde konulardandır. Vefat üzerine fermanı ilan etmek görevi Sultan Abdülmecid'e kalmıştır. O dönemler siyasi bir figür olarak Mustafa Reşit Paşa oldukça aktiftir. Mustafa Reşit Paşa, İngilizlerle yakın ilişkisi olan mason olduğuna dair kuvvetli şüpheler bulunan bir siyasi aktör olup Tanzimat Fermanının ilan edilmesi için büyük çabalar göstermiştir. Öyle ki ölümünden kısa süre öncesine kadar paşa, Sultan II. Mahmut'a Tanzimat Fermanı niteliğinde bir ferman ilan ettirmek için fazlasıyla gayret göstermiştir (Tunçay, 1978: 52). O dönemlerde Mustafa Reşit Paşanın karşısında duran önemli siyasi aktörlerden biri ise Akif Paşadır. Akif Paşa Tanzimat Fermanı içeriğine sahip bir fermanının sultanın yetkilerini azaltacağı ve üçüncü tarafın lehine yetkileri çoğaltacağı gerekçeleriyle muhalefet etmiştir (Mardin, 2012: 183). Sultan II. Mahmut'un ölümüyle tahta daha genç bir sultan olan Abdülmecid geçmiştir. Genç sultanın deneyimsizliği tecrübeli devlet adamı Mustafa Reşit Paşaya geniş bir manevra alanı yaratmıştır. Yoğun mesleki tecrübelerine sahip paşa, bu manevra alanını çok iyi kullanmıştır. Mustafa Reşit Paşanın yoğun gayreti ürüne dönüşmüş ve Tanzimat Fermanı Hariciye Nazırı olan Mustafa Reşit Paşa tarafından bizzat yazılmış ve okunmuştur. Tanzimat Fermanı Sultanın hattı hümayunu olarak ilan edilmiştir. Mustafa Reşit Paşanın hizmet ettiği gayeye gitmesini kolaylaştıran kurnazlığı ve meslek deneyimi karşısında Sultan Abdülmecid'in toyluğu, sultanın paşa tarafından manipüle edilmesi, yoğun biçimde yönlendirilmesi gibi sonuçlara neden olmuştur. Sultan üzerinde paşanın etkisi öylesine yoğundur ki Osmanlı Devleti'nin son vakanüvistlerinden olan Abdurrahman Şeref'in notlarında "Sultan Mecid, bir gün, Reşit Paşa'nın elinden kendisini kurtarması için başını sarayın duvarlarına vurarak Allah'a yalvarırken bulundu." ifadesi yer almaktadır (Mardin, 2012: 125). Sultanın bu tutumunun kaynağında ise onun zayıf ve güçsüz bir karakterinin olması bulunmaz. Yoğun biçimde, dönemin mevcut şartları içerisinde sultan çok manevra

alanına sahip olmamakla birlikte alanın büyük kısmı da Mustafa Reşit Paşa tarafından gasp edilmiştir. II. Mahmut'un hükümdarlığı (1808-1839) döneminde Osmanlıda yoğun bir modernleşme çabaları başlamıştır. Modernleşme ile ordunun güçlenmesi ve devletin merkezi denetiminin artması amaçlanmıştır. Sultan Abdülmecid dönemine gelindiğinde ise bu modernleşme süreci oldukça karmaşık bir hal almış olmakla birlikte modernist reformist yönetimi güçlü hale getirmek için gerekli güç, bürokrasiye bırakılmıştır. Sultan Mahmut döneminde reform mekanizması tesis edilmiş ve Mustafa Reşit Paşa gibi reformist nazırlar koruma altına alınmıştır. Sultan Abdülmecid tahta geldiğinde ise bu durum Sultan II. Mahmut saltanat siyasi haleflerini süreç içerisinde yalnızca seyirci olan aktörlere dönüştürmüştür. Bu durumların Osmanlı açısından artıları ve eksileri olmuştur. Reformist nazırların korunması bir yönüyle hızlı modernleşmenin önünü açmak amacıyla iyi düşünülmüş bir strateji olsa da diğer yönüyle siyasette muhalefet kanalını doğrudan kapatarak gerçekleştirilen yeniliklerin hiçbir filtreden geçirilmeden, yanlışıyla doğrusuyla tam bir değerlendirmeye tutulmadan yapılmasına neden olmuştur. Reformist nazırların korunması ise . "Vaka-i Hayriye" gibi olayların bir sonucu olarak geliştirilen bir çözüm olmuştur. Osmanlı modernleşmesi içinde reformist nazırlar muhalif tarafların şiddetine maruz kalarak sürekli bir kısıtlama durumu içinde hareket etmişlerdir. Reformist nazırları koruma politikası bu tür şiddet olaylarının önüne geçerek modernleşme sürecini hızlandırmıştır (Beydilli, 2012: 454-457). Ancak aynı zamanda muhalefeti seyirci konumuna soktuğu için muhalif düşünceyi tamamen susturmuş ve bir tür otokontrol işlevi gören muhalefet tarafı kısmi biçimde yok edilmiştir ki bu durum her yönetim türü için oldukça risklidir (Shaw ve Shaw, 2002: 1022-1023).

Reformist nazırların kısıtlanması, yerlerinden edilmesi ve şiddetli tepkilerle tehdit edilmeleri durumu Sultan II. Abdülhamit'in Meşrutiyet Meclisini kapatması gibi tarihi olayları meydana getirmiştir (Mardin, 2012: 126). Böyle bir zemin üzerine modernleşme sürecini hızlıca tamamlamak isteyen Osmanlı, çareyi reformist nazırları korumaya almakta bulmuştur. Bu nedenle Tanzimat Fermanı bir önceki devre eleştiriyi başlamaktadır. Tanzimat Fermanının en dikkat çekici ifadelerinden birisi devletin beşeri kaynaklarının yeterli olduğu ve bu kaynakların akılcı şekilde kullanılması durumunda beş-on yıl içinde istenilen gelişmişlik düzeyine gelineceği ümididir (Saydam, 2002: 1325-1326). Osmanlıda Tanzimat Fermanının ardından

Islahat Fermanı ilan edilmiş ve modernleşme için pek çok adım atılmıştır ancak yenilikler tüm kesimleri hiçbir zaman memnun etmemiştir. Özellikle modernleşme Yoluna ilan edilen iki ferman kimseyi memnun etmemiştir. Öylesine farklı güç odakları vardır ki ruhani reisler bahşiş ve aidat alma imkanları kaldırıldığı için hoşnut olmamıştır. Protokol olarak diğer azınlıklardan üstün olan Rumlar, ayrıcalıkları ellerinden alındığı için memnun olmamışlardır. Islahat Fermanının okunduğu sırada Patrikhanenin Sinod meclisini oluşturan patrik ve metropolitler üzüntülerini açıkça ifade etmişlerdir. Öyle ki bazı Rumlar; “devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslâm’ın üstünlüğüne razı idik” şeklinde söylemlerde bulunmuşlardır. İzmit metropolitinin, fermanın atlas keseye konulması sırasında; “Bir daha bu keseden çıkmamasını Allah’tan temenni ederim” dediği öne sürülmüştür(Engelhardt, 1999:139). Bununla birlikte kendilerine haklar verilen Müslümanların tepkisi ise şaşkıncı derecede önceki fermana olandan çok daha sert olmuştur. Müslümanlar verilen serbestiyi çağın şartlarına ve standartlarına göre çok bulmuşlardır. Bununla birlikte gayrimüslimlere yeni hak ve ayrıcalıkların verilmesi de Müslümanlar tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Toplumdaki bu tepkilerin bir kısmı muhakkak değişim sancılarıdır ve baş edilmeyecek olaylar olmamıştır ancak fermanın amacı milletleri kaynaştırmak iken tam tersi ayrılıkları artırmıştır (Saydam, 2002: 1331-1332).

Fermanların modernleşme süreci içinde getirdiği yenilikler oldukça fazla olmakla birlikte toplumda yarattığı çalkalanmalar da bir o kadar fazla olmuştur. Toplumda oluşan bu çalkantıların her biri siyasete ve siyasi düşüncelere doğrudan etki etmiştir. Bu nedenle modernleşme süreci içinde yaşanan olaylar ve Jön Türk Hareketimin ortaya çıkışına giden yolda sosyolojik, toplumsal olaylar siyasi düşüncelerin köklerini oluşturmaktadır. Kuleli Vakasına zemin oluşturan da yine değişim sürecinin toplumda yarattığı çalkalanmalardır. Azınlıklar, dini konular ve getirilmeye çalışılan eşitlikçi düzenin sancuları pek çok toplumsal gerginliğin fitilini ateşlemiştir. Islahat Fermanı, hiç kimsenin din ve mezhep değiştiremeyeceğini ilan etmiştir. Zaten dinde de zorlama olmaması ayetlerle açıktır. Ancak uygulanan İslam hukuku, Müslümanın dinini terk etmesi ve dinine geri dönmemesi durumunda ölüm cezası verilmesini ön görmüştür. Bu hukuk kuralı yıllarca halkların ayrışmasını teşvik etmiştir. Çünkü gayrimüslim ile evlenilmesi durumunda iki taraftan birinin din değiştirmesi zaruri tutulmuş ve Müslüman olan kişinin ölüm cezasına çarptırılması

uygulanmış olduğundan gayrimüslimler bu hukuk kuralından oldukça rahatsız yaşamışlardır. Islahat Fermanı ise mürted kişiye verilecek cezaya ilişkin bir açıklamada bulunmayıp “tebdil-i dîn ü mezheb etmek üzere kimse icbâr olunmaması/ kimsenin din ve mezheb değiştirmeye zorlanmayacağı” ifadesiyle konuyu geçiştirmiştir (Engelhardt, 1999: 504). Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar için yeni düzenlemeler yapılacağı ibaresiyle birlikte fermana gayrimüslimlerin kendi mahkemelerinde yargılanmasının yolu açılmıştır. Bu durum halkta büyük hezeyanlar yaratmıştır ancak bundan ayrı olarak bir devlette hukuksal sistemin çatallaşması zaten sonu kestirilemeyecek olayların başlangıcı demektir. Osmanlı Müslümanlarının fermana sert tepkisi, fermanın ardından olaylar yaşanmasına neden olmuştur çünkü Müslümanlar fermana oldukça rahatsız hissetmişlerdir. Cevdet Paşa bu konuda şu tespitlerde bulunmuştur: “Ehl-i İslam’dan çoğu, baba ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün gaib ettik. Millet-i İslamiye, millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslam’a bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür deyü söylenmeye başladılar (Ahmet Cevdet Paşa, 1999: 504).”

Cevdet Paşa, yapılan yeniliklerle birlikte reformist nazırları da eleştirmiştir. Pek çok kişi ise Ali ve Fuat Paşalara oldukça yüklenmiş ve şiddetli tepkiler göstermiştir. Cevdet Paşa, Mustafa Reşit Paşayı işaret ederek onun en azından yenilikleri tedricen biçimde yaptığını şu an reformist olan devlet adamlarının halkın hassasiyetlerine hiç dikkat etmeyerek halkın nefretini kazandıklarını açıklamıştır. Halkın özellikle Müslüman kesimin yeniliklere bu derece tepkili yaklaşmasının nedenlerinden biri de gerçekten Ali ve Fuat Paşaların halkın hassasiyetlerini göz etmeyen tutumlarıdır (Mardin, 2002: 133). Tarihi alanda bu konuya örnekler açıkça mevcuttur (Saydam, 2002: 1332):

“Fransızlar Kudüs’te bulunan Yusuf Selâhaddin Camiinin boş ve harap olduğunu iddia ederek bunun yerine bir kilise yapılması için izin istediler. Bu istek bir süre geçiştirildi ise de nihayet izin verildi. Bu sırada caminin sağlam ve minaresinin mevcut olduğunun ortaya çıkması olaylara neden olunduysa da fermanın geri alınması mümkün olmadı. Bu tarihi camiinin kiliseye dönüştürülmesi Müslüman ahali nezdinde nefretle karşılandı. Islahat fermanı antlaşma içeriğinin yabancı devletlerce garanti edilmesiyle, dolaylı olarak bir müdahaleyi meşru hale getirdi. Aynı yıl yabancıların toprak edinmelerine imkân tanınması müdahale alanını iyice genişletti. Bu toprak alım konusu zamanla siyasi bir mesele haline geldi.”

Kırım Savaşı Osmanlının mali durumunu oldukça kötü etkilemiştir. Üstelik Tanzimat dönemi uygulamalarının meydana getirdiği alışılmışın dışında gelişmelerle birlikte Osmanlı toplumunu oluşturan asli unsurlar rahatsız hale gelmiş ve hoşnutsuzluk yaşamışlardır. Osmanlıda modernleşme süreci içinde yaşanan olaylar hep çok aktörlü, karmaşık ve iç içe ilişkili yaşanmıştır. Devlet bütçesi çokça sarsılmış durumdayken, bürokraside muhalefete yer bırakılmamış ve reformist nazırlar koruma güvencesiyle halkın hassasiyetlerini görmezden gelerek yenilikleri art arda devreye sokarken bu esnada istedikleri makam ve mevkilere gelemeyen askeri ve mülkiye memurları ise devlet yönetimini beğenmeyerek ıslah etme fikrine kapılmışlardır. Osmanlı toplumundan siyasetine, sarayından dini ve siyasi aktörlerine kadar her anlamda depremlerin odağındadır. Tüm bu karmaşık süreçlerin iç içe ilişkilerinin olduğu ortamda Kuleli Vakası vuku bulmuştur. Kuleli Vakasına ilişkin tarihi kökler hala muallak olup olay tarihçilerce tam manasıyla tutarlı bir bilimsel kanıtla dayandırılmamıştır. O dönemlerde yani 1859 sene başlarında Osmanlı bürokrasisi içinde kurulan gizli bir cemiyet mevcut olmuştur. Bu cemiyetin Kuleli Vakasında gizli bir işlev gördüğü düşünülmektedir. Şöyle ki Kuleli Vakasına katılan sanık ifadelerinden olayın gerçekleşme gerekçesinin Sultan Abdülmecid'in gereksiz harcamalarını önlemek olduğu sonucu çıkmaktadır. Diğer yandan ise yönetimi beğenmeyen asker ve ulema mensuplarının genel ıslahat yapılmasını amaçlayan, bilinçli bir ihtilal girişimi olarak da görülmektedir (Kuran, 2000: 17). Kanıtla dayandırılarak tespit edilemeyen tarihi gerçeklerin bulanıklığı sebebiyle tarihçiler arasında Kuleli Vakasının yorumu da farklıdır. Vambery ve Engelhardt gibi bazı yabancı yazarlar, Kuleli Vakasını Meşrutiyete giden ilk adım olarak yorumlarlar. Ancak Lütfi Efendi ve sonraları Ahmet Mithat, Ahmet Rasim, Abdürrahman Şeref Beyler gibi Türk tarihçiler, bu kanıya katılmazlar. Bu bağlamda konuyu havada bırakan ise olayı yaratanların açık biçimde neyi amaçladıklarını anlatamamalarıdır. Memleketin idaresini beğenmeyen memurların, sultan harcamalarını kısmak için bu denli büyük bir hadise yaratabilmeleri gerçekten de tatminkar bir açıklama değildir. Konuyu inceleyen tarihçiler ise olayı yaratan kadronun karmaşık örgüt yapısı sebebiyle muallak sonuçlara ulaşmışlardır. Bahsi geçen bürokrasi içindeki gizli cemiyetin rolü bu nedenle vurgulanmaktadır. Çünkü Osmanlı o dönemlerde yüksekokullar ve uluslararası siyasi teşkilatlar konusunda zayıftır ve suiistimale açıktır. Türü belirsizlikler altında Kuleli Vakası yine de “Jön Türk” hareketine bir

örnek ve başlangıç teşkil etmiştir (Yılmaz, 1997: 5-7). Kuleli Vakası aşağıdaki kadro tarafından bahsi geçen şekilde vuku bulmuştur (Düzen, 2017: 109-110):

“Tanzimat ricaline duyulan tepki ile Sultan Abdülmecid’in padişahlığına son vermeyi amaçlayan bu cemiyet Kafkasya kökenli askeri erkândan Bâb-ı Seraskeri Dar-ı Şûrâ Reisi Hüseyin Daim Paşa, Arnavut Cafer Dem Paşa, Tophane Müftüsü Bekir Efendi, İmalat Meclisi azasından Binbaşı Rasim Efendi, Tophane kâtiplerinden Arif Bey, Süleymaniyeli şeyh Ahmet Efendi, Fatih Medresesi hocalarından Nasuhi Efendi, Hezargratlı şeyh Feyzullah Efendi ile Tophane Müşirliğine mensup yaklaşık yirmi beş kişi tarafından kurulmuştur. Gerçekleştireceği bir saltanat darbesiyle ülkenin kaderini değiştireceğine inanan cemiyetin reisi Beyazıt Medresesi hocası Süleymaniyeli şeyh Ahmet Efendi, Sultan Abdülmecid’e karşı bir suikast tertip etmiştir. Hezargratlı şeyh Feyzullah ile Kütahyalı şeyh İsmail gibi nüfuzlu kişiler, halk desteğini sağlamak için cemiyete alınmışlardır. Bu sırada kumanda ettiği birliklerden ihtilalcilere taraftar toplanması esnasında durumdan haberdar olan Hasan Paşa, Arif Bey tarafından cemiyete davet edilmiştir. Paşa taraftar görünüp bu örgüte girerek ve Arif Bey’den bilgi alarak durumu Serasker Rıza Paşaya bildirmiş ve aynı zamanda cemiyeti toplantıya çağırmıştır. Akabinde, gizli cemiyet 14 Eylül 1859’da Kılıç Ali Paşa Camiinde toplantı yaparken bir baskınla hepsini yakalatmıştır. Cemiyetin açığa çıkmasını sağlayan Hasan Paşa, Ferikliğe (Tümgeneral-Korgeneral) terfi etmiş, suçüstü yakalanan suikast düzenleyicileri Çengel Köy ’deki Kuleli Kışlası’na konulmuştur. Soruşturma ve yargılama burada geçtiği için olay “Kuleli Vakası” adıyla tarihe geçmiştir. Cemiyet üyelerinin yargılanması için Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa başkanlığında bir Divan-ı Mahsus kurulup, alınan kararda birinci derecede suçlu bulunan Şeyh Ahmet Efendi, Ferik Hüseyin Daim Paşa, Cafer Dem Paşa, Arif Bey ve Binbaşı Rasim Bey idama mahkûm edilmişlerdir.”

Kuleli Vakasında aktif rol oynayan gizli cemiyet amaçlarına ulaşmadan ortaya çıkarılmıştır. Olayda ve cemiyette yer alan kişiler tutuklanmış ve sürgün edilmişlerdir. Bu sebeple bu gizli cemiyet tarafından başlatılan hareketler kısa zaman içinde sönüp gitmiştir. Her ne amaçla başlatıldığı tam olarak tespit edilemese de yönetimin yenilikler dahilinde getirdiği değişimlerin eleştirisi şeklinde başlayan bu olay, aynı niyetteki hareketlere örnek teşkil etmiş Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler gibi gelecekteki oluşumlar üzerinde etki göstermiştir. Görüldüğü üzere Kuleli Vakasını doğru yorumlamak oldukça zordur. Dönemin şartları, hareket kadrosunun karmaşık yapısı, ifadelerin belirsizliği, tarih araştırmacılarının net olmayan yaklaşımları gibi pek çok husus bakımından Kuleli Vakasına bir yorum getirmek oldukça güçtür.

1.2.2 Yeni Osmanlılar Cemiyeti

Osmanlı, modernleşme hareketleri kapsamında batının ilmi ve teknik donanımını öğrenebilmek ve topraklarına taşıyabilmek amacıyla yurt dışına öğrenci

göndermeye başlamıştır. Ancak öngörülemeyen bir etkiyle Avrupa'ya giden öğrenciler, kısa süre içerisinde Osmanlının parçalanması ve yıkılmasına yönelik Avrupalı düşüncelerin etkisinde kalmışlardır. II. Mahmut da dahil olmak üzere Sultan Abdülmecid ve sonrasında yerine geçen Sultan Abdülaziz Han da Avrupa'dan yalnızca ilim ve teknik alınması örf, adet ve geleneklerin getirilmesine karşı bir tutum sergilemişlerdir. Çünkü Osmanlının amacı batı ile arasında oluşan gelişmişlik farkını kapatmaktır ki bunun yolunu da batının gerisinde kaldığını düşündüğü ilim ve tekniği topraklarına getirmek yoluyla bulmuştur. Bu oldukça makul bir yaklaşım olmakla birlikte Yeni Osmanlılar akımını başlatan Avrupalı Osmanlı talebeleri çokça eleştirilmiştir. Zira modernleşme ilim, teknik, endüstrileşme kavramlarını içerdiği gibi geleneksel bağlarından koparak bilim ve sanayiyle kendini yeniden tasarlamış, bireysellikle yoğunlaşmış bir toplumu da şart koşmaktadır. Avrupa'nın aydınlanmasına zemin hazırlayan en önemli aktör, dinin boyunduruğundan kurtulan zihinler, değişen insan profili ve dolayısıyla değişen ve dönüşen toplumdur. Toplumun alt tabakalarından başlayarak değişen bir düşünme ve yaşama biçiminin içinde bilim ve teknikte ilerleme de yer almaktadır ki genç yaşta Avrupa'ya gönderilen gençlerin bu ayıklamayı yapmamaları çok da şaşılabilir değildir. Farklı bir dünyadan çıkıp hiç bilmedikleri bir topluma adım atan gençler açısından Avrupa yaşamından etkilenmek, o toplum yapısını kendi ülkelerinde hayal etmek oldukça doğal bir yanılsamadır. Avrupa'nın ilim ve tekniğini öğrenmeleri amacıyla tahsil için gönderilen gençler, gelme amaçlarından saparak Avrupa adet ve geleneklerinin etkisinde kalmışlardır. Bu gençler, Tanzimat Hareketlerini yeterli görmeyerek mevcut yönetim sisteminin değiştirilmesi ve meşruti sisteme geçilmesini talep etmişlerdir. Yeni Osmanlılar olarak adlandırılacak bu düşünce yapısına yakın gençler, reformist ünlü nazırlar Ali ve Fuat Paşaların başında geldiği küçük bir devlet adamı grubu ile Bâb-ı Âli'ye karşı bir muhalefet içinde olmuşlardır. Yeni Osmanlılar ilk dönemlerde saltanata karşı en derin saygıyı duyanlardan olmuşlar fakat sonrasında fikir ve tutumları keskinleşmiştir. Örneğin Namık Kemal; “Bugüne kadar Sultan kendisinden istenilen ve halk için faydalı olan herhangi bir şeyi yapmayı asla reddetmedi” ifadesiyle sultanın halkına düşkünlüğünü vurgulamıştır. Devlet kaynaklarının aktardıklarına göre Sultan Abdülaziz, günlük izlenen politikalarda çok az etkilidir ya da neredeyse hiç etkisi bulunmamaktadır. Bu gibi

karar ve uygulamalar bürokrasinin yönetim yetkisine bırakıldığından Ali ve Fuat Paşalar bu süreçte etkin ve baskındır (Mardin, 1999: 124-125).

Yeni Osmanlılar, Avrupa'da tahsil yaparak Avrupa'nın kültürünü, toplumunu ve yaşam biçimini deneyimlemiş gençlerdir. Diğer açıdan batı siyasi düşüncesi Osmanlıya batının büyük düşünürlerinin eserleri yoluyla gelmemiştir. Batı siyasetini Osmanlıya daha ziyadesiyle getiren aktör, fizyokratlar olarak bilinen kamu idaresi kuramcılarının uzantısı sayılan “kameralizm” yoluyla gelmiştir. Batıda aydın despotizmi adıyla bilinen bu yaklaşım siyasal görüşün siyasal teorisini oluşturmuştur. Aydın despotizmi öz itibariyle Avusturya İmparatoru II. Joseph ve Prusya Kralı Büyük Friedrich gibi merkezîyetçi devlet kurucularının kendi dönemleri için düşündükleri gelişme politikasıdır. Yeni Osmanlılar, Ali ve Fuat Paşaların bu akımın temsilcileri olduklarını düşünmüş ve başkaldırıları da onların otoritesine karşı olmuştur. Bu başkaldırı da meşrutiyet taleplerini tetiklemiştir. Görüldüğü üzere 1865 yılına doğru şekillenen Yeni Osmanlılar Hareketi, öz itibariyle saltanata, sultana ve/veya devlet rejimine karşı değil Tanzimat'ın Mustafa Reşit Paşadan sonraki uygulayıcıları olan Ali ve Fuat Paşalara karşı bir başkaldırıdır (Mardin, 2015: 82).

Ali ve Fuat Paşaların modernleşmeyi uygulama şekilleri ile Yeni Osmanlıların fikirleri arasında büyük tezatlıklar bulunmaktadır. Reşit Paşadan Tanzimat'ı devralan Ali ve Fuat Paşalar, tebaya aşırı bir hürriyet vermemek konusunda oldukça titiz davranmışlardır. Yalnızca bu ilkeleri bile gerçekten kameralizmin bir uzantısını uyguladıklarını ortaya koymaktadır. Yeni Osmanlılar ise bir dönem Avrupa'da yaşamış insanlar olarak Avrupa toplum yapısını, hak ve özgürlükleri bildikleri için “hürriyet” talepleri çok coşkuludur. Bu taleplerini anayasaya dayalı parlamento ile uygulamak istemişlerdir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki görüldüğü üzere Ali ve Fuat Paşalar ile Yeni Osmanlılar arasında net bir fikirsel çatışma hakimdir. Yani Yeni Osmanlılar aslında fikirsel düzeyde bir karşıtlık içinde olup uygulanan devlet politikaları onların bu karşıtlığı uygulamaya koyma araçlarıdır. Uygulanan devlet politikalarında bir aksaklık fark ettikleri için değil doğru düşünceyle doğru politikanın uygulanmadığını düşündükleri için devlet politikalarının yanlışlığını ve yönetimdeki eksiklikleri eleştirmektelerdir (Zürcher, 2000: 45).

Yeni Osmanlı Hareketini anlamak için hareketin önderi ve katılımcılarına yakından bakmak gerekir. Hareketin lideri sayılan Mehmet Bey, eğitimini Paris'te bulunan Osmanlı mektebinde almıştır. Paris şehrinde geçirdiği yıllar içerisinde Mehmet Bey, halkın temsili konusundaki fikirlere merak salmış ve bu konuda oldukça yüksek bilgi düzeyiyle memlekete dönmüştür. Halkın temsili konusunda vakıf denilecek bilgi düzeyine erişen bu Osmanlı genci, Paris'te o dönem oldukça yaygın olan ihtilalcilik fikrine büyük heyecan duyarak büyümesine kapılmıştır. Paris şehrinde eğitimini tamamladıktan sonra dönen Mehmet Bey, arkadaşlarını da bu fikirlerle bezemiş ve reformculuk heyecanını onlara da geçirmiştir. Mehmet Bey yurt dışında okumuş olmasına bağlı olarak arkadaşları ise Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda çalışan veya zaman zaman çalışmış bulunan kişiler olarak Avrupa dünyasına aşina olmuş kişilerdir. Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda çalışan kişiler okudukları kitaplar ve faydalandıkları hizmetler ile Avrupa siyasi sistemini etraflıca öğrenebilmişlerdir. Yeni Osmanlılar olarak anılan bu gençler, Reşit Paşadan başlayarak Ali ve Fuat Paşalar ile bugüne değin gerçekleştirilen reformist hareketleri eleştirmişlerdir. İronik olan ise Yeni Osmanlılar, yurt dışında okumak ve reformist olmak imkanlarını eleştirdikleri bu reformcu politikaları savunan nazırlara borçlulardır. O kişilerin yürüttükleri politikalar sayesinde batı tarzında yetişmiş bir nesil olmuşlardır. Ancak her zaman olduğu gibi yenilikçi hareketler, sürekli gelişmenin getirdiği etkiyle kendisinden öncekileri eleştirmiştir. Osmanlı modernleşmesinin öncülerinden sayılan Mustafa Reşit Paşa bayrağı devrettiği Ali ve Fuat Paşalar tarafından ılımlı reformist olmakla eleştirilirken Ali ve Fuat Paşaların yetiştirdikleri nesil de onları tenkit etmiş ve onlara başkaldırmıştır (Mardin, 2006:18-19). Bu bağlamda modernleşme kavramına mini bir göndermede bulunmak gerekir. Çünkü modernleşme olgu olarak sürekli gelişen ve geliştiren bir kavramdır. Dinamik çarkları sürekli hareket eder ve girdiği toplumu sürekli yeniliğe götürür. Hele ki o dönemlerde Osmanlı toplumunun dinamikleri ile modernleşme bu kadar karşı noktalarda dururken birbirlerine yaklaşmaları ve sentezlenmeleri hem hızlı hem de uzun olacaktır. Reformist hareketler içindeki nesillerin bir önceki nesilleri eleştirmesi ve ılımlı bulması biraz da modernleşme kavramının doğasından kaynaklıdır.

Yenilik hareketleri sürerken basın ve edebiyat da bu süreçte oldukça aktif rol oynamıştır. Şinasi, Namık Kemal ve arkadaşları Tasvir-i Efkâr ve Tercümân-ı Ahvâl gazetelerini çıkarmakta ve bu gazetelerdeki yazılarda padişah ile Bâb-ı Âli'nin

icraatlarını dolaylı olarak eleştirmektedirler. Basın serbestisi ilkesinin uygulandığı bir dönem olması nedeniyle Sırbistan'daki durumdan Girit İsyanına kadar devletin mevcut siyasi ve politik sorunları gazetelerde her gün boy boy yer almaktadır. Aynı zamanda Namık Kemal, vatansever yazılarıyla halkın zihninde soru işaretleri yaratırken hükümet politikalarına karşı bir güvensizlik ortamı meydana getirmektedir. Diğer yandan Suavi tarafından Muhbir Gazetesinde yayınlanan yazılar ise halkın memnuniyetsizliğini artırmaktadır. Mevcut şartlar Yeni Osmanlılara oldukça elverişli bir muhalefet ortamı sunmaktadır. O dönem uygulanan basın serbestisi kanunu, Sultan Abdülaziz döneminde getirilmiş basın kanununun bir parçasıdır ki bu kanun oldukça yumuşak uygulamalara sahiptir (Mardin, 2006: 34). Oldukça serbest şartları olan bu durumda Yeni Osmanlılar, Sağır Ahmet Beyin yalısında çeşitli anlaşma ve görüşmeler yaparak son şeklini almıştır. Bu görüşmeyle gizli faaliyetlerine başlayan Yeni Osmanlılar, 1865 senesinin haziran ayında altı kişiden oluşan bir grupla toplanmış ve İttifâk-ı Hamiyyet adında gizli bir dernek kurmuşlardır (Kuran, 2012: 21).

İlk etapta İttifâk-ı Hamiyyet derneğiyle başlayan sonraları Yeni Osmanlılar olarak anılacak bu hareket, liderlikte Mehmet Bey olmak üzere reji komiseri Nuri, Kayazade Reşat, Subhi Pazaşâzade Âyetullah ve Nâmık Kemâl yardımıyla kurulmuştur. Ülkede meşrutiyetin ilan edilmesinin önünde en büyük engel olarak Ali ve Fuat Paşaları gören Yeni Osmanlılar, masonlardan da destek alarak masonik İtalyan Karbonari (Carbonari) teşkilatının programını benimsemiştir. Aslında durum benimsemekten ötede olup Yeni Osmanlılar, bu teşkilatın tüzüğünü ve armasını bile kendi cemiyetleri için almışlardır. Yeni Osmanlılar tüzüğüne göre; “her altı üyeye bir yedinci kişi “baş” olarak atanacak, kaç yeni altı teşekkül ederse onlara yeni bir “baş” bulunacak ve ancak başlar birbirini tanıyıp temas edebileceklerdi. Bu bir çeşit hücre faaliyeti idi (Ebüziyya Tefvik, 1973: 78)”. Fikri liderliğini Şinasi'nin de yaptığı Yeni Osmanlılar hareketinin örnek almanın ötesinde hareket ettiği açıktır. Modernleşme Osmanlı toplumu için hali hazırda zaten dışarıdan alınan bir olgudur ve belli örneklerle göre modernleşme projesi planlanması gayet doğaldır. Ancak herhangi bir teşkilatın tüzüğünden armasına kadar alınarak birebir başka bir toplumda kullanılmaya çalışılması başarılı olması beklenemeyecek bir girişimdir.

1865 senesinde Yeni Osmanlılar dernek olarak gizlice kurulduğunda fikri liderliği Şinasi yapmış fakat Şinasi Paris'e kaçtıktan sonra Namık Kemal fikri

liderliği üstlenmiştir. İlk toplantı ve derneğin kurulmasını sağlayan buluşma ise Mehmet Beyin babası sağır Ahmet Bey'in yalısında yapılmıştır (Danişmend, 1972: 212). “Daha sonra Ziya Paşa, Ali Suavi, Ebüzziyâ Tevfik, Mirât mecmuası sahibi ve Agâh Efendi'nin de üyeleri arasına girdiği cemiyet hızla büyüyerek kısa bir müddet içinde üye sayısını 245'e yükseltmiştir (Ebüzziyya Tevfik, 1973: 79).” Yeni Osmanlılar cemiyetine edebiyatçılar, askerler ve vezirler arasından da oldukça yüksek katılımlar gerçekleşmiştir. Ali Paşanın kişisel, ezici ve ağır politikalarına son vermek ve devlette özgür bir idare sağlamak Yeni Osmanlılar cemiyetinin ana amacı olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmek için Ali Paşayı devirmek, sonra da yeni usulü kabul eden, hürriyet ilkesine bağlı birini yerine getirmek planı yapmışlardır. Abdurrahman şeref Efendinin bildirdiğine göre (Danişmend, 1972: 212):

“Bu gayelerini tahakkuk ettirmekte, Fuat Paşa, şirvânizâde Rüşdi Paşa, Mısırlı Sami Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Mithat Paşa gibi devletin ileri gelenlerinden yardım umuyorlardı. Abdurrahman şeref Efendinin bildirdiğine göre; cemiyet hâlini alan bu gençler, yeni kabineyi terkib edecek zevatı tâyin eylemek üzere, bir gün Ayasofya Câmiiinde toplanmışlar; nezaretlere, münevver (aydın), dürüst insanları aday göstermişler, fakat Âli Paşadan sonra yerine getirilecek şahista anlaşamamışlardır. Necib Paşanın torunu ve Sağır Ahmet Beyin oğlu olan Mehmet Bey, amcası Mahmut Nedim Paşanın sadârete getirilmesi üzerinde ısrar etmiş, ancak diğerleri bu makama Ahmet Vefik Efendi'yi lâyük görmüşlerdir.”

Yukarıda bahsi geçen olaylara ek olarak zeki bir sultan olan Abdülaziz'in yeğeni ve o dönem tahtın varisi olan şehzade Murad Efendi (V. Murad)'nin de Yeni Osmanlılar cemiyeti ile temas halinde olduğunu gösteren işaretiler olduğu söylenmektedir. Yeni Osmanlılar şehzade Murad Efendi (V. Murad)'nin cemiyet çıkarları açısından tahta oturmasını ümitle beklemişlerdir (Mardin, 2006: 21).

“Ayasofya toplantısından sonra, hükümet durumu haber alıp takibata girişmişti. Cemiyetin ileri gelenlerinden bazıları Mahmudiye gemisinde tevkif edildi, bazıları da Avrupa'ya kaçarak Padişah ve Osmanlı hükümetleri aleyhinde faaliyet göstermeye başladılar. Hindistan ve Uzakdoğu ile Kuzey Afrika taraflarındaki Müslüman topraklarını işgal eden İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletler de kurulu Osmanlı düzenine ve Abdülaziz Han'a karşı gelişen bu hareketi memnuniyetle desteklemekten geri durmadılar. Diğer taraftan bu dönemde Mısır hıdivi İsmail Paşa, Osmanlı yetkilileri ile anlaşarak veraset usulünü değiştirmiş ve kardeşi Mustafa Fâzıl Paşayı bütün haklarından mahrum etmişti. Bu sebeple ikbâl küskünü olan Mustafa Fâzıl Paşa, Sultan Abdülaziz Hanla, Âli ve Fuat paşalara karşı düşman kesilerek intikam almak için Avrupa'daki Yeni Osmanlıların arasına katılıp maddi ve manevi bakımından onları desteklemeye karar vermiştir. O tarihte Beyoğlu'nda “Courrier d'Orient” adlı Fransızca bir gazete çıkartan Jean Pietri adında matbaa sahibi bir Fransız gazeteci de Yeni Osmanlıların destekleyicilerinin başında geliyordu. Onun ve Cayyole adındaki bir

Fransız'ın taşbasması matbaasında bu mektubun çevirisi elli bin sayı olarak da basılıp dağıtılmıştı (Ebüziyya Tefvik, 1973: 75).”

Yaşanan tüm bu olaylar üzerine Ali Paşa, Jön Türk adıyla bilinen yurt dışında okumuş ve modern yetiştirilmiş kişileri kendi siyasi yaşamı için tehdit olarak algılamış ve birtakım davranışlara girişmiştir. Yukarıda bahsedilen mektubu da bahane ederek bertaraf çalışmalarına başlamıştır. Tarihteki ünlü “Âli kararnamesini” çıkararak basına sansür koyan Ali Paşa, bu hareketiyle Yeni Osmanlıların kamuoyu oluşturma aracını ellerinden almıştır. Jön Türklerin lideri olan Suavi, Kastamonu'ya, Namık Kemal ve Ziya Paşa da taşra memuriyetlerine sürgün edilmişlerdir. Jön Türk adı neredeyse ilk kez bu tarihler civarında geçmektedir. Bu tabirin ilk kez kullanımı ise Mustafa Fazıl Paşanın hakkında çıkan bir haberi takzib ettirmek için Fransa'da yayınlanan Le Nord gazetesine yazdığı mektupla olmuştur. Paşa, bu mektupta “Jeunes Turcs” (Jön Türk) ifadesini kullanmış ve böylece Jön Türk deyimini ilk kez basında yer almıştır. Aynı mektup İstanbul'da Fransızca olarak yayınlanan Courier d'Orient gazetesinde de yayınlanmış olup 21 Şubat 1867 tarihli Muhbir gazetesinde Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. Mektupta Jön Türk olarak geçen ve Yeni Osmanlılar olarak Türkçeye çevrilen bu terim, Namık Kemal ve Ali Suavi'nin de benimsemesiyle uzunca yıllar Osmanlı topraklarındaki ihtilalcilerin ortak adı olarak kullanılmıştır (Kuran, 2000: 22). Ali Paşanın Jön Türklere karşı başlattığı hareketi haber alan Mustafa Fazıl Paşa hemen harekete geçmiştir. Mustafa Fazıl Paşa büyük bir servete sahiplik yapmaktadır. Fazıl Paşa, aldığı haber üzerine Jön Türklerin lideri ile temasa geçerek onları Paris'e davet etmiştir (Mardin, 2006: 133). Yeni Osmanlılar cemiyetini, ilişkilerini, iletişim ağlarını ve etki faktörlerini anlamak adına şu bilgilerin bilinmesi gerekir (Ebüziyya Tefvik, 1973: 61; Kuran, 2000: 22):

Namık Kemal, Erzurum Vali Muavinliğine tayin edildiği zaman bahsi geçen Courier d'Orient gazetesinin sahibi Jean Pietri görüşmek üzere onu gazetesine çağırmıştı. Bu dönemde Courier d'Orient gazetesine o zamanın yeni yetişmekte olan mektepli, ileri fikirli gençler arasında bir temas, yakınlık vardı. Bu gazete sebebiyle gençlerde fikir ve sanatta Batıya dönük eğilimler gözlenmiş ve gençler Şinasi'nin çevresinde toplanmaya başlamışlardı. Gazete bu dönemde teoriler ve zihni yorumlamalarla yeni ve özgür fikir hamlelerini basın dünyasına mal etmek suretiyle ülkede özgürlüğe yönelme ve yenileşme savaşının açılmasına aracılığı teşvik ediyordu. Kısaca misyonu Fransız ihtilalcileri modelinde yeni bireyler kazanmaktı. Beyoğlu'ndaki gazetenin sahibi Mösyö Jean Pietri, Korsika asıllı bir Fransızdı. İdeoloji aktarabilecek bir demagog ve çok ateşli bir yenilikçiydi. Keskin fikirleri ve keskin bir dili vardı. Her fırsat düştüğünde hükümet adamlarına lanetler yağdırması ile bilinirdi. Bu bağlamda Şinasi ile aralarında derin bir fikir ve düşünce dostluğu da bulunuyordu. Şinasi'yi ikinci defa Paris'e o göndermiş, bundan sonra da

İstanbul'da kalan Namık Kemal'le onun arasındaki haberleşmeyi de yine kendi sağlamıştı. Sonuç olarak, Fransız elçiliğinin ve belli ideolojilere hizmet eden pek çok gayrimüslim kişi ve kurumun, Yeni Osmanlılara olan bu cömert yardımının pek çok yoruma ve mülâhazaya açık olduğu muhakkaktır.

1867 senesinin mayıs ayında İstanbul'dan kalkan Fransız vapuruyla Paris'e geçen Jön Türkler, kendileriyle birlikte cemiyetin merkezini de Fransa'ya taşımışlardır. Paris elçiliği memurlarından Kani Paşazade Râfet Bey'in iş birlikleri sayesinde Kastamonu'da sürgünde olan Ali Suavi de Paris'te cemiyete katılmış ancak çok geçmeden birkaç ay sonra, 31 Ağustos 1867 tarihinde Londra'ya geçerek Muhbir gazetesini buradan yayınlamaya başlamıştır. Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlıları Paris'e taşımakla kalmayıp onları aynı zamanda finanse de etmiştir. Ziya Paşa'ya çıkartılacak Hürriyet gazetesi için para veren Fazıl Paşa, bu hareketiyle tüm Yeni Osmanlılar hareketinin finansmanını güvenceye almıştır. Bu dönemde Yeni Osmanlıları finansal olarak destekleyen tek kişi Mustafa Fazıl Paşa değildir. Namık Kemal de veliaht Murad Efendi'den yardım almıştır (Kuran, 2000: 22-23).

Yeni Osmanlılar cemiyetini demografik olarak da tanımak onları anlamak adına oldukça önemlidir. Bu cemiyete dahil olan özellikle önemli isimlerin çoğu iyi muhitlerde (Tercüme odası, Mühimme kalemi, Mâbeyn-i hümâyûn) yetişmiş, birbirlerini tanıyan, bir kısmı ise saraya ve saltanata mensup kişilerdir. Subhi Paşazade Ayetullah, Namık Kemal, Necib Paşa torunu Mehmet ve Kânipaşazade Rıfat gibi kişiler ise çoğunlukla varlıklı ailelerin çocuklarıdır. Bu yapılanmanın demografik açıdan böyle bir yapıya sahip olması tesadüfi veya şaşırtıcı değildir çünkü bir grup insan arasında dernekleşerek yayılan bir harekettir. Yeni Osmanlıların Paris'e gitmelerinin ardından Avrupa basınından gördükleri ilgi çok yüksek olmuştur. Öyle ki; "Journal de Debat ile o zamanın en önemli gazetelerinden sayılan ve Emile Jirardin'in başyazarlığını yaptığı La Liberte, ayrıca Siecle gazeteleri manşetlerine bunları alkışlayan yazılar koymuşlardır. Hatta La Liberte bir parti olarak nitelediği Jön Türkleri: Türkiye'nin kurtarıcıları ve ilerleyiş Ordusunun öncüleri sözleriyle övmüştür (Ebüziyya Tevfik, 1972: 124)". Mustafa Fazıl Paşa babasından kalan çok büyük bir servete sahiptir ve Yeni Osmanlıları aylığa bağlayarak muazzam tutarlarda finanse etmiştir. Ancak Mustafa Fazıl Paşa idealist biçimde reformist, ihtilalci veya fikir insanı olmaktan ziyade milyoner bir politikacıdır. İstanbul Hükümetine muhalefetiyle ünlü olan bu kişi, Mısır veraset usulünün değişmesinden kişisel çıkar elde edeceği için muhalefet etmektedir.

Mustafa Fazıl Paşanın finansmanı ile Avrupa'da çok geniş yayın ağına ulaşan Yeni Osmanlılar, pek çok yayın çıkarmışlardır ancak bu yayınların içeriğinde çözüm sunan bir fikir sistemine yönelik hiçbir ibare bulunmamıştır. Çıkarılan tüm dergi ve gazetelerde belli birkaç nokta üzerinden muhalefet gerçekleştirilmiştir ki bunlar da çoğunlukla birbiri içinde tekrar eden hususlar olmuştur. Yeni Osmanlıların yayın içeriklerinde “Nizam-ı Serbestane = Demokrasi”, “Nizam-ı Esasiyye = Kanun-i Esasi” ve “Şüray-ı Ümmet = Meclis-i Mebusan (Millet meclisi)” unsurları üzerinden tekrar eden bir eleştiri mevcut olmuştur. Yeni Osmanlıların en net ifade edebildikleri konu, devletin meşrutiyet ile yönetilmesi ve tüm azınlıklara Avrupai hak ve özgürlüklerin verilmesidir. Diğer yandan Nâmık Kemâl, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi hareketin ünlü kalemlerinin yazdığı yazılardan ise cemiyetin kendi içinde bütünleşik bir ideolojisinin olmadığı, “Laiklik = Dinle devletin tefriki” köklü konularda kişisel fikir ayrılıklarının da olduğu anlaşılmaktadır (Danişmend, 1972: 213).

Yeni Osmanlıların düştüğü en büyük hata Avrupa'da görüp beğendiklerini siyasi sistemi çok farklı bir yapı olan Osmanlı toplumunda birebir uygulamak istekleri olmuştur. Osmanlı bir sürü dili, dini ve rengi içinde bulunduran bir imparatorluktur. Halk, yüzyıllarca toplum içinde kaide haline dönüşmüş kurallarla yaşamış ve bunları içselleştirmiştir. Avrupa toplumlarının hiçbiri bu kadar karma bir halktan ve sınırları bu denli büyük bir devletten oluşmamaktadır. Tüm dinamikler farklıdır ve Yeni Osmanlılar, fikri bir ideoloji sunmak yerine mevcut siyasi düşünceyi aynen benimsemeye yakın bir yaklaşım sergilemişlerdir. Kendi içlerinde dahi Osmanlı toplumunun hassasiyetlerine yönelik bir fikir birliğinin olmaması kökleri bulunmayan, fikri zemini kaygan ve belirsiz, iyi düşünülmemiş, Osmanlı toplumuna uyarlanmaya çalışılmamış, sonuçları tahayyül edilmemiş bir hareket olmaktan öteye geçememektedir. Yeni Osmanlılar tüm topluma eşit hak ve hürriyetler verilmesinin farklı halkları barış içinde yaşatacağına inanmışlardır. Halbuki Tanzimat Fermanında diğer halklarla aynı düzeye indirilen Rumlar tepkilerini açıkça dile getirmişlerdir. Halkın büyük çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar fermanlara özellikle negatif yüksek tepkiler vermişlerdir. Osmanlı toplumunun bu kendine özgü yapısını bilen devlet adamları, “Osmanlı İmparatorluğu’nda parlamento demenin, o türlü anasır için bir milli ve dini mücadele meydanı” demek olduğunun her zaman bilincinde olmuşlardır. Bu farkındalık sebebiyle Osmanlı devlet adamları, anasırla ilgili olan yabancı devletlerin Osmanlı

üzerinde entrikalar çevireceği konusunda hep tereddütlü olmuşlardır ki tam da aynı sebepten reformist Tanzimat paşaları dahi batı tarzında bir meşrutiyetin Osmanlı devleti açısından büyük bir kaosa yol açacağını bilerek hareket etmişlerdir. Yeni Osmanlılar ise bu toplumsal kendine özgü durumdan ziyade mevcut olanın dönemin özelliklerine uygun olmadığını düşünüp, Avrupa'dan fazlasıyla ve orantısız etkilenip eşitlik ve hürriyet getirilmesi halinde tüm anasırın kardeşçe yaşayacaklarını savunmuşlardır (Danişmend, 1972: 213-214).

Yeni Osmanlıların dağılışı ise Sultan Abdülaziz'in 1867 senesinde Fransa ve İngiltere ziyaretleri sırasında Yeni Osmanlıların önde gelenleriyle konuşması üzerine başlamıştır. Sultanın Avrupa ziyaretleri ile Yeni Osmanlılar cemiyeti sürekli yer değiştirmek durumunda kalmıştır. Mustafa Fazıl Paşa ise padişahın af dileme ve muhalefeti bırakması şartlarıyla nazırlık almış ve cemiyetten ayrılmıştır. Bu ayrılışın üzerine Yeni Osmanlılar dağılmaya başlamışlardır. Fransa ve İngiltere ise o dönemlerde Osmanlı ile iyi geçinmek politikasında olduklarından Yeni Osmanlıların itibarı gittikçe azalmış ve sonunda parçalanmışlardır. Kısacası “Jön Türkler Prens Mustafa Fazıl Paşanın dönüşünden sonra görüş ve düşüncelerdeki aykırılık ve mizaç farklılıkları yüzünden dağılmak durumunda kaldılar. Neticede baştan beri süre gelen anlaşmazlıklar, fikri ayrılıklar daha da artarak onları küçük gruplara ayırdı (Ebüziyya Tevfik, 1972: 318-319)”. Padişahın nazırlık alan Mustafa Fazıl Paşa amacına ulaşmıştır ve görüldüğü üzere paşa, Türk ihtilalcileri kendi kişisel amaçları doğrultusunda siyasi bir araç olarak kullanmıştır ki bu siyasi araç paşaya saraya karşı pazarlık gücü verecek kadar etkilidir. Çok enteresan bir tarihi bilgi vardır ki o da yıllarca muhalefet ettiği hükümette nazır olarak Yeni Osmanlılara karşı döneklik eden Fazıl Paşaya cemiyetin hiçbir şekilde kızmamış olmasıdır. Kızmak bir yana cemiyet, döneklik gösteren fakat kendilerinin geçim kaynağı olarak gördükleri bu kişiye kızgınlık belirtisi dahi göstermemişlerdir (Kuran, 2000: 24). Bu tepkisizliğin nedeni büyük olasılıkla Fazıl Paşanın izlediği iki yüzlü politikasıdır çünkü paşa, nazır olduktan sonra da cemiyet mensuplarına aylıklarını ödemeye devam etmiştir. Cemiyet içinden bu aylıkları reddeden ise yalnızca iki kişi, cemiyete fikri ve fiili liderlik eden Ali Suavi ve Mehmet Bey olmuştur. Rivayetlere göre Ziya Paşa da “Biz buralara Mustafa Fazıl Paşanın kaybetmiş olduğu hakları bulmaya gelmedik” diyerek, artık lüzum yoktur şeklinde bir tutum izlemiştir (Ebüziyya Tevfik, 1972: 318).

Yeni Osmanlıların dağılışında elbette ki Fazıl Paşanın ayrılması ve Avrupa'da itibar kaybetmeleri tek başına etkili olmuş unsurlar değildir. Şahsi fikir ayrılıklarına bağlı Dağılma başladıktan sonra cemiyet mensupları teker teker hükümetle anlaşıp veya aftan faydalanıp yurda dönmüşlerdir. Gelenler arasındaki sonuncu kişi Ali Suavi olmuştur (Danişmend, 1972: 215). Görüldüğü üzere yıllarca ateşli yayınlarla muhalefet ettikleri devlette birer memuriyet aldıklarında Yeni Osmanlılar tamamen yok olmuştur. Tarihi gerçeklerden de anlaşılacağı gibi Yeni Osmanlılar, bir fikri sistem geliştirerek gerçekten ihtilal yapmak fikri, donanımı ve bilincinden yoksullardır. Faaliyetlerinin tarihe geçecek kadar uzun zaman yayılması ise milyoner bir politikacının kendi amaçlarını beslemek için onları araç ve pazarlık kozu olarak elinde tutmasıyla mümkün olmuştur. Memlekete döndükten sonra fikirlerine devam eden tek kişi Namık Kemal olmuştur. Namık Kemal, yaptığı yayınlar ile meşrutiyet lehine olan düşüncüyü yavaşça büyütmüş ve bu fikir frekansına yeni aktörler ile resmi makamlar dahil olmaya başlamıştır (Mardin, 2006: 450).

Yeni Osmanlılar siyasi düşünce açısından kapsamlı, tutarlı, dayanakları kuvvetli, sınırları belirlenmiş bir zemin üzerine mantıklı varsayımlarla inşa edilmiş bir ideoloji, fikir akımı sunamasalar da taklit ve gerçeklikten uzak talepler silsilesinin yıllarca kısır muhalefetini yapmış olsalar da bu ferdi teşebbüslerinin büyük etkiler yarattığı açıktır. Bu etkiyi şöyle özetlemek mümkündür (Şinnavi, 1995: 78):

“Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin dağılmasından sonra Jön Türklerin bir kısmı gizli faaliyetlerine devam ederek Mithat Paşanın etrafında toplanmışlardır. Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesinden ve hemen ardından katledilmesinden sonra, mason olan Velihaht Murâd Efendi tahta geçince, idareye hâkim olan Şûrâ-yı Devlet reisi Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Kumandanı Süleyman Paşa gibi kimseler sürgünde olan Jön Türkleri çağırıp çeşitli vazifeler vermişlerdir. Serasker Avni Paşa bu dönemde İngilizlerden büyük yardım almıştır. Kendisi de Mithat Paşa gibi Mason olan bu zat, Sultan Abdülhamid'in amcası olan Abdülaziz Han'ın tahttan hal edilmesinde ve yerine Sultan Murad'ın tayin edilmesinde büyük rol oynamıştır.”

Sonuç olarak ise V. Murad tahta çıktıktan sonra Namık Kemal Kıbrıs'tan çağırılarak padişahın özel katipliğine, Sadullah Bey ise Mâbeyn Başkâtipliğine getirilmiştir. Ancak beklenmedik biçimde V. Murad, hastalığı sebebiyle erkenden vefat edince II. Abdülhamid Han tahta çıkmıştır. Bu gelişmeden Yeni Osmanlılar hiç memnun olmamışlardır çünkü II. Abdülhamid Han, yakınları tarafından kurnaz ve hilekar biri olarak tanınmaktadır. Onun bu kişiliği açıkça göstermektedir ki tahta çıkmasıyla birlikte devlet işleri sultanın yetkisi ve gücü altına girecektir. Ancak Yeni

Osmanlılar hiç istekli olmasalar da meşrutiyeti ilan etmek şartıyla II. Abdülhamid Han'ı tahta çıkartmışlardır. Sultan tahmin edildiği gibi kurnaz biridir ve ilk yıllarda meşrutiyet tarafını tutuyormuş gibi bir politika yansıtmıştır (Mardin, 2006: 85-86). Kısa zaman sonra sultan, memleketin iplerini eline almış, Yeni Osmanlıların I. meşrutiyetin verdiği serbestiyi kötüye kullanarak memlekete zararlı olduklarını öne sürmüş ve cemiyeti kapatmıştır. Yeni Osmanlılar cemiyeti sultanın taktiğini önceden ön göremediği için padişahın amacına ulaştığı zamanlarda çok geç kalmışlardır (Mardin, 2012: 86). II. Abdülhamid Han ise parlamentonun kurulduğu yıl meclisi süresiz tatil etmiştir. Yeni Osmanlılar oyuna getirildikleri halde isyana kalkışmamış aksine despotik diye adlandırdıkları yönetimin idaresinde mevki almak için çaba göstermişler ve verilen makamları da kabul etmişlerdir (Mardin, 2006: 443). Yeni Osmanlılar hareketi böylece kapanıp gitmiştir. Anlaşıldığı üzere Yeni Osmanlılar idealist reformisteler değillerdir. Fikri alanda ateşli biçimde inandıkları, karakterlerine mal ettikleri siyasi fikirleri bulunmamaktadır. İçlerinde en başından en sonuna faaliyetlerini sürdüren fikirlerinin ardında duran tek kişi Namık Kemal olmuştur. Sonuç olarak Yeni Osmanlılar Jön Türk hareketinin ilk devre uygulayıcıları olarak böylece tarih sahnesinden inmişlerdir.

1.2.3 Mekteplerin etkisi

Osmanlıyı modernleşme süreciyle yüzleştiren olay her ne kadar ordunun art arda aldığı yenilgilere bağlı olarak orduyu ilim ve teknikle geliştirmek olsa da Tanzimat dönemine gelindiğinde aydınlar, Osmanlı ile batı arasında açılan farkın uçurumlara dönüştüğünü fark edip ivedi çalışmalara başlamışlardır. Aydınların bu uçurumları fark etmelerinde toplumun eğitim ve kültür konusunda çağın bulunduğu noktanın oldukça gerisinde kalmış olması etkili olmuştur. Eğitim ve kültür kurumlarının yetersizliğinin toplumu bu konularda geride bıraktığını fark eden aydınlar, medreselerin işlevlerini artık etkin biçimde sürdüremediklerini dillendirmeye başlamışlardır. Bu noktada gerek aydınlar gerekse yönetim açısından tarihi ve kritik kararlar alınmıştır. Medreseler yüzyıllarca Osmanlı, diğer Türk devletleri ve Orta Doğu'da eğitim ve ilimin yuvası olarak aktif rol oynamışlardır. Tanzimat dönemine gelindiğiye eğitim ve kültür kurumlarının yetersizliği vurgulanmış ancak medreselerin ıslahı söz konusu olmamıştır. Hatta medreselerin değişime engel olabilecekleri olasılığına karşı geleneksel kurumlardan ümit kesilerek

çağdaş eğitim kurumları olan mekteplere yönelme söz konusu olmuştur. Ayrıca medreselerin yeniden gücü sağlayacak elemanların hızlıca yetiştirilmesinde mevcut kadroların yüksek etkinlik göstereceği fikri hep olmuştur. Medreselerin ıslah edilerek istenen amaçlara ulaşılmasında yardımcı olabilecekleri gibi çağdaş seviyelere çekilmesinin de mümkün olduğuna yönelik fikirler her zaman olmuştur (Saydam, 2002: 1351). Medrese tüm Orta Doğu için ve bilhassa ilime Türklerin katkısı düşünüldüğünde ve Selçukların Osmanlı mirası açısından bakıldığında medreseler, büyük bir avantaj ve ilim donanımı niteliği taşıyıcılar da aynı zamanda bir kültür ve bakış açısını temsil ederler. Yüzyıllarca aktarılan bir eğitim geleneği bir anda ıslahatlarla işler hale dönüşemeyecektir. Islahatlara doğal bir tepki verecek, sancılı bir değişim süreci yaşayacaktır. Osmanlı yapısında medresenin genel işleyişine ıslahatla dokunmak oldukça zor bir seçimdir. Tanzimat dönemi aydınları da medreselerin hassas dinamiklerini bildiklerinden mektepler gibi görece çok daha az kurumsal eğitim kurumlarına yönelmişlerdir. Ayrıca Tanzimat Dönemi reformistlerinin istediği sonuç eski zihniyetin şekil değiştirmesi değil tam ve köklü bir değişim olmuştur. Devlet kurumlarında da eski zihniyetin değil batı tipi okullardan mezun olmuş çağdaş kişilerin görev alması yönünde bir talep bulunmuştur. Bu tür gelişmelerle birlikte medreseler ikincil konuma düşmüştür. Medreseler her geçen zaman biraz daha etki alanlarını kaybetmiş ve birer birer kapanmaya başlamışlardır (Saydam, 2002: 1351-1352).

Tanzimat Dönemi devletin eğitim politikalarında bir çeşit dinden ayrı bilime dayalı eğitim hedefinin olduğu görülür. Şöyle ki 1864 yılında Maarif Nezareti altında niteliği yüksek eğitim kurulu olan Meclis-i Kebir-i Maarif yapı altında bir meclis oluşturulmuştur. Bu mecliste Yahudi, Protestan, Katolik, Ermeni, Rum cemaatlerini temsil eden seçilmiş maarifler de yer alarak atanmışlardır. “Bir de Münif Efendi’nin başkanlığı altında bu nezarete ayrı bir Tercüme Komisyonu kurulmuştu. Bu çalışmalar bize, dini alandan ayrı tutulan yükseköğretim kanalı ile Tanzimat döneminde doğmuş olan Osmanlıcılık ideolojisini geliştirme siyasetinin de güdülmeye başladığını gösterir (Berkes, 2002: 236).”

Tanzimat Dönemi yani 1860’lı yıllar Osmanlı’nın değişim rüzgarlarına kendini açtığı zamanlardır. Bu dönemin siyasi düşünce ortamına bakılacak olursa yerli düşünürlerin önemli ve kalıcı denebilecek siyasi kuramlar üretmediği, siyasi düşünce tarihine katkıda bulunamadıkları görülür. Batı, sorgulayarak başladığı yolda

düşünsel devrimler gerçekleştirerek müspet yenilikler ortaya koymuştur. Bu nedenle batı toplumlarında modernitenin düşünsel alt yapısı vardır. Önce bakış açısı değişen düşünceleri değişen sonra davranışları değişen insan figürü mevcuttur. Bu nedenle batının tüm modernleşme yolculuğu belli köklü kuramları da ortaya çıkarır. Pek çok siyasi, felsefi, sosyolojik kuram batının modernleşme süreciyle ortaya çıkmıştır. Burada dikkat çeken çok önemli bir ayrıntı bulunur. Siyaset ve idare konusunda Doğu kavimleri ve bilhassa Osmanlı yüzyıllarca evrilmiş bir kültür ve deneyime sahiptir. Ancak siyasi düşünce kuramları batı modernizmiyle oluşmuştur. Osmanlı, idare konusunda pek çok topluma ders verecek konumda iken batı çok kısa yükselme tarihinde onlarca siyasi düşünce ve kuram üretmiştir. Yeni dönemde yani modernleşme çağında Osmanlı, batı gibi siyasi kuramlar üretememiştir. Çünkü modernleşmenin ülkeye sokulması 17. yüzyılın sonlarından başlayarak savaşlarda alınan mağlubiyetler ile olmuştur. İmparatorluk, orduyu kuvvetlendirmek ve askeri gücü artırmak amaçlarıyla yüzünü batıya dönmüş ancak onun yalnızca ilim ve tekniğine odaklanmıştır. Bu yaklaşım şekli modernitenin de kısmi ve parçalı algılanmasına neden olmuştur. Köklerinden başlayarak aydınlanan ve dönüşen doğal seyrinde bir toplum yerine doğrudan sonuçları bünyesine katmak isteyen devlet yönetimi modernleşme olgusuna doğru olmayan bir yaklaşım gelişmesine neden olmuştur. Modernleşme karmaşık ve çok yönlü bir olgu olduğundan yalnızca batının ilim ve tekniğini almak ütopye kalmış ve zaman içerisinde batı kültürü ve siyasal değerler de ülkeye girmeye başlamıştır. Osmanlı sonuçlarından başlayarak modernleşme olgusunu bünyesine katmaya başladığından siyasi düşünceler, geleneksel ve yeni olan toplum içinde karışarak kendine has bir ortamı meydana getirmiştir. Osmanlı'nın bu plansız modernleşme hareketi uzun süren kuramsal karmaşalara neden olacaktır. Batı kültürü modernleşmeyle harmanlanmış bir olgu olarak özellikle eğitim yoluyla Osmanlı topraklarına nüfuz etmiştir. Toplumun her kanalından modernleşmeye verdiği tepki ise başta aydınlar olmak üzere geleneksel düşüncenin tamamen bırakılması ve modern düşüncelere yönelme şeklinde vuku bulmuştur. Geleneksel düşüncenin demode algılanması ve modern düşüncenin üstün olduğu fikri modernite için oldukça yanlış bir yorumlama şekli olsa da çok uzun yıllar Anadolu'da yaşayacaktır. Aydınlar bu hataya düşmüş ancak devrin yöneticilerinden olan II. Abdülhamid (1876-1909), batı fikirlerini farklı bir anlayışla yorumlamıştır. Batılılaşma olgusu aydınlar, siyasi düşünce ve toplumun diğer

alanlarında da Sultan II. Abdülhamid döneminde iyice anlaşılmaya başlanmıştır. Modernleşmeye iyice başlayan Osmanlı toplumunun bu gelişmesinde yeni kurulan okullarda okuyan ve mezun olan öğrenciler ve yabancı dil bilenlerin sayılarının artması olduğu kadar padişahın da büyük rolü olmuştur. II. Abdülhamid toplumun en kaotik döneminde net yaklaşımları ile topluma, olgulara ve modernleşmeye çok iyi yön vermiştir. II. Abdülhamid, batıyı bir model olarak görmüştür. “II. Abdülhamid Han, ‘Batıcılığı’ Batının tekniğini, idari sistemini ve bilhassa askeri teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlıyor; bunun yanında Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye çalışıyordu. Bu amaçla, Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiyenin programları geliştirilmiş, okullarda bilgili bir kuşak yetiştirilmeye çalışılmış ancak bu programlarla istenilen sonuca ulaşamamıştı. Her üç kuruluşun öğrencileri ders programları icabı zamanla 19. yüzyıl yeni bilimlerinin Batının esas güç kaynağını oluşturduğuna inanmaya başlamışlardı. Böylece Batı’yı, Batıda geliştirilen yeni bilim ve bilim anlayışı ile bir tutan bir kuşak yetişti” (Bayraktar, 1992: 262). Görüldüğü üzere II. Abdülhamid toplumun çekirdeğini korurken aynı zamanda bilim, teknik, idare gibi modernleşmiş içeriklerle ülkeyi destekleyerek geliştirmeyi amaçlamaktadır. Fakat yeni nesil bir süre sonra yalnızca yenilenmeye çalışan bir Osmanlı toplumuna doğduğu için yenilik eşittir batı, yeni bilimler eşittir batı gibi kavrayışlara gitmişlerdir. Zaman içerisinde Batının yükseltilip kutsanması, önde ve üstte görülmesi fikri böylece yayılmıştır. İnsanlık tarihi boyunca medeniyeti var eden gelişme ve ilerleme tüm insanlığın ortak çabasının bir ürünüyken bunun üzerine inşa edilen modern gelişmeler Batının bir meziyeti gibi zihinlere yerleşmiştir. Bu algı öylesine uzun zaman zihinlerde yer etmiştir ki günümüzde dahi Batı eşittir medeniyet, gelişme ve yenilik şeklinde düşünceler mevcuttur.

Böylesine karma ve zengin kültürlere ev sahipliği yapan bir toplum olarak Osmanlı için modernleşme sancıları sürmüştür. 19. yüzyılın sonlarına doğru ülkedeki gayrimüslim mekteplerin sayısı o kadar çok artmıştır ki bu okulların hak ve sınırları ayrı bir siyaset konusuna dönüşmüştür. 1897 yılında Osmanlı halkı içinde gayrimüslimlerce idare edilen 6-7 bin civarı okul olduğu ve eğitimin çeşitli kademelerinde hizmet veren bu okullarda yaklaşık yarım milyon öğrencinin eğitim aldığı tahmin edilmektedir. Yabancı okullar arasında özellikle Amerikan, İngiliz, Alman ve Fransız idaresinde olanların misyoner faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. Görüldüğü üzere Osmanlı’nın son zamanlarda yabancı okulların faaliyetleri oldukça

belirgin ve bu kurumlar eğitimde büyük ölçüde söz sahibidir. Bu okulların en önemli özellikleri ise ders konusu olarak dünyevi sahada eğitim verirken din insanları tarafından da dersler eklenerek öğrencilere milli şuur aşılamlarıdır (Eryılmaz, 1992: 81). Modernleşmede yakalanması gereken ayrıntı bu okulların eğitim verme şekline bir kez daha anlaşılmaktadır. Modern ve dünyevi yaşama eğitim verirken aynı zamanda dini eğitimle batı, çocuklarının Osmanlı toplumunda kaybolmasını sağlamaktadır.

Eğitim sisteminin değişmesi Osmanlıyı yavaş yavaş ve kalıcı biçimde değiştirmeye başlamıştır. Ancak en büyük sorun, Osmanlı açısından batının eğitim hedeflerinin tam olarak anlaşılabilmesi ve uygulanabilmesi olmuştur. Batının kendi içinde orijinal olarak kendi dinamiklerine uygun yarattığı bir bilim anlayışı mevcutken Osmanlı'nın yüzyıllarca yıllık bilim anlayışı birbirinden çok farklıdır. “Batılı için bilim, içeride “mecburi öğretim” ve avamlaştırmanın aracı, dışarıda ise sömürünün aracıydı. Bu, Batı'nın hem teorisinde hem de pratiğinde böylece yer etmişti. Avrupalılar, medeniyetinin son derece bilimsel olduğunu iddia etmelerine rağmen bu bilimsellik, tıpkı medeniyet, hukuk, adalet ve hürriyet kavramları gibi, iyice tanımlanmamasında fayda bulunan, biraz yakından incelenince bütün itibarını yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir mahiyet arz ediyordu. Bir Hindu'nun deyimiyle Batı'nın bilimi, cahil bir bilgidir. Çünkü o, özden mahrum, dar ve ilkesi olmayan bir bilgidir. Batılı için bilim, hissedilir dünyanın hadiselerinin incelenmesinden başka bir şey değildir” (Guenon, 1991: 44)”. Günümüzde Batı'nın siyasi ve politik düşüncesine yönelik pek çok sonuçla yüz yüze bulunmaktayız. Batı'nın bugün elde ettiği sonuçlar 19. yüzyılda takındığı siyasi ve politik tavrın sonuçlarıdır. Avrupa'nın gelişmiş bir eğitim sistemi vardır ve bunu tüm dünyaya pazarlar. Bu eğitim araçları öz itibarıyla gittiği yerdeki halkı kendi kültürüne benzetmek, kendi ürünlerini satın aldırarak gayeleri taşırlar. Gelişmemiş, modern olmayan, fakir ülke tabirleriyle anılan ülkelerin özgüveni bu yolla düşürülür ve yok edilir. Eğitim gibi türlü modernleşme araçlarıyla sömürü hedefi olan ülkeler ise Avrupa'nın kullanımına açık birer hammadde kaynağı haline gelirler. Sömürge haline gelen ve gündün günden tükenen ülkelerde batı şehirlerine benzer kentler inşa edilir ve bu kentler o toplumun imkanlarını sömürerek batıya edinim olarak döndüren mekanizmalar olarak çalışır. Sömürge anlayışı tarafından geliştirilen bu kentlerin ise hızla büyümesinin ise tabii ki modernleşme, teknoloji, bilim gibi gelişmelerle alakası

bulunmaz. Görünen endüstri yatırımları sömürgeyi batıya bağımlı yapmak için kullanılan araçlardır. Batı tüm sömürü politikalarında eğitim, endüstrileşme, kültür empoze etme gibi araçları aynı anda kullanır. Endüstri yatırımları ile toplum batıya bağımlı hale getirilirken kendi dillerini anlayıp isteklerini yerine getirecek yönetici yetiştirmek için batı ürünü eğitimi pompalayan eğitim kurumlarını kullanır. Modernleşme ile görünen en belirgin hususlardan biri ise ekonomik göstergelerdir. Modern toplumlarda statüleşme kaçınılmaz bir olgudur ancak sömürü amacıyla pazarlandığında halk içinde bilinçli ekonomik farklılıklar oluşturulur ve sınıf farklılığı yaratılır. Batı tarzı eğitim kurumları modernleşme çatısı altında ne yazık ki toplumların ruhuna işleyerek yapılarını değiştirmek yoluyla sömürüleştirmenin belirgin bir aracı haline dönüşmüştür.

1.2.3.1 Galatasaray Sultanisi

Osmanlı, değişim sürecine girdiği tarihler olan Tanzimat Döneminde siyasi düşünce alanında en çok Ulusçuluk akımı sebebiyle zorlanmıştır. Fransız İhtilali ile yükselen Ulusçuluk akımı tüm milletlerin kendi bağımsızlığını öngören bir siyasi yaklaşımdır. Görüldüğü üzere ulusçuluk akımı imparatorlukların siyasi düşünce ve politikalarına zıt bir düşüncedir. Osmanlı modernleşmeye başladığı zamanlarda bilim ve tekniği bünyesine katma çabasıdayken bazı olgu ve akımları da dışarda bırakmak durumundadır. Osmanlı kendisi için baş gösteren siyasi düşüncenin farkında olmuş ve Osmanlı bünyesindeki tüm halklara eşit şartlar altında maarif hizmetlerinden yararlanma imkanı tanıyarak Osmanlı birliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu eşit şartlarda maarif hizmeti alma hususu eğitim alanında da yapılmalıdır ancak ilk etapta sıbyan ve rüştiye okullarında Müslim ve gayrimüslim çocukların birlikte eğitim alması sakıncalı bulunmuştur. Bu eğitim düzeni için yüksek öğrenimin daha uygun olduğu düşünülmüştür ancak bu tarz eğitim veren okullar da henüz mevcut değildir. Bu tür okulların nasıl açılacağı, hangi programları izleyeceği konusunda da belirlenmiş bir fikir o yıllarda henüz bulunmamıştır (Kodaman, 1991: 134). Planlanan şekilde okulların açılması hususunda Fransa ile görüşülmüş ve Fransız okullarının içerik ve yöntemleri alınmıştır. Hatırlanacağı üzere 1867 yılında Sultan Abdülaziz Fransa ve Londra ziyaretlerinde bulunmuş, Yeni Osmanlılar cemiyetinin önde gelen üyeleriyle görüşmeler yapmıştır. Bu ziyaret pek çok farklı alanda etkilerini göstermiş olup yüksek öğrenimde arzulanan okulların açılması için Fransız

modelinin tercih edilmesinde de etkisi bulunmuştur. Bunun gelişigüzel bir etki olmadığı aşıkardır çünkü sultanın Paris gezisi sırasında Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy tarafından Osmanlı heyetine türlü projeler sunulmuştur ki bu projelerin içeriğini Osmanlı eğitiminin ıslahı oluşturmaktadır. Avrupa seyahati sonunda memlekete dönüş gerçekleştikten sonra Ali ve Fuat Paşaların Fransa'da gördüklerini uygulamak yönünde talepleri de olunca telkinlerle sultan, projenin gerçekleşmesine izin vermiştir. Sonrasında Vilâyet Nizâmnâmesi hazırlanmış Meclis-i Vâlâ Fransa'daki gibi dairelere bölünerek Şûra-yı Devlet adıyla yeni teşkilatlanma sağlanmıştır (Berkes, 2002: 236-237).

“Osmanlılık ideolojisi adı altında laik eğitim yolunu teşvik eden Fransız hükümetinin tavsiyesiyle, 1867’de Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy’ye Osmanlı eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi için bir proje hazırlatıldı. Duruy’nin projesinin tavsiye ettiği girişimlerin başlıcaları dinler ve milliyetler arası ortaöğretim okulları açılması, fen, tarih, hukuk ve idare okutulacak bir üniversite kurulması, her çeşit genel kitaplıkların oluşturulup okutulmasıydı. Fransız tesiri ile kabul edilen bu projeye dayanılarak 1869’da Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi yapıldı. Böylece o zamana kadar Osmanlı memleketlerinde olmayan bir eğitim modelini yürüten Galatasaray Sultanisi açıldı. Sonuç olarak Batılı manada bir eğitim kuruluşunun temelleri ilk kez atılmış oluyordu.”

1 Eylül 1868 tarihinde Galatasaray Sultanisi; “rüştüye ile yükseköğretim arasında ve Osmanlılık siyaseti doğrultusunda, dinler arası bir eğitim kurumu” olarak açılmıştır (Berkes, 2002: 242). Fransız liselerinden model alınarak açılan bu okulun ilk müdürü ise Fransız hükümeti tarafından seçilip gönderilen Ernest de Salve-Villedieu olmuştur. Sonrasında ise sırasıyla Ermeni ve Rum okul müdürleri atanmıştır. Öğretmenlerinin çoğu Fransız olan bu okulda Türk, İngiliz, Ermeni ve Rum öğretmenler de görev yapmıştır. Her dinden öğrenci kabulü esas olsa da ilk etapta 150 Müslim 150 gayrimüslim öğrenci alınmıştır. Galatasaray Sultanisi güzel bir vizyon ve amaçla uygulanan bir eğitim projesi olsa da uygulanan eğitim programı sebebiyle Fransızların lehine bir okula dönüşmüştür. Okulda öğretim dili Fransızca olup Latince bile öğretilmiştir ancak verilen kültür derslerinde Fransız kültürü önde olmak üzere uygulamalar mevcut olmuştur. Okul, Osmanlıya bir şeyler katmaktan uzak kalmıştır çünkü okuldaki Türk tarihi derslerini dahi yabancı hocalar vermiştir. Masraflar ise Osmanlı ve Fransa tarafından ortak karşılanmıştır. Farklı din, mezhep ve ırktan öğrencilerin eğitim alması adına modernleşme adımı olarak açılan bu okul uyguladığı eğitim programlarıyla daha çok gayrimüslimlerin lehine çalışan bir eğitim kurumuna dönüşmüştür. Bununla birlikte öğretmenlerin çoğunun ve yöneticilerin

tamamının gayrimüslim olması Müslüman aileleri okuldan uzak tutmuştur (Saydam, 2002: 134).

Galatasaray Sultanisini amacından koparan yalnızca izlenen öğretim programı ve yabancı öğretmenler olmamıştır. Okula devam eden Türk çocuklara Fransız hayranlığı enjekte edilirken gayrimüslim çocuklara ise milliyetçilik ve komitacılığın aşılması okuldaki görevlilerin Türk toplumuna hizmet etmek niyetinde olmadıklarını açıkça göstermektedir. Galatasaray Sultanisi'nin bu bölücü faaliyetleri kaynaklarda şöyle geçmektedir (Saydam, 2002: 136):

“Nitekim bunun dehşetli sonuçlarını kendi döneminde gören Sultan II. Abdülhamid, yaptığı tahkikat sonucunda okulda 162 Müslüman, 377 Müslüman olmayan talebenin varlığını tespit etti. Ekalliyet üzere kabul edilmiş İslam'dan 16 nüfus tam ücret verdikleri halde, 52 Bulgar'dan yalnız üçü, 122 Rum'dan yalnızca bir kişi tam ücret vermekte ve 94 Ermeni'den hiç kimse tam ücret vermemekteydi. Mekteb-i Sultani Nizamnamesine göre fakir ve iktidarı olmayanlara devletçe verilecek para yalnız tebaa-ı Osmaniye'ye mahsus iken bu haktan 4 Moskof (Rus) tebaası, 16 Fransız, 8 İtalyan, 2 İngiliz, 2 Yunanlı olmak üzere toplam 32 ecnebi yararlanmaktaydı.”

Öğretmen kadrosundan öğretim programına, eğitim biçimine ve uygulamalarına kadar her bakımdan ele alındığında Galatasaray Sultanisi'nin hiçbir biçimde topluma hizmet etmediği açıkça görülmektedir. II. Abdülhamid'in ilk olarak tespit ettiği okuldaki bu bozuk durum, detaylı incelenmiştir. O dönem tespit edilenlere göre okulun bu halde olmasının ilk nedenlerinden biri milli bir öğretim kuralları bütünü olmaması ve ders veren öğretmenlerin usûl-i cedide üzere ders görmemiş ve şahadetnamesiz olarak niteliksiz kişiler arasından seçilmiş olmalarıdır. Bu önemli hususlarda tatbikat yaptırarak tespitlerde bulunan II. Abdülhamit, hemen çalışmalara başlamış, devlet adamlarıyla birlikte okulun çarpık sistem ve görüşünü değiştirmeye çalışmıştır. 1876 senesinde okula Türk müdürler atayarak başlayan II. Abdülhamid, okula Müslüman öğrenci olarak mevcut Müslüman öğrenci sayısını 220'ye çıkarmıştır. Ücret vermedikleri tespit edilen Bulgar ve gayrimüslim diğer öğrencilerden ücret talep edilerek okulu terk etmeye zorlanmışlardır. İsyan etmeyip çalışkan ve uslu olan öğrencilere gayrimüslim olsalar da dokunulmamıştır. Okul gayrimüslim öğrencilere karşı net bir prosedür geliştirerek Rus öğrenciler tamamen okuldan çıkarılmış ve diğer milletlerden olan gayrimüslim öğrencilerden de standart okul ücreti alınmaya başlanmıştır. Bu noktada kaideleri uygulayan yöneticiler vicdanlı ve etik davranış yoluna giderek Osmanlıya sadık olan ve hizmeti dokunmuş olanlara standart kaideler uygulanmamıştır (Kodaman, 1991: 136).

Osmanlıya modern eğitim düşüncesi vermesi amacıyla tasarlanan ve Fransız iş birliği ile açılan Galatasaray Sultanisi, hiçbir faaliyeti, uygulama programı ve ders içeriği ile topluma ve devlete hizmet etmek gayesinde olmamıştır. Osmanlı topraklarında faaliyet gösterdiği ve masraflarının yarısı Osmanlı tarafından karşılandığı halde öğrencilerini Fransız kültürüne özendirme, yabancılara milliyetçi duygular aşılama gibi faaliyetler gösteren okul, II. Abdülhamit'in tespit etmesiyle ıslah edilmiştir. Okul zararlı öğretmen ve yöneticilerden arındırılırken ders içerikleri ve uygulamaları değiştirilmiş, öğrenci yapısında oynamaya gidilmiş ve düzenli kaideler ile kontrol altına alınmıştır. Sonuç olarak Galatasaray Sultanisi, lise düzeyinde eğitim vermeye devam etmiştir ki günümüzdeki adıyla Galatasaray lisesi olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Modern Osmanlı toplumunu yaratmak gayesiyle açılrsa da 1877 yılına kadar anti bir etkide bulunmuştur. Faaliyetlerine çok uzun yıllarca devam edemese de 1877'ye kadar gerçekleştirdiği faaliyetler ile "Türkler arasında Osmanlı toplumundan kopuk, Fransız kültürü etkisinde kalmış, Batının dış görünüşüne hayran bir aydınlar zümresi" yaratmıştır. Osmanlı devlet ve toplumu ile kurulduğu amaç olan Osmanlılık fikrine hizmet etmek bir yana aksi biçimde Ermeni, Rum ve Bulgar öğrenciler için milli duyguların aşılandığı bir yer olarak işlev göstermiştir (Berkes, 2002: 185). Görüldüğü üzere bir toplumun aleyhinde kısacık dönemde de olsa faaliyet gösterilmiş olması o toplumun geleceğinde büyük etkilere neden olabilmektedir. Osmanlı siyasi düşünce alanında en çok ulusçuluk düşüncesinden kaçmışken kendi toplumuna hizmet vermesi için giriştiği modern okul projesini yürütenler onun en hassas olduğu alanda faaliyetler göstermişlerdir. Fransız kültürüne özenen aydınlar ise memleket için ilerde ayrıca sorunlar yaratacak bir grup insan ortaya çıkarmıştır.

1.2.3.2 Mekteb-i Tıbbiye

Tıp, her çağda bir toplumun en üst düzeyde yeniliği yakalaması gereken bir alan olmuştur. Osmanlı'yı tıp okulu açmaya ise ordunun sağlık ihtiyaçlarının karşılanması, Yakın Doğu'da kolera salgının artmasına karşılık hekim sayısının ve niteliğinin yetersiz kalması faktörleri itmiştir. Osmanlı'nın ilk sistemli tıp okulu olan Mektebi Tıbbiye, 1827 senesinde "Tıphâne-i Âmire" adıyla açılmıştır. Tıp alanında bir okulu daha gereksinim dahilinde bulan Osmanlı, 1828-1829 yıllarında "Cerrahhane" adıyla bir tıp okulu daha açmıştır. 1831 yılına gelindiğinde ise

okulların ıslah edilmesi gerektiği düşünülerek iki tıp okulunda da ıslah çalışmaları başlamıştır. Berlin’de ve Petersburg’da ameliyat ile ün kazanmış profesör düzeyinde mesleki gelişmişliği olan Sade de Galiere, Cerrahhane’nin ıslahı için Avrupa’dan davet edilmiştir. Bu ıslah çalışması istenilen düzeyde eğitimin verilmesi için yeterli olmamış, 1838 yılında iki tıp okulu birleştirilerek daha isteğe uygun sonuç almak planlanmıştır. Ancak her iki durum da istenileni vermeyince Viyana’dan Kari Ambroso Bernard (1808-1844) adlı genç bir tıp profesörünün getirilmesiyle Metternich kurulmuştur. Tıbbiyenin asıl kuruluşu olarak bu faaliyet kabul edilmektedir (Berkes, 2002: 185-187).

Osmanlı Tanzimat reformcularının en büyük hatası hızlı modernleşme sağlamak adına sonuçlarını iyi tahayyül etmeden batı tarzı eğitim kurumlarını Osmanlı’ya getirmeleri olmuştur. Batı tarzı eğitim vermek düşüncesiyle yola çıkıp batı kültürünün araçlarından birine dönüşen yapılardan biri de tıbbiyedir. Tıbbiye, toplumsal dönüşümün ve köklü fikri değişikliklerin merkezi rolü oynamıştır. O dönem mevcut olan kurum ve düşüncelere karşı muhalif bir tutumu olan tıbbiyenin, eğitim dili Fransızca ve ders içeriği tam olarak Batı müfredatına göredir. Tanzimatçıların yenilik yaparken ki yanlış tutumlarının etkilerini bir kez daha gösterdiği tıbbiyede yönetimin amacı tabi ki ahlaki ve fikri olarak batılı nesiller yetiştirmek olmamıştır. Yöneticiler batının tıp bilgisinin verildiği din, mezhep, ırk gibi etkenlerden ziyade tıp biliminin öncelik olduğu bir eğitim arzusundalardır. Ancak eğitim dilinin Fransız olması, ders içeriğinin birebir aynı olması gibi unsurların büyük sonuçlara neden olabileceği maalesef ki görülememiştir. Bu bağlamda Sultan II. Mahmut’un Tıbbiyenin açılış töreninde bulunması ve açılış nutku, kısmen de olsa dönemin anlayışını ve telaşını anlamak bakımından mühim ve ilgi çekicidir¹:

“Bu okula, insan sağlığının korunması gibi kutsal bir ödevi kendine verecek bir okul olacağı için öncelik verdim... Tıp öğretimi Fransızca olarak yapılacaktır. Bunun neden yabancı dille yapılacağını soracaksınız. Bunu zorunlu kılan güçlükleri bildireyim... Geçmişte bizde de tıp bilimleri üzerine birçok kitap yazılmıştır. Hatta Avrupalılar bu kitapları kendi dillerine çevirerek onlardan çok şey öğrenmişlerdi. Fakat bu kitaplar Arapça yazılmıştır. Birçok yıldan beri İslam okullarında bu kitaplar ilgi konusu olmaktan çıkmışlardır. Bunları bilenlerin sayısı azaldığı için artık kullanılmaz olmuşlardır. Şimdi, tıbbi kendi dilimize çevirmek için yeniden bu kitaplara dönmek, yıllar alacak uzun bir iştir. Bu kitapları kendi dillerine çevirmekle Avrupalılar yüz yıldan fazla bir süreden beri bunlara birçok yeni katkılarda

¹ Nutkun tam metni için bkz. Rıza Tahsin, I: 18-21, 3. baskı: 1:10-11

bulunmuşlardır. Bundan başka bu konuları öğretmenin yöntemlerinde büyük kolaylıklar geliştirmişlerdir. Bu yüzden tıp üzerine yazılmış Avrupa eserlerine kıyasla bu Arapça eserler artık yetersizdir. Bu eksikliklerin yeni eserlerden alınacak bilgilerle kaldırılabilceği iddia edilse bile, bunlar çabucak Türkçe 'ye çevrilemezler. Çünkü tıp öğrenimi için gerekli olan beş altı yıldan başka Arapçayı iyice öğrenmek en aşağı on yıl ister. Hâlbuki bir yandan ordumuz ve halkımız için iyi yetişmiş doktorlara, öte yandan tıp bilimlerinin kendi dilimize kazandırılmasına acele ihtiyacımız vardır. Bu yüzden Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım, onu sırf bu dilin hatırı için öğrenmeniz değil, tıbbi öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmaktır... Ancak bu yapıldığı zaman kendi ülkemizde tıp kendi dilimizde okutulur hale gelecektir.”

Yukarıdaki nutukta Sultan Mahmut'un tıbbiyeye oldukça övgü dolu sözler söylediği görülmektedir. Üstelik o dönemde henüz otuz yaşında genç bir profesör olan Dr. Bernard, kısa süre içinde büyük başarılar elde etmiştir. Öğrenciler için Türkçeye çevrilmiş kitaplar yazan profesör, yapacağı işlere karışılmaması şartıyla İstanbul'a gelmiştir. Tıbbiye Galatasaray binasında iç ve dış hastalıklar dersleri vermiştir. Tıbbiye öğrencilerini Fransızca ve Latince dilleriyle donatan profesör okula Avrupa'dan koleksiyonlar ve laboratuvar malzemesi getirtmiştir. 1844 yılında vefat eden Bernard'ın yerine daha sonraları Sultan Abdülmecid'in doktorluğunu da yapacak olan Dr. Sigmuns Spitzer getirilmiştir. 1839 yılından Viyana'dan gelen doktor, anatomi dersleri vermekle mükelleftir. Sultan II. Mahmut tıp okulu açıldıktan sonra kendi eşitlik anlayışını yansıtan biçimde tüm dinlerden öğrencilerin Osmanlı uyruklu olmaları yeterliğiyle tıp okuluna alınacağını duyurmuş olsa da 1846 senesine kadar gayrimüslim öğrenciye rastlanmamıştır. 1846 yılında ise Viyana'ya tıp öğrenimi için gönderilen tıp okulu mezunu 4 öğrenciden üçünün gayrimüslim (bir Ermeni, iki Katolik Rum) olduğu kaydedilmiştir. “1847'de Osmanlı hükümeti 314 Müslüman, 95 Müslüman olmayan öğrenciyi devlet hesabına bu okulda okutmuştur. Yine aynı kaynağın bildirdiğine göre, o yıl okulda 300 kadar Türk, 40 Rum, 29 Ermeni ve 15 Yahudi öğrenci bulunmaktaydı (Saydam, 2002: 455)”.

Çalışmanın bu kısmına kadar lise dengi Galatasaray Sultanisi ile Tıp okulu açıklanmış olsa da bunlar özel örnekler oldukları için detaylıca ele alınmıştır. Yabancı dilde eğitim furyasının ilkleri genellikle ordu kurumları olmuştur, yani ele alınan özellikli okullar dışında Osmanlı'nın modernleşmesine etki eden başka eğitim kurumları da olmuştur. Eğitim programlarının yabancı dilde olması en köklü sorunlardan biri olurken diğer yandan uygulanan ders programlarının içeriği de elde edilmek istenen amaçlardan bağımsızdır. Örneğin 1845 senesinde İstanbul'da

bulunan dönemin seyyahı Macfarlene, Fransız öğretmenlerin Askeri Cerrahhane öğrencilerine aşladığı katı materyalist anlayışı karşısında dehşete düştüğünü kaydetmiştir. Öğretmenin tutumundaki katılıktan ziyade bu katı materyalizmi Osmanlı askeri öğrencilerine aşlayan kişinin on yıl Paris şehrinde yaşamış bir Jön Türk olması seyyahı daha çok şaşırmıştır. Burada kullanılan ders kitabı, Türklerin daha sonra son derece popüler Telemaque'ıyla tanıştıkları üslubun işareti, Fenelon'un Fablesı'dır. "MacFarlene, ayrıca Voltaire'in Life Of Charles II (II. Charles'ın Hayatı)'nı öğrenmek için gayret gösteren, birbirlerine yardım eden iki öğrenci dahi görmüştü. Yine, Tophane askeri hastanesinde, "Voltaire'in Dictionnaire" tercüme etmiş olan bir Türk ile karşılaşmıştı. Bu kitapların aktardığı fikirler tıbbiye talebelerinin kafalarını hayli karıştırmıştı (Mardin, 2006: 239-240)." Görüldüğü üzere Osmanlı, batı tarzı eğitim veren okullar açarak çağı yakalamayı hedeflerken kendi içinde ve kendi dışından pek çok gizli saldırının hedefi olmuştur. Siyasal arenada diğer devletlerin okul kurmayı Osmanlı'nın hassasiyetlerini kaşımak adına bir araç olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Anlaşılması gereken husus, Osmanlı'ya esas zarar verenin bilinçsiz uygulanan yenilikler, bu yeniliklerin sonuçlarının kesinlikle tahmin edilmemesidir. Yöneticiler kendi genç zihinlerini aceleci ve bilinçsiz bir tutumla başka ellere emanet etmişlerdir.

1.2.3.3 Mekteb-i Harbiye

Modernleşme olgusuyla tanışan Osmanlı, gelişimi yakalamak adına hızlı girişimlerde bulunmuş ve pek çok alanda kontrolden çıkan olaylarla karşılaşmıştır. Bu süreçte sultanlar ve reformist paşalar bilgileri ve öngöruları doğrultusunda süreci mümkün olduğunca kontrollü yürütmek çabası içinde olmuşlardır. Bu süreç tarihi açıdan ele alındığında ise 1830'lu yıllara kadar askeri reformcu olan Osmanlılar arasında bir düşünüş tarzının yakalanamadığı görülmüştür.

Osmanlı'da askeri reformların mimarı Hüsrev Paşadır. Hüsrev Paşanın askeri reformlara yaklaşımı ise ordunun yeniden kurulması fikriyle sınırlıdır. Paşa, orduya yeniden donanımını ve yeterliğini kazandırarak kurtarma çözümünün yeterli olduğuna inanmış ancak tarih içindeki davranışları bu şekilde olmamıştır. Çünkü kendi kişisel fikirlerine rağmen Sultan II. Mahmut'un yenilik taleplerine uyum sağlamış ve iktidarı elinde tutabilmek adına kendi fikrine uygun ve doğru bulmasa da talep edilenleri yerine getirmeye çaba göstermiştir. Azledildikten sonra Emirgan'da

bulunan yalısına çekilen Hüsrev Paşa, tüm yaşantısında yeniden eski Osmanlı adetlerine dönmüştür. Sultanın yenilik taleplerine karşı aslında içeride bir nefret beslediği, o yeniliklerin çoğunu kişisel olarak onaylamadığı azlinden sonra ortaya çıkmıştır. Paşanın bu davranışlarıyla çelişen faaliyetleri mevcuttur. Örneğin Hüsrev Paşa, gençlerin askerlik ilmini öğrenmeleri için Osmanlı toprakları dışına gönderilmesi hususunda öncü kişi de olmuştur. Paşa, 1830'da hane halkından dört genci, hizmetçilerinin çocuklarını ve kölelerini şarkiyatçı Amedee Jauber'in himayesi altında Paris'e göndermiştir. Azlinden sonraki beyan ve davranışları ile meslekte bulunduğu yıllardaki davranışları tutarlı değildir. Paris'e gönderdiği bu gençler, yıllar sonra Osmanlı'ya yeni görüşünü verecek olan asker kuşağıdır. Nitekim bu dört çocuktan biri sadrazam, biri topçu başı, diğeri ise Erkânı Harbiye'de albay olmuştur. Hüsrev Paşa pek çok öksüz ve yetim çocuğu evlat edinerek yetiştirmiş ve içlerinden çoğu asker, paşa ve devlet görevlisi olmuştur. İçlerinde en yüksek başarıyı ise 1839 senesinde en yüksek dereceyle mezun olarak geleceğin sadrazamı olan Edhem göstermiştir (İnalçık, 1999: 41-45).

Hüsrev Paşa, himayesinde Avrupa'ya gönderdiği çocukları kendi imkanlarıyla finanse etmiştir. Bu çocukların Avrupa'ya gittiği sene ise Bâb-ı Âli de askerlik ilmini tahsil için, Avrupa'ya 150 öğrenci gönderilmesini öngören bir proje hazırlanmıştır. Ancak bu proje hazırlık aşamasında kalmıştır çünkü saray içinde ve dışında çok yoğun muhalefetle karşılaşmıştır. 1831 senesinde yani bu projenin hazırlandığı yıldan sonraki yıl için bir Osmanlı Mekteb-i Harbiyesi kurulması için Bâb-ı Âli'de projelerin hazırlanması süreci mevcut olduğundan tarihçiler yoğun muhalefeti bu planın hazırlıklarına bağlamışlardır. Ardından takip eden süreçlerde Avrupa'ya askeri amaçlı öğrenci gönderimi yine de yaşanmıştır. Londra, Paris ve Viyana'ya 1835, 1836 ve 1838 yıllarında askeri öğrenciler gönderilmiş olup devam eden yıllarda ise 1846, 1850, 1854 ve 1855'te Avrupa'ya subay eğiticiler de gönderilmiştir. Eğitim için gruplar halinde gönderilen bu gençler yurda döndüklerinde alınan ilk sonuçlardan biri mezunların Mekteb-i Harbiye'de öğretim görevlerine yerleştirilmeleridir. Bu süreçlerde açılan askeri okulun desteklenmesi adına getirilen yabancı öğretmenler ise tercümanlar yardımıyla kendi dillerinde konferanslar vermişlerdir (İnalçık, 1999: 47).

Harbiyeler yüksek öğrenim düzeyinde eğitim vermek için tasarlanmış olup rüştiyeler ise Harbiyelere öğrenci yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Ancak rüştiyelerin

istenen başarıyı yakalayamamış olmaları üzerine Paris’te 1855 yılında bir Osmanlı Mektebi açılmıştır. Açılan bu yeni mekteple öğrencilerin Avrupalı tarzda eğitim alması, Ecole des Mines, Polytechnique ve St. Cyr gibi Grandes Ecoles (Büyük Okullar)’ın imtihanlarına hazırlanmaları planlanmıştır. Yeni Osmanlılar hareketinin liderlerinden sayılan Mehmet Bey de bu okullardan mezun olmuştur çünkü sonrasında bu okullara asker olmayan öğrencilerin de kabul edilmesi uygulamasına geçilmiştir. Yurt dışındaki Osmanlı okullarında hazırlanan kültürel dünya, öğrencilerin ondan etkilenmesi ve yurda döndüklerinde siyasi düşünceye etkileri ise şöyle özetlenebilir (Mardin, 2006: 241-242):

“Ordunun Avrupalı fikirler dünyası ile ilk temasları, 1870’lere kadar kendi kendine yeterli bir kültürel coşkuyu zaten burada yaratmıştı. Avrupa’da hiç bulunmamış bir subayın Türkçe edebî türler üzerine ilk sistematik ders kitabını hazırlaması da bu sıradadır. Bu eserin Türk edebiyatı derslerinde kullanılması kabul edildi ve dersler kitabın hazırlayıcısı tarafından verildi. Bu özet eser Fenelon, Napoleon, Racine ve Volney’den seçmeler ihtiva etmekteydi. Kitabın hazırlayıcısı, o sırada Harbiye Mektepleri Müfettişi olan ve daha sonra Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde dahil bulunan dört devlet adamından birisi, Süleyman Paşa idi. Süleyman Paşanın yazılarında, Yeni Osmanlıların ideolojilerinin özelliği olan aktivist tavrın teorik bir ifadesi açık bir şekilde görülmektedir. Süleyman Paşa, hür irade ile ilgili Maturidi tartışmasının yeniden gündeme getirildiği, Bağdatlı şeyh Halid (Ö.1827)’in hür irade üzerine yazılmış eserini tercüme etmişti. Ordunun Avrupalılaşmasının, Yeni Osmanlı hareketinin kendisi üzerinde etkisi mühimdi. Nitekim Yeni Osmanlı Ziya Paşayı Fransızca’yı öğrenmeye teşvik eden, Ethem Paşa olmuştu. Yeni Osmanlı Ali Suavi de bir askeri eğitimci olarak Edinburg’da yedi yıl matematik tahsil etmiş olan İngiliz Said Paşa olarak bilinen Eğinli Said Paşa tarafından himaye edilmişti.”

Modernleşme çabaları içinde açılan ve batı tarzı eğitimle donatılan Harbiye, diğer batı tarzı okullar gibi istenen amaçları gerçekleştirme konusunda beklenen etkiyi yaratamamıştır. Bu sonucun elde edilmesinde diğer modernleşme projelerinde olduğu gibi başka ülkelerin dinamiklerine uygun okulların topluma göre revize edilmeden aynen uygulanması hatası yatar. Harbiye, Fransız modeline göre askeri eğitim veren bir kurum olmuştur ki Fransızların askeri eğitim algısı teorik ve mühendislik temellidir. Osmanlı reformlarının göz ardı ettiği ve onları sürekli aynı hayata düşüren ayrıntı da bu noktada saklı olmuştur. Modernleşme çerçevesinde toplumu değiştirmek, eğitimi değiştirmek, siyasi alanı değiştirmek, sosyal alanları değiştirmek gibi tüm düşünce ve faaliyetlerin hepsi bir yaklaşım doğrultusunda olur. Osmanlı modernleşme döneminde ise kuramlaşmış bir yaklaşım bir yana tutarlı ve sistematik, birbirini destekleyen düşüncelerden oluşan bir zeminden bahsetmek dahi zordur. Siyasi düşünce alanı da bu kuramsallıktan uzak olguya dahildir. Harbiye’nin

verdiği eğitimin uygulama alanında etkinlik göstermemesi de yine bu yaklaşım biçiminin olmamasından kaynaklanmıştır. Yeni bir eğitim kurumu açan bu eğitim kurumunun ihtiyaçlarını belirleyen ve bu yönde projeler hazırlayanlar bunların neden etkili sonuç doğurmadığı konusunda cevapsız kalmışlardır. Dönemin meşhur komutanlarından Keçecizade İzzet Fuat Paşanın 93 Harbindeki gözlemlerinden şöyle aktarmıştır (Yıldız, 2017: 96): “Kozmografyayı, kimyayı, fizik bilimini, uzay ve yer çekimini, kadastroyu, integral ve diferansiyel hesabını bilen subaylar vardı. Fakat sıra büyük bir karakol kurmaya veya bir kol yürütmeye geldiğinde çok güçlük yaşıyorlardı”.

Harbiye'nin siyasi düşünce ortamına etkisi ise kurumun kendi içinde yarattığı iklim ve kültürün bir yansıması olmuştur. Harbiye'ye devam eden öğrenciler, bu mesleği yapanlar vs. Harbiye bünyesinde yer alan herkesin ayrıcalıklı olduğu fikri öğrencilere aşılmalıdır. Yani harbiye bir kurum olarak seçkincilik ideolojisi izlemiştir. Harbiye mensuplarının toplumun seçkin kimseleri olduğu fikrine odaklanılmıştır. Üniformalardan sloganlar ve okulun ideolojisine kadar her bir detay seçkincilik temasını vurgular ve gözler önüne serer. Harbiye askeri okul olması sebebiyle zaten sınırları kapalı bir kurumdur ve bu nitelikte bir kurum içerisinde kişilerin topluluk olarak hissetmesi ve davranması oldukça kolaydır. Tüm bu ideolojilerin üzerine Türk kültürünün asker-millet, askerlik kutsaldır gibi geleneksel kabulleri eklendiğinde sıradan bir Harbiyeli gencin ayrıcalıklı hissetmesi ve kurumuna bu bağ ile bağlı olması oldukça kolaydır. Osmanlı sıkça yeniçeri isyanları yaşamış askeri gücün siyaset üstündeki etkisiyle sınırlanmış bir devlettir. Görüldüğü üzere askeri alandaki yeni yapılanan okullar da siyaset üzerindeki etkisini sürdürmek gayesinde olmuştur. Osmanlı o dönem askeri sisteminde başarılı kurmay subayları Almanya'ya göndermek ve dönüşlerinde ek rütbelere vermek şeklinde bir politika izlemiştir. Bu tür uygulamalar Türk subayların İtalyan, İngiliz, Fransız, Avusturyalı ve Rus subaylardan etkilenmeleri sonucunu doğurmuştur. Askeri güç siyasi güce karşı her zaman tehdit oluşturma ihtimali taşır ki dönemin sultanı Abdülaziz de kendi eliyle yetiştirdiği subayların tahttan indirilmesinde rol oynayacağını bilememiştir. Sultan Abdülaziz zeki, yetenekli ve Avrupalı eğitim almış genç subayları Makedonya civarına göndererek Osmanlı'nın Avrupalı subaylara ihtiyacı olmadığı, bu nitelikte subayları artık kendisinin de yetiştirebildiği görüntüsünü vermeye çabalamıştır. Tam olarak da bahsi geçen bu genç, Avrupalı ve yetenekli subayların rahle-i tedrisinden

geçmiş olan ordu mensupları 1876 senesinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde önemli rolleri olmuştur (Özdemir, 2014: 100-102). Burada bahsedilen nitelikteki yeni kuşak askeri çevre Jön Türk hareketinin başlamasından Kurtuluş mücadelesine kadar uzun bir tarihi süreçte etkili rol oynayacaktır.

Osmanlının askeri eğitim konusunda yurt dışına okullar açmasında tercih ettiği isabetli ülkelerden biri Almanya'dır. Almanya'nın ordu disiplini, askeri istikrar, ordu sistemi gibi konularda Osmanlıdan ilham aldığı tarihten bilinmektedir. Alman askeri düşüncesi oldukça köklü ve etkindir. Bu gibi nedenlerle Almanya'ya askeri eğitim için öğrenci göndermek makul ve etkili bir çözüm olsa da liyakatli subay seçiminde titiz davranılmaması, gidenlere gerçek eğitimden çok Alman ordusunun görkemini gösterilmesiyle yetinilmesi gibi hususlar sebebiyle istenen sonuçlar elde edilememiştir. Sultan Abdülhamit'in bizzat kendisi bu durumu şöyle anlatmıştır (Ortaylı, 1981: 67-68): "Giden paşazadelerin askerlik mesleğini öğreneceklerine, eğlence ve sefahat ile vakit geçirdiklerini, sonra da gelip kendini beğenmiş bir tavırla arkadaşlarını ve ihtiyar komutanları küçümsediklerini kaydederek yakınıyordu. Bu işin dış dünyaya karşı bir dostluk gösterisi olduğu açıktı. Gidenlerin bazıları, Sultanın yanındaki Alman reformatörlere yaverlik verildiği için, Alman İmparatoruna yaver olarak atanıyor veya hassa alayına alınıyordu. Kimi de sadece Alman hayranlığı sağlayacak bir gezi ile dönüyordu." Sultan Abdülhamit Osmanlı tarihi içinde kurnazlığı ve etkili yönetim biçimleri ile nam salmış bir hükümdar olmasına ve onun yaptırımlarına rağmen, ordu içinde benimsenen fikirler , İttihat ve Terakki'nin asker kanadını temsil edecek olan ve 1908 Ayaklanmasında aktif rol oynayacak olan "mektepli subay"ların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bahsi geçen nitelikteki bu subay kadrosunun çoğunluğunu 1880 ve sonrası doğumlular oluşturmuştur. Bunlar, Von Der Goltz tarafından padişaha rağmen yetiştirilen reformist askerlerdir (Akcan, 2015: 52).

Von Der Goltz, döneminde askeri düşünceler, bunların yetiştirdiği subaylar üzerindeki etkileri, Jön Türkler, İttihat ve Terraki olmak üzere çok önemli durumlarda büyük etkileri olan bir askerdir. Von Der Goltz, Piyade kolağası Hakkı Bey'in hesaplamasına göre Harbiye'nin açılmasından 1909 yılının sonuna kadar 14 bin subay mezun etmiştir. "Von Der Goltz, 1883 tarihinde Alman Askeri Heyetine dâhil edilerek İstanbul'a geldi. Bu tarihten ülkesine döneceği 1895 tarihine kadar geçen 12 yıllık sürede Osmanlı ordusunda, Genelkurmay'ın yeniden

teşkilatlandırılması, subay eğitimi ve öğretimi, ordunun yeniden organizasyonu, asker alma kanunu, ordunun silahlandırılması gibi sahalarda faaliyet gösterdi. Askeri Mektepler Umum Müfettişi olmasından sonra harbiye tahsili görenlerin sayısı 5000'i bulmuştu (Yıldız, 2017: 97).” Von Der Goltz, II. Abdülhamit'e zaman zaman raporlar da sunmuştur ancak çoğunlukla çalışmalarının kağıt üzerinde kaldığından yakınmıştır. Tarihçilere göre Von Der Goltz, Osmanlı ordusunu Alman etkisi altına almaya çalışmıştır. Öyle ki Osmanlı ordusunu Alman ordusunun doğudaki uzantısı gibi görmektedir. Tüm faaliyetlerini de bu amaç etrafında gerçekleştirerek okulların müfredat ve eğitim programlarını alman modeline uygun olarak tanzim ettirmiştir. Subay ihtiyacının karşılanması için askeri rüştiyelerin açılmasına öncülük etmiş, askeri okulların subay sayısını artırmıştır. Askeri personel ihtiyacını hızla karşılamak adına bunları yapan Goltz Paşa, Almanya'ya çok sayıda öğrenci göndermiştir. Goltz Paşanın elinden geçen tüm subaylar, Alman daimi ordu birlikleri ile birlikte eğitim görmüşler ve döndüklerinde rütbe almışlardır. Paşanın Almanya amacının tam olarak sağlanamamış olmasının nedeni belki de askeri ihtiyacın bir türlü karşılanamamasına bağlı olarak sürekli alınan alaylı subaylardır. Alaylı subaylar teorik eğitim konusunda eksik olsalar da tatbik konusunda oldukça iyilerdir; tam aksi biçimde de eğitilmiş subaylar teorik konuda iyi fakat tatbik konusunda alaylı subayların gerisinde kalmışlardır. Bu durum oldukça hassas meseleleri de beraberinde getirmiş, askerler arasında bir zihniyet farklılığı yaratmış ve alaylı-mektepli çekişmesini meydana getirmiştir (Akcan, 2015: 53-54).

Goltz Paşa, profesyonel bir askeri yaklaşımla öğrencilere fikirlerini aşılamıştır. Bu nedenle paşanın etkisi askerler üzerinde dış görünüşten zihinsel mantığa kadar etkindir. Mektepli subaylar saç tıraşlarından, duruş ve yürüyüşlerine kadar bariz biçimde ayrılan bir görüntü sergilerken zihin ve ruh dünyalarında da paşanın etkileri hüküm sürmüştür. Bu dönemde Namık Kemal yine kalemiyle oldukça büyük etkiler yaratmaktadır. Ortaya koyduğu “vatan sevgisi” özellikle mektepli subaylar arasında hızla yayılmıştır. Bir yandan Namık Kemal'in gizli biçimde eserlerinin okunması yoluyla bu mantalite yayılırken diğer yandan Alman askeri sistemi vatan duygusuna büyük değerler atfederek subayları yetiştirmektedir. Bu iki kanal vatan sevgisinin askeriye içinde hızla yayılması sonucunu doğurmuştur. Görüldüğü üzere vatan sevgisi masumane bir duygu gibi görünse de Osmanlı toplumu açısından en tehlikeli akım olan ulusçuluk akımını vurgulamakta ve alttan

alta zihne bunu yerleştirmektedir. Bu konuda Ahmet Cevdet Paşa çok açık uyarılarda bulunmuştur (Ahmet Cevdet Paşa, 1953: 85): “Milletleri bölen ve onlara bir çeşit bencillik aşıl原因 vatana bağlılık duygusu Avrupa’ya mahsus bir şeydir... Bizde durum farklıdır. Vatan askerlere köylerinin orta yerindeki meydanı (kavmiyetçiliği) hatırlatır. Vatan duygusu aramızda kök salsa da dinin yerini tutamaz ve onun kadar kuvvetli olamaz.”

O dönem askeri alandaki bir diğer gelişme ise halkın artık askerlik mesleğine olan ilgisini kaybetmiş olmasıdır. Askeri alımlarda gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklar, devam eden savaşların ardının arkasının kesilmemesi, askerlik süresinin çok uzun olması gibi sebepler askerlik mesleğine olan ilginin azalmasına neden olmuştur. Bu esnada pek tabii Alman ekolüyle yetişmiş askerler, ordu saflarına katılmış ve her geçen gün sayıları da artmıştır. Alman ekolünden yetişen subayların zihninde “ne pahasına olursa olsun vatanın kurtarılması” düşüncesi hakimdir ve bu subaylara “erkân-ı harp subayları” adı verilmiştir. Erkân-ı harp subayları, Makedonya’da II. Meşrutiyetin ilanıyla sonuçlanacak olan ihtilalin ortaya çıkmasında büyük rol oynayacaklardır (Akcan, 2015: 56).

Askeri okulların Jön Türk hareketine etkisi bağlamında değinilmesi gereken aktörlerden biri İttihat ve Terakki Cemiyeti’dir. 1906 yılına kadar askeri ve siyasi konularda etkisi bulunan bu cemiyet 1906 yılıyla birlikte Almanya yanlısı bir tutum izlemeye başlamıştır. Meşrutiyetin ilanında hemen sonra komite adına Ahmet Rıza Bey, Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa aracılığıyla Alman yöneticileriyle görüşmüştür. Alman imparatoruna cemiyetin yardımını isteyen içeriğe sahip bir mektup sunmuştur. Tüm görüşmelerin özet içeriğinde: “Alman subaylarının uzun senelerden beri devam eden Türkiye’deki aydınlatıcı çalışmalarına samimi olarak müteşekkir olunduğu, Cemiyetin anayasayı koruma çabalarında Majestelerinden güçlü moral desteklerini saygıyla rica ettikleri, Osmanlı ordusunun modern askeri anlayışla Alman subayları tarafından eğitilmesi imkânını sağladığı için Majestelerine sonsuz şükranlarının arz edildiği, Almanya’nın desteğinin devamına ihtiyaç olduğu, genel bir Avrupa çatışması halinde Türkiye’nin Almanya yanında yer alacağı, Alman hükümetinin Von Der Goltz’a dönme izni vermesi ümit edildiği yer almaktadır. Bu isteklerin dışında söz konusu yazışmalarda Osmanlı ordusu içinde üst tabakayı oluşturan pek çok subayın Alman ordusunda çalışmak şerefine eriştiği” vurgulanmıştır (Hanioglu, 1981: 237-241).

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü üzere Meşrutiyet'in ilanında sonra bile Cemiyetin asker kanadının Almanlara olan hayranlığı sürmüştür ki bu kişiler Alman subaylardan eğitim almışlardır. Cemiyet kapsamında hareket eden Alman ekolünden gelen subayların sonraki olaylarda ve hatta iktidarı ele geçirdikten sonra da kendisi gibi olmayanları dışladıkları görülmektedir. Örneğin; “Enver Paşanın, 31 Mart Vakasından (13 Nisan 1909) hemen sonra Haziran-Ağustos 1909 arasında çıkarttığı ve İttihatçı genç zabıtlere karşı ayaklanan rütbeli rütbesiz alaylı veya mekteplilerle bir tür hesaplaşma görüntüsü veren kanunlar (Tahdid-i Sinin, Tasfiye-i Rütbe-i Askeriyye; Askeri Tekaüd ve İstifa), subay ve astsubay sayısında önemli bir azalma olmasına yol açmıştır. İttihatçılar bu dönemde kendilerinden olmayan diğer herkesi “Abdülhamid hafiyesi” olarak adlandırmıştır. Bu düzenleme ile İttihatçılar ordunun kendilerine olan sadakatini arttırmayı hedeflemekteydi. Fakat ne piyade ve süvari ne de topçu harp okullarında ortaya çıkan bu boşluğu kısa zamanda dolduracak bir talebe kapasitesi vardı. Bütün bunların üstüne 1912 yılında Balkan Savaşının çıkması, Osmanlı ordusunun hazırlıksız yakalanmasına yol açmıştı (Yıldız, 2017: 97)”.

Jön Türk Hareketine zemin hazırlayan unsurlar arasında Harbiye'nin rolü oldukça büyük ve etkindir. Batı tarzında modern askerler yetiştirerek ordunun ihtiyaç hissettiği genç, modern ve yetenekli subaylar yetiştirmek gayesi maalesef ki bir dizi aktör ve olay nedeniyle tam ters yönde etkili olmuş ve büyük tarihi kırılmalara zemin hazırlamıştır. Her batı tarzı eğitim kurumunda yaşanan talihsizlik Harbiye'de de yaşanmış ve bu tür okullar örnek alınan ülkenin propaganda ve toplum zihnine sızma araçları işlevi görmüştür. Bunlar arasında en etki doğuranın Harbiye olması ise Von Der Goltz Paşanın düzenli yürüttüğü Alman eğilimine yönelik propagandadır. Paşa, uzun yıllar görev yapmış, çok sayıda asker yetiştirmiş, subayların çoğunun yurt dışına gönderilmesine vesile olmuştur. Böylece Alman sempaticanı bir subaylar sınıfı ve cemiyeti oluşturmuştur. Üstelik bu zihniyet vatan sevgisi olgusu etrafında ulvi bir amaçla desteklenerek kök kazanmıştır. Sonuç olarak II. Meşrutiyetin ilanına etki edebilecek kadar etkin bir cemiyet ve subay grubu oluşturulmuştur.

BÖLÜM 2: JÖN TÜRK HAREKETİ VE SİYASİ DÜŞÜNCESİ

2.1 Jön Türk Hareketi'nin Düşünsel Altyapısı

2.1.1 Batılı fikirlerin yansımaları

Osmanlı, ağır yenilgileri peş peşe aldığı ve şartları çok ağır olan anlaşmalar yaptığı dönemden sonra orduya batının ilim ve tekniğini getirmek gayesiyle kapılarını modernleşmeye açmıştır. Bu tarihi kararlarla birlikte Osmanlı bir yenilenme, değişme dönemine girmiş ve tüm alanlarda ardı arkasına tarihi gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı bu değişim yolculuğunda sosyal, toplumsal ve siyasal pek çok alanda bazı edimlerde elde etmeyi amaçlamış, bir dizi olguyla karşılaşmış, tepkiler geliştirmiş, sonuçlar elde etmiştir. Osmanlı, orduyla ilgili giriştiği bu yolculuğun bu alanla yeterli olmadığını anlayarak eğitim sistemi üzerine odaklanmıştır. Modernleşmenin bugün sayılabilen dört sac ayağından bilim ve tekniğe hakim bir toplum yaratma fikri eğitim alanındaki atılımlarla sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı, önce askeri alanda sonra diğer alanlarda eğitim kurumları açmış ve yurt dışına öğrenci göndermiştir. Ancak ne açtığı okullar ne de gönderdiği öğrencilerle istenilen amaçlar elde edilememiştir. Osmanlı topraklarında açılan eğitim kurumları çoğunlukla yabancıların elinde olmuş ve onların emellerine hizmet etmiştir. Yurt dışına giden öğrencilerse düşünme biçimleri değişmiş olarak geri dönmüş ve bu durum çoğunlukla iktidara etki edecek fikirler içermiştir. Askeri okullarla başlayan yabancıların Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etme fırsatı bulma durumları tıbbiye, rüştiye, sultani gibi diğer eğitim kurumlarıyla ve yurt dışında eğitim alan öğrencilerin faaliyetleriyle devam etmiştir. Sürekli olarak ulusçuluk, vatanseverlik, eşitlik, hak hürriyet gibi fikirler etrafında dönen ve yükselen muhalif seslerden oluşan siyasal ve sosyal bir alan ortaya çıkmıştır. Yeni Osmanlılar hareketiyle zemini hazırlanan olaylar “ikinci kuşak gençlik hareketi” olarak görülen Jön Türk Hareketiyle bir nihayete ulaşmıştır.

Jön Türk Hareketi Yeni Osmanlılar gibi kuramsal çerçeveden yoksun, başka siyasi emellere alet olmuş bir oluşum değildir. Öncelikle ittihat ve Terakki Cemiyeti ile tıbbiye, harbiye gibi okulların fikirsel zeminine bakmak gerekir. Bu okullardaki fikirlerin alt kodlarında en belirgin olanlardan biri “Sosyal Darwinizm” yaklaşımıdır (Doğan, 2006: 336). 19.yüzyılda İngiliz doğa tarihçisi olan Darwin tarafından ortaya

atılan fikir, özellikle modern eğitim kapsamında dünyaya yaklaşımını değiştiren Tıbbiyeli Osmanlı gençleri arasında taraftar bulmuştur. Aldıkları eğitim gereği dünyayı fiziksel, biyolojik ve kimyasal değişimler bütünü olarak algılamaya başlayan bu gençlere Darwin'in fikirleri yakın gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin batı tarafından "Hasta Adam" olarak lanse edildiği bu yıllarda tıbbiyeli gençler hasta yerine koydukları yönetim için doktor olarak gereğini yapmaya, hastayı iyi etmeye kalkışmışlardır (Hanioğlu, 1986: 5-28). Bu yaklaşımın gelişmesinde tıp biliminin uygunluğu esas belirleyen olmuştur. Şöyle ki tıbbiyede hayat, sağlık gibi kavramlar eskiden olduğu gibi dini temeller yerine biyolojik kökler üzerinden anlatılmaktadır. Anatomi, biyoloji, fizik gibi insanın ve doğanın işleyişini anlamaya yönelik bir perspektiften ders anlatılması dolayısıyla sosyal Darwinizm tıbbiyede taraftar bulmuştur. Anatomi, fizik, biyoloji gibi konular materyalizme elverişli bir nitelik taşır. Tıbbiyenin ders içeriğinin materyalizme uygun ortamı ise seküler düşüncenin palazlanmasına ve dinî dogmalara karşı çıkan biyolojik materyalizmin güç kazanmasına neden olmuştur (Doğan, 2006: 169-170). Darwinist düşünce bir süre özellikle cemiyetin örgütlenme sürecinde hakim olsa da zamanla etkisini kaybederek üç beş aydının entelektüel düzeyde savunduğu bir yaklaşıma dönüşmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti yoluyla ülkeye hakim olduğu yıllarda tutuklanma sebebi dahi olsa da zamanla sönükleşmiş ve etkisi yok denecek kadar azalmıştır.

Avrupa kendi içinde düşünsel bir yolculuğa çıkarak insanlık tarihi bakımından büyük kırılmaları yaratan dönüm noktaları ortaya koymuştur. Jön Türkler ise tahsilli ve ülkenin aydın gençleri olarak Avrupa'da meydana gelen düşünce akımlarını yakından takip etmişlerdir. Bu bağlamda Avrupa'daki fikirler Jön Türk Hareketi üzerinde büyük etkiler yaratabilmiştir. Alman düşünürü Ludwig Büchner tarafından kaleme alınan "Madde ve Kuvvet; Alfred Fouillée tarafından yazılan "Felsefe Tarihi" ve Ernest Haeckel'in "Kâinatın Muammaları ve Vahdet-i Vücut" adlı eserleri Jön Türk düşüncelerine direkt etki etmiş unsurlardır (Çubukçu, 1986: 60). Jön Türklerin düşünsel dünyasına katkı sağlayan elbette ki çok daha fazla eser mevcuttur ancak genel olarak yön veren önemli eserler bulunur. Felsefi ve düşünsel düzeyde yine Nietzsche, Gustave Flaubert ve Leon Tolstoy'un dünya klasikleri de etkili olmuştur. Bu karma düşünce dünyasıyla Jön Türkler, Hüsamettin Arslan'ın bilimi esas alan "Epistemik Cemaat" kavramının da ilk örneklerinden olmuşlardır (Arslan, 1992).

Jön Türkler, aldıkları eğitime bağlı olarak kaynakları yazılan ana dilinden okuma fırsatına sahip olmuşlardır. Böylece düşünce dünyaları karma, sentez ve kendi organik fikirlerinden oluşabilmiştir. Batılı düşünce Jön Türklerin üzerinde çok belirgin biçimde etkili olmuştur. Bu etkiler elbette yalnızca fikrî etmenlerle ilgili değildir. Özellikle sürgün yeri olarak batıya gönderilmeleri ve eğitimlerini batıda almaları da Jön Türk hareketinde batı etkisini artıran önemli unsurlardır.

“Örneğin Türkiye’de milliyetçiliğin öncü karakterlerinden birisi olarak görülen Yusuf Akçura’nın düşüncelerinde Fransa’daki öğrencilik yıllarının belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Paris’te Siyasal Bilgiler Okulu’nda okuyan Akçura, ona düşünsel kişiliğini kazandıran bu okulla ilgili olarak “Saint-Guillaume sokağındaki okul öyle bir kaynaktı ki, ilme susamış gençler bu kaynaklardan kana kana içebilirlerdi” demiştir (Georgeon, 1986: 30.).”

Pek çok tarihçi ve araştırmacının üzerine hemfikir olduğu düşünce ise Jön Türkler üzerinde pozitivizm, materyalizm, Fransız sosyolojisi ve Alman iktisadının yoğun olarak etkili olduğu yaklaşımdır (Odabaşı, 2009: 70). Osmanlı modernleşme süreci içinde ve eğitim kurumları ile politikaları üzerinde Fransız etkisi zaten açıkça görülmektedir. Galatasaray Sultanisi, Harbiye gibi eğitim kurumlarının çoğu Fransız eğitim ekolüne göre ders veren, yapılan ve işleyen okullardır. Bu bağlamda Jön Türkler üzerinde zaten kaçınılmaz ve yoğun miktarda Fransız etkisi mevcuttur ancak tek batı etkisi Fransız değildir. Jön Türkler üzerinde Alman felsefe modelleri ve İngiliz ekolü de oldukça yoğun biçimde etkili olmuştur. Şu sözler Jön Türkler üzerindeki batı etkisini oldukça açık biçimde yansıtmaktadır (Ayni, 1995: 12): “Mülkiye mektebinde tahsil yapan gençler, bilgi ve kabiliyetleri geliştikçe, heyecanlı ve münevver olup çıkıyorlardı. Kimisi Robes Piyer’i taklit ediyor, kimileri Danton rolünü takınıyor, Mara gibi hareket edenler, Mirabo gibi nutuk atıp bağırıp, çağırılar, mektep bahçesini seyre değer bir hale getirirken kimse bunlara başını çevirip sesini çıkaramazdı.”

Jön Türkler üzerindeki en büyük batı etkisi tartışmasız biçimde Fransız İhtilali olmuştur. Fransız İhtilali hem dünyayı sarsan etkiler getirmesi hem de tüm devletlere yayılan etkiler göstermesi bakımından o dönem yaşamış hemen her fikrî gelişmeye etki etmiştir. İhtilal sonucunda ortaya çıkan ilkelerin ise özellikle Jön Türkler gibi yüksek tahsilli kimseler için oldukça çabuk kavranabilecek nitelikte olması hareket üzerindeki Fransız etkisini perçinlemiştir. Hareket üzerinde Fransız düşüncesinin hakimiyeti olduğu yaklaşımı çok yersiz olmayacaktır (Beyhan, 2008:

128). Doğal olarak Fransız İhtilali ile Jön Türk Hareketi arasında işlevsel farklılıklar bulunur. Benzeştikleri yanlar ise Fransız düşüncesinin merkezîyetçilik üzerinden devleti yücelten tutumudur. Çünkü Jön Türkler “Devlet nasıl kurtarılır?” sorusundan hareketle “devleti önceleyen” düşüncelere sahiplerdir. Bu iki düşünce arasındaki merkez düşünce benzerliği Jön Türk hareketi üzerindeki Fransız etkisini çok yukarıya taşımıştır. Jön Türk hareketinde “anayasa” ve “millilik” söylemleri oldukça sık geçmektedir. Bu konuda ünlü tarihçilerin sözleri çok güzel örnek teşkil etmektedir (Bleda, 1979: 9; Karabekir, 2011:16):

“Şükrü Bleda, “Amerika’nın 1776 Özgürlük Beyannamesi nasıl Fransa’yı etkilemişse, 1789 Fransız İhtilali ve ondan doğan insan hakları fikri de bu gençleri öyle etkilemişti” diyerek Fransız düşüncesinin gençler üzerindeki etkisini dile getirirken, Kazım Karabekir, şu sözlerle Bleda’yı desteklemiştir: Garp aleminde hayata ve teşkilata giren, Fransız İhtilali’yle bütün beşeriyete de telkin edilmek istenilen hürriyet, müsavat, adalet...fikirlerinin serpintileri nihayet bize de geldi. Devletin bir inhilale doğru gittiğini gören bazı mütefekkirler milli tarihimize göre bize yabancı olmaması lazım gelen bu fikirleri bizim Cemiyetimize de benimsetmek, bizi de Avrupa’da olduğu gibi teşkilatlandırmak istediler.”

Görüldüğü üzere Jön Türkler de Yeni Osmanlılar gibi özgürlük, eşitlik, kardeşlik anlamlarına gelen “liberté”, “égalité” ve “fraternité” kavramlarına bir de adaleti ekleyerek vizyon ve amaç edinmişlerdir. Fransız İhtilalinin Jön Türklerle bıraktığı politik miras Jön Türklerin o dönemki faaliyetlerinden de anlaşılmaktadır. Mithat Paşanın Taif sürgününde ölmesini konu alan Abdülhak Hamit tarafından yazılan eserde özgürlük perisinin adının “Liberte” olması, o dönemler kullanılması yasak olan “Nation”, “Despot” ve “Press” isimlerininse diğer karakterlere verilmiş olması Jön Türkler üzerindeki Fransız İhtilali etkisini açıkça göstermektedir. Ayrıca Selanik’te meşrutiyet kutlamaları yapılırken Naki Bey tarafından Fransız İhtilali’nin simgesi olan “Marseillaise” marşının çalınmasının istenmesi de Jön Türkler üzerindeki açık ihtilal etkileridir (Göçek, 1999: 272).

Jön Türk hareketinin güçlenme zamanlarının Batı menşeli düşüncelerin imparatorlukta entelektüel bilinçlenmeyi arttırdığı döneme denk gelmesi rastlantısal bir durum değildir. Osmanlı için uluslaşma, hak, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar tebanın kendine özgü durumu ve yönetim düşüncesi bakımından tehlikelidir. Bu nedenle Osmanlı sultanları, Batı etkisiyle dalga dalga yayılan bu tür fikrîsel akımları bastırmak yolunu denemişlerdir. Voltaire, Rousseau, Comte ve Heackel gibi düşünürlerin kitapları II. Abdülhamit tarafından yasaklanmıştır ki bu düşünürlerin

yaklaşımları aydın çevrelerin dışına taşacak kadar dünya arenasında etkiler yaratmıştır. Görüldüğü üzere bu kitaplar Jön Türklerin hangi batı akımlarıyla şekil aldıklarını da göstermektedir. Batı o dönem aydınlanmanın yuvası olduğundan bir Osmanlı düşünce hareketi olan Jön Türk hareketinde de batı fikirlerinin etkisi kaçınılmaz olmuştur. 19. yüzyılda basın faaliyetlerinin de artmasına bağlı olarak batı düşüncelerinin Jön Türkler üzerindeki etkileri daha da artmıştır. Recaizade Ekrem öncülüğünde başlatılan “Edebiyat-ı Cedide” (Yeni Edebiyat) akımı ve Servet-i Fünun dergisi sıradan edebi gelişmelerden ziyade siyasi düşünce alanında bir hareketliliğe temel olacak kadar derinlikli gelişmelerdir. Ancak derginin pozitivist bir bakış açısı mevcuttur ki bu bakış açısına bağlı olarak edebiyatı ön plana çıkarmış fakat batılı düşünceleri de topluma pompalama aracı görmüştür. Dergi; Hippolyte Taine'nin çağrışımıcılığından Ribot'nun toplumsal psikolojisine, Durkheim'in realist görüşlerinden Gabriel Tarde'nin nominalist fikirlerine ve Claude Bernard'ın determinizmine kadar tüm pozitivist düşünürlerin eserlerini işlemiştir. Her yönüyle Servet-i Fünun, pozitivistlikten spiritüalizme kadar çok geniş bir aralıkta düşünce tartışmalarını ele alarak yeni bir çağın kapılarını aralamıştır (Çubukçu, 1986: 55-59).

Özellikle 19. Yüzyılda Jön Türklerin batılı fikirlerin yoğun biçimde etkisinde kalmış oldukları her anlamda aşıkardır. Etkilendikleri fikirler, yaklaşımlar ve düşünürler hali hazırda dünyaya ve insanlığa mal olmuş, alanlarının öncüleridir. Bu yönüyle hareketin batıdan etkilenmesi Osmanlı toplumu açısından olumsuz özellikler içermese de mevcut düzeni yerinden oynatma potansiyeli taşımaktadır. Jön Türkler bir zaman sonra öncü olan kişilerin, basit ve saf formüllerle yetinen ve kendi yarattıklarının dışındakilerle çok fazla ilgilenmeyen, inatçı kimselerden (Ahmet, 1976: 259) olmalarına bağlı hareketin büyük atılımlar yapması sağlanamamıştır. Bu nedenle bu sürecin batılı fikirlerden esinlenerek bir düşünce biçimi ve kuram oluşturulması değil, II. Meşrutiyete kadar olan bu dönem, teori için gereksinim bulunan bilgilerin türlü etkileşimler yoluyla toplanma ve elde edilme dönemidir. Gerçek anlamda teoriye dönüşecek kadar batılı düşüncelerden üretilen yaklaşımlar II. Meşrutiyet sonrası görülmektedir.

2.1.2 Jön Türk Hareketi'nde düşünsel mücadele: “Pozitivizm” ve “Adem-i Merkeziyet”

Jön Türk Hareketini meydana getiren belli başlı fikirler, kuramlar ve siyasi düşünceler mevcut olmuştur. Muhakkak Fransız İhtilalinden modernleşme olgusuna kadar çağın getirdiği değişim ve olgular bu düşünce hareketinde etkilidir ancak iki düşünce, Jön Türk Hareketine ana akımda yön vermiştir. Bu düşüncelerden biri pozitivizm diğer ise ademi merkeziyetçiliktir. “Pozitivizm, 19. Yüzyılda Augusto Comte ve Saint-Simon tarafından öne sürülmüş, doğru bilgiye olayların incelenmesiyle ve yalnızca deneysel bilimler kullanılarak ulaşılabileceğini öne süren bir felsefe yaklaşımıdır. Empirik bilgiyi esas almakta, metafizik temelleri olan inançların yerine olguları ve mantığı koymaktadır (Sönmez, 2010: 161-163)”. Pozitivizmi Osmanlı topraklarında Ahmet Rıza Bey temsil etmiştir. “Ademi merkeziyetçilik ise Prens Sebahattin’in kendi oluşturduğu bir kavram olarak devletin merkezinin gücünü azaltılması, yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılması gereğini savunmuştur. Ayrıca ‘ilmi içtima’ kavramı ile toplumun toplumcu yapısına değinmiş bu yapının nitelikli bireyci bir yapıya dönüşmesi gerektiğini ancak bu şekilde nitelikli bir toplum oluşturularak gelişmenin tahsis edilebileceğini savunmuştur (Kutay, 1964)”. Bu iki akım, Jön Türk Hareketine ana omurgasını ve çatısını veren siyasi düşüncelerdir. Bu bağlamda bu iki düşünceyi ayrıştırmak için “I. Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi” düzenlenmiş ve 1902 senesinde gerçekleştirilen bu toplantıda alınan kararlar ve kararlara verilen tepkilerle hareket siyasi düşüncesine şekil vermiştir. Bu kongre Jön Türk Hareketinde belirleyici kararlar içermesi bakımından ve Türk siyasi tarihinde kırılma noktası yaratması bakımından oldukça önemlidir (Türkkan, 2019: 3).

Diğer bir anlatımla pozitivizm; “Fransız İhtilali’nin yalnızca akılcı yönlerinin ön plana çıkarıldığı bir felsefi anlayıştır. Bu anlayış, ampirik bilgiyi esas almış, metafiziği hem imkansız hem de gereksiz bulmuş, gerçeği fenomenler içerisinde aramış ve bu nedenle de teolojik öğeleri “bilimsel” olarak kabul etmemiştir (Çubukçu, 1986: 28).” Pozitivizm, Jön Türk Hareketine yön veren düşünceyi objektif olgular üzerine inşa etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle Jön Türk Hareketi üzerindeki etkisi oldukça belirleyicidir. Auguste Comte tarafından Fransa’da ortaya atılan bu fikrin sınırları yalnızca Fransa ile kalmamış olmakla birlikte aynı zamanda olguculuk adıyla da bilinmektedir. Avrupa’da birçok kişinin düşünsel rehberliğini yapan bu

düşünce Jön Türkleri de doğal olarak etkilemiştir. Pierre Lafitte Auguste Comte'un öğrencisidir ve Ahmet Rıza Efendinin bu öğrenciyle kurduğu iletişim pozitivist düşünceyi Osmanlı topraklarına taşımıştır (Lewis, 2004: 96). 1 Aralık 1895 tarihinde yayın hayatına başlayan Meşveret gazetesi Ahmet Rıza tarafından kurulmuş pozitivistin sözcülüğünü yapan bir yayın organıdır. Jön Türklere ilişkin çokça yazısı bulunan bu gazete, pozitivist bir Jön Türk Hareketi'nin görüşlerini dile getirmiştir. Fransız basınında bu gazete için “Organe de la Jeune Turquie” (Genç Türkiye'nin Yayın Organı) açıklaması ve “Ordre et Progrès” (Nizam ve Terakki) kullanılan ifadeler, gazetenin vizyon ve misyonuna ilişkin belirleyici ifadeler içermektedir (Kabakçı ve Adadağ, 2009: 20). Pozivist düşüncenin Jön Türk düşüncesine yön vermeye başlaması ise İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin Paris'te Ahmet Rıza ile anlaşmasıyla olmuştur. Ahmet Rıza, birlik ideolojisinin tek başına yeterli olamayacağını düşünmüş bununla birlikte pozitivistin temel ayaklarından biri olan ilerleme olgusunun da bu hareketin kapsamına dahil olması gerekliliğine inanarak cemiyetin adını “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. Bu değişiklik basitçe bir isim değişikliği değildir. İdeolojik ve fikrî derinlikler içerir. Bu isim değişikliğinin hareket noktasından da anlaşıldığı üzere bu bir birlik ve ilerleme hareketi olup Osmanlı toplumu için Osmanlı toplumuna mensup bireylerce gerçekleştirilmektedir. Bu hamle ile birlikte Jön Türkler içerisinde pozitivist düşünce kuvvetlenmiştir (Ülken, 2005: 132). Pozitivist Jön Türkler, fikrî değil metodolojik düzeyde de bu fikri uygulamışlardır. Ahmet Rıza'nın evrimci bir stil izlemesine bağlı olarak hareket de pozitivist bir karakter sergilemiştir. Jön Türkleri sosyal mühendislik alanında geliştiren düşünce de yine pozitivisttir. Jön Türklerin devrim yapmaktan çok devleti kurtarmak amaçlarının oluşu, pozitivistin bu yönde uygulanmasını sağlamıştır (Kaçmazoğlu, 2015: 410).

Jön Türk Hareketine yön veren ve hatta hareketin omurgası niteliği taşıyan diğer düşünce ise ademi merkezîyettir. Bu düşünce Prens Sabahattin tarafından ortaya atılmış olup, iyi yetişmiş kişilerden oluşan toplum düşüncesinin önemine vurgu yapan bir yaklaşım niteliği taşımaktadır. Prens Sabahattin Auguste Comte'nin pozitivist yaklaşımıyla ortaya çıkan sosyal bilim anlayışına katılmamıştır. Prens Sabahattin'in görüşlerine daha çok “La Science Sociale” kaynaklık etmiştir. La Science Sociale; “19. yüzyılda Frédéric Le Play tarafından kurulmuş, Henry de Tourville, Edmond Demolins, Robert Pinot, Paul Descamps tarafından geliştirilmiş,

kişisellikten öte objektif ve yerel araştırmalara dayanma iddiasında bulunan bir felsefe okuludur (Çelik, 1994: 285)”. Prens Sabahattin pozitivist kuramın güçlü kuramsal köklerine ve yapısına karşılık alternatif bir yaklaşım arayışı içine girmiştir. 1902 yılında yapılan kongreden sonra Prens Sabahattin bir tür inzivaya çekilerek Frédéric Le Play tarafından geliştirilen ve kaleme alınan aile, din ve mülkiyet söylemlerine ilişkin çok sayıda eser okumuştur (Ramsaur, 1972: 99-100). Ayrıca Haeckel, Büchner ve Fouille eserlerini de okuyarak düşün dünyasını geliştiren Prens Sabahattin, bambaşka bir düşünce olan ademi merkezîyetçilik ile ortaya çıkmıştır. Ademi merkezîyetçi yaklaşımını doğuran düşünsel kökler ise şu şekilde ifade edilebilir (Perier, 1965: 671-672):

“Le Play Okulu da denilen bu felsefî akım, tabiatı itibarıyla sosyal reformlar için ihtiyaç duyulan pratik sonuçlara varmayı ve buna yönelik bilimsel çalışmalar gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir. Bu amaç, okulun her çevreden insana kucak açmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla Le Play anlayışı hem bilimsel araştırma yapanları hem de sosyal aksiyonlara eğilimli olanları bir araya getirebilmiştir. Özellikle sosyal aksiyon yönü zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu’nda da etkili olmuştur. Bazen köklü ihtilalci önerilerin Prens Sabahattin taraftarlarından gelmesi, Le Play Okulu’nun bu karakterini özümsemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Hatta Prens Sabahattin’in, 1903 yılında İsmail Kemal Bey ile birlikte bir ihtilal hazırlığına girişmesi, bu grubun aksiyonerliğini göstermektedir.”

II. Abdülhamit ve Mizancı Murat’ın anlaşmaları ile Jön Türkler içinde pozitivism güç kazanmış ve yükselişe geçmiştir. Ancak Jön Türk Hareketine yön veren bu iki düşünce “Nitelikli Ayrışma Dönemi”nde düşünsel bir mücadele içine girmişlerdir. “Kongar’ın “devletçi-seçkinci” olarak adlandırdığı grubun dimağlarına hâkim olan bu görüş, 1906 yılında kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin ve onun devamı niteliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de düşünsel omurgasını oluşturmuştur (Kongar, 2006: 131-132).”

Ademi merkezîyetçi yaklaşım Türk siyasi düşünce tarihi açısından oldukça büyük önem taşır. Prens Sabahattin’in düşünsel zeminiyle hazırlanan ademi merkezîyetçilik ise Türk tarihinde ilk kez toplum yapısına önem veren bir yaklaşımın oluşmasını sağlamıştır. Ademi merkezîyetçi düşünce, iyi eğitilmiş bireylerin kendileriyle birlikte toplumu da nitelikli hale getirmesi fikrine dayanır. Prens Sabahattin yetenekli ve iyi eğitim almış kişileri odağa koymuştur çünkü ona göre yaşanan sorunların temelinde Türk toplumunun toplumcu yapıda olma niteliği yatmaktadır. Öyle ki toplumcu yapı II. Abdülhamid dönemindeki kötü yöneticileri üretmiş ve tüm olumsuzlukları topluma mal eden bu yönetici takımı olmuştur.

Osmanlı'nın kurtuluş çözümünü kendi toplumunun kodlarında arayan Prens Sabahattin, reçete olarak ise toplumu “infiradî” (bireyci) bir niteliğe evirmek olarak görmüştür (Çubukçu, 1986: 47-48). Osmanlı toplumunu toplumcu nitelikten ayırarak bireyci niteliğe evirmenin ise ancak iyi bir eğitim sisteminde yetişmiş, yetenekli bireylerle mümkün olduğunu savunmuştur. Toplumun ve devletin ihtiyaç duyduğu ekonomik, siyasî ve idarî değişikliklerin temininin ancak bu şekilde mümkün olacağını belirtmiştir (Lewis, 2004: 201). Ademi merkezîyet yaklaşımı bireyselliği ve girişimciliği önemli bularak öne çıkarmıştır. Bu yaklaşım II. Meşrutîyet Döneminde talep beklese de aradığı ilgiyi 20. yüzyılın ortalarından itibaren bulmuştur. Ademi merkezîyetçilik yaklaşımı dört unsur üzerinde yükselir; Bir insan ideali, bu insan idealini gerçekleştirecek bir eğitim teorisi, bu insan idealine uygun bir toplum tasavvuru ve Mevcut toplumların yapısını tahlil etmeye yarayacak bir “toplum tahlil yöntemi (Mardin, 1999: 294). Prens Sabahattin ve fikri savunan arkadaşları için şöyle açıklamalar yapılmıştır (Kongar, 2006: 132):

“Cephenin genel nitelikleri de şöyle özetlenebilir: İlk olarak, bürokrasinin büyük merkezi gücüne karşılık, bu cephe, yönetimin ‘yerinden yönetim’ (ademi merkezîyet) ilkesine göre düzenlenmesinden yanaydı. İkinci olarak, kendisinin halkın gerçek temsilcisi olduğunu savunuyordu. Üçüncü olarak, cephe topluma sunulan yenilikleri engellemek için, İslam dinini, son derece etkili bir araç olarak kullanmıştı. Böylece kendisini İslam dininin koruyucusu ve Osmanlı geleneğinin sürdürücüsü ilan etmişti. Aslında gerçekten yaptığı, devletçi-seçkince cepheye karşı sürekli ayaklanıp, sürekli ezilmekten başka bir şey değildi.”

Ademi merkezîyet yaklaşımı, sosyal kuramlar ve siyasî kuramlar açısından çok büyük önem taşır. Prens Sabahattin, 1906 yılında “Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti”ni kurmuş ve bu hareketi “Terakki” ismiyle yayına çıkarılan gazete ile desteklemiştir. Bu gelişmeler Türkiye'deki ilk Anglo-Sakson tipi liberal düşüncenin kuramsal adımlarıdır. Her iki düşüncenin amacı devleti kurtarmak olduğundan otoriter rejime son verebilmek amacıyla iş birliğine girişmişlerdir. Ancak düşüncelerin kesin sınırlarla ayrılan yapıları bu iş birliğini hem kısa süreli hem de yarım bir hale getirmiştir. II. Meşrutîyetten sonra fiili olarak hayata geçirilen iki fikir arasındaki ayrılıktan sonra Prens Sabahattin cephesi Türkiye'nin ilk gelenekçi liberal temsilcileri olarak tarihteki yerini almıştır (Kongar, 2006: 133).

2.1.3 Jön Türk Hareketi'nde eğitim ve eğitimcilerin etkisi

Okulların modern eğitime adapte edilmesi ve yeni okulların açılmasıyla başlayan Osmanlı modernleşme süreci, eğitim kurumlarının siyaset üzerindeki belirleyici etkilerini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın eğitim kurumlarını modernleştirmede ilk adımı 14 Mart 1827 tarihinde Tıbhane'nin açılması olmuştur. Ardından 1834 yılında Harbiye açılarak modern eğitim adımları sürdürülmüştür. Bu iki eğitim kurumu gerek Osmanlı modernleşme süreci gerek batının Osmanlı siyaseti üzerindeki etkilerinin kendine araç edinmesi ve gerekse Jön Türk Hareketinin zemin bulması bakımından etkili olmuştur. Aynı etkilerin son tamamlayıcısı ise 1859 senesinin 12 şubatında açılan Mülkiye olmuştur. Jön Türk kitlesini yaratan, yetiştiren ve hareketi nihayete ulaştıran eğitim kurumları bu üçüdür. Bu üç eğitim kurumu da modernleşmeye kısa sürede ve direkt etki etmemiştir ancak uzun döneme yayılan ve kırılma noktası yaratan olaylara ev sahipliği yapmışlardır (Karpat, 2003: 61).

Harp okulları modernleşmenin en çok arzu edildiği alanlar olarak zaten Osmanlıyı batıya çeviren kurumlardır. I. Meşrutiyet döneminde ise Harp Okulları Nazırı Süleyman Paşa'nın etkisiyle harp okullarına gösterilen önem daha da artmıştır. Zaman içerisinde gösterilen bu ehemmiyet zamanla askeri okulların diğer okullardan daha ileri ve teknik açıdan daha gelişkin olması sonucunu meydana getirmiştir. Harp okullarının gelişen yapısıyla ağırlığı ve mezun sayısı da yıllar içinde fazlasıyla artmıştır (Tokay, 1996: 20). Erkan-ı Harbiye'nin 1890 yılında açılmasıyla harp okullarının niteliklerindeki artış devam etmiştir ki bu dönemde yurt dışına öğrenci gönderilmesi de yine harp okulları aracılığıyla olmuştur. Yurt dışından eğitimci getirme ve yurt dışına öğrenci gönderme uygulamalarının yaygın olmasının avantajları ve dezavantajları olmuştur. Bu dönem mezun edilen subaylar yabancı dile hakim ve nitelikli devlet memurları olmuşlardır. Diğer yandan batılı prensipte yetişen bu kişilerin batı temaları hiçbir zaman bitmemiş ve düşünsel köklerinin batılı düşüncelerle dolması sonucu yaşanmıştır. Batılı düşünürlerini kendi dillerinden okumak ve öğrenmek büyük bir imkan olsa da zihnin tamamının kendi kültürel, sosyal ve toplumsal köklerden koparak batılı düşüncelerce dolması, gelişme ve/veya imkandan çok uzak olarak köklerinden kopma, kendine yabancılaşma, özünden ayrılma gibi sonuçlar meydana getirmektedir (Kabakçı ve Adadağ, 2009: 10).

Osmanlı toplumu ve siyasetine etki eden önemli eğitim kurumlarından bir diğeri de tıbbiyedir. Tıbbiye öğrencilerinin öğrenciler de halkın zihnine özgürlük tohumları atan, yenileşme ve ilerleme konusunda halkı yönlendiren ilk gruplu harekettir (Ayni, 2008: 97). Tıbbiyede batılı düşüncelerin hangi kanallardan nasıl öğrencilere aşılandığı çalışmanın önceki bölümlerinde açıklanmıştır. Bu kısımda bakılması gereken husus, tıbbiyenin halkı ve doğal olarak Jön Türk hareketini nasıl etkilediğidir. Tıbbiyeli gençler yoğun biçimde hükümete muhalefet içinde olmuşlardır. Cemiyetin kuruluşu sırasında yapılan konuşmanın içeriği tıbbiyeli gençlerin fikirlerini, siyasi düşüncelerini ve muhalefet düzeylerini açıkça göstermektedir (Nur, 1911: 7):

“Ey Sevgili kardeşler! Bizler ki ulum-ı tıbbiye okuyoruz. Kainatı terkib eden anasırdaki sadeliği, güzelliği görüyoruz, onlarda hükümrân-ı kavaid ve intizamın hürriyetini, istiklalini, hürriyet ve istiklali nisbetindeki o âli muttarid (düzenli) ahengi anlıyoruz. Sular alçak bir yer buldular mı oraya doğru yürür; her taraftan toplanır birleşir, nihayet cereyanı şedid bir nehir teşkil eder. Bir nehir ise seyr-i tabiisine sed çekmek istenildiğinde birikiyor, toplanıyor, sonunda coşup taşıyor. O güne gelen hâilleri yıkıyor; bir nehir dağlar deliyor, yerinden söküyor, deviriyor, koca kûhpareleri (dağ parçası) sürüklüyor, yine cereyan ediyor. Bu cereyan, cereyan-ı tabiidir; onu sevk ve idare eden kuvvet ezeldir, ebedidir... Her ne olursa olsun zeval bulmaz, ahenginden şaşmaz. Hürriyet de böyledir, biz de böyle birleşip alçaklara hücum edelim. Kimya okuyoruz. Hatta hasis (kıymetsiz) bir cismin diğeri bir hasis cisim ile bile ittihadından hararetler, kuvvetler, elektrikler husule geldiğini görüyoruz...Bir daha tepemizde ötmek için baykuşlar yer bulamasın. Millette herkes kendine düşen vazifeyi yaparsa cism-i istibdada felç gelir, mefluç azasına dumur târî olur o hunriz, o demirden tırnaklar kendiliğinden dökülür.”

Osmanlı hükümeti modern eğitimle batı ile arasındaki ilim ve teknik farkını kapatmayı arzulamış olsa da yabancıların eliyle ve toplumun dinamiklerinden kopuk projelerle gerçekleştirilen uygulamalar farklı yönlerden vuku bulan sonuçlar ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda modern eğitim almış kişiler kadar mevcut düzene muhalif kişi sayısı da artmıştır. Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye öğrencileri gizli gizli önceki dönem öğrencilerinin eserlerini okuyarak muhalefet düşüncelerini çoğaltmışlardır (Georgen, 1986: 21). Bu okullarda eğitim alan gençlere verilen eğitim içeriğine ek olarak aşılana kültür ve gelenekler zamanla kendi özüne yabancılaşmış batı felsefesini içselleştirmiş nesiller yetiştirmişlerdir. Karakterize özellikleriyle toplumdan kopuk bir asker ve doktor sınıfı bu okulların etkinlikleri sonucu ortaya çıkmıştır (Mardin, 1999: 44).

Eğitim kurumlarının Jön Türk Hareketine ve topluma etkileri her dönemde farklı seyretmiştir ve batılı eğitim kurumlarının açılmasından başlayarak her sultan döneminde farklı gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde yaşananlar çoğunlukla gündeme getirilse de batılı eğitim kurumlarının Osmanlı devlet ve toplumuna etkileri süreçsel bir olgu niteliği taşır. Her dönem gelişip farklılaşarak etkilerini sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Jön Türk Hareketinin köklerini de II. Abdülhamit dönemine bağlamaktan ziyade batılı eğitim kurumlarının açılışına ve etkinliklerine bağlamak daha doğru bir yaklaşımdır. Modernleşme her yanıyla devleti ve toplumu saran bir olgudur ve Osmanlı ilim ve teknik amacıyla topraklarına getirdiği bu olgudan gelenek, kültür ve köklerini korumanın, ulusçuluk, özgürlük gibi kavramların dışında siyasi ortam yaratmanın bir yolunu bulamamıştır (Shaw ve Shaw, 2002: 255). Batılı eğitim kurumlarında okuyan gençlerin muhalif düşüncelerinin Osmanlı imparatorluğunu dönüşüme sürükleme ve hatta büyük bir harekete dönüşmesi yalnızca eğitim kurumlarıyla açıklanacak bir olgu değildir. Zaten Osmanlı modernleşme sürecinde eğitim kurumlarından ziyade eğitimcilerin öğrenciler üzerinde etkisi büyük olmuştur. Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı bu kurumları batılı ilim ve teknikle gelişmiş ve çağı yakalamış eğitim kurumlarına sahip olmak arzusuyla hayata geçirmiştir. Okulların ders içeriğinden müfredatına, uygulama biçimlerinden kurallarına kadar batı kültürüne ait olmaları Jön Türk Hareketi üzerinde etkilidir. Ancak en az bu husus kadar etkili olan bir diğer husus ise batılı eğitim kurumlarında ders veren eğitimcilerin faaliyetleridir. “Eğitimci yalnızca okulda ders veren değil, toplumsal baskı ve bireysel özerklik arasında denge kurmaya çalışan ve toplumun eleştirel bilincini temsil eden bir kişidir (Aka, 2009: 331).” Osmanlı'nın açtığı eğitim kurumlarında eğitimciler çağdaş düşünceler, batılı düşünme biçimleri ve batı kültürünün aracıları olmuş ve bu özellikte gençlerin yetişmelerini sağlamışlardır. Türkçe edebi türler üzerine ilk sistematik ders kitabı olarak adlandırılan bir çalışma Harp Okulları Nazırı olarak görev yapan Süleyman Paşa, tarafından hazırlanmıştır. Fénelon, Napoleon, Racine ve Volney'den seçmeler de vardır ki bu durum, Jön Türklerin düşünsel gelişiminde Süleyman Paşa gibi siyasilerin de eğitim aracılığıyla etkisinin olduğunu göstermektedir (Mardin, 1999: 241). Eğitimin Jön Türk etkilerine en çarpıcı ifadelerden biri şöyledir (Kuran, 2000: 406):

“II. Abdülhamit Dönemi’nde eğitimciler, yeni kuşağı yalnızca ilerici fikirlerle donatmakla kalmamış, aynı zamanda onları herhangi bir olumsuzluğa karşı korumuş ve özellikle yasaklı yayınların temini konusunda da destek sağlamışlardır. Kuran, harbiyede öğrenim görürken Fransızca öğretmeni Çürüksulu Mahmut Bey ile yardımcıları Muhittin Bey ve Ferit Bey’den çok etkilendiğini, bütün öğrencilerin onların verdiği fikirlerden beslendiklerini söylemiştir. İsmet İnönü’nün okuldaki talim eğitimcilerinden Bağdatlı Albay Hasan Rıza Bey’den bahsederken, ‘orduda yeni fikirlerin kıdemli temsilcisi’ demesi, eğitimcilerin Jön Türk Hareketi üzerindeki etkisini göstermektedir.”

Batılı eğitim kurumlarında yetişen öğrenciler kendi aralarında gizlice konuşurlarken Kanuni Esasi’nin yürürlüğe konmasıyla devletin kurtulacağından bahsetmişlerdir. Bu ifadeler oldukça önemlidir zira öğrencilerin muhalefet düzeyleri, fikirleri ile bu fikirlerin hangi kaynaklardan beslendiklerini açıkça göstermektedir (Georgeon, 1986: 22). Bir Jön Türk olarak yetişen Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkmasıyla yaptığı konuşmadaki benzerlik ise tesadüfi değildir (Turan, 1969: 175):

“Diyebilirim ki bugünkü uyanışı düne, geçmişe borçluyuz. Herhalde babalarımızın, analarımızın, eğitimcilerimizin ruh ve dimağlarımızın gelişmesinde verimli etkileri vardır. Gerçi biz, belki burada bulunanların tümü, dünyaya geldiğimiz zaman, bu topraklar üzerinde yaşayanlara birlikte, yok edici bir zorba yönetimin pençesinde idik. Ağızlar kilitlenmiş idi. Öğretmenler, eğitimciler, yalnız bir noktayı dimağlarda yerleştirmek zorunluluğunda tutulmakta idi. Benliğini, her şeyini unutarak bir korkunç hayale boyun eğmek, onun kulu kölesi olmak. Bununla birlikte hatırlamak gerekir ki, o baskı altında bile bizi bugün için yetiştirmeye çalışan gerçek ve özverili öğretmenler, eğitimciler eksik değildi.”

Jön Türk Hareketi üzerinde eğitimcilerin etkisi öylesine yoğundur ki Osmanlı hükümeti bunu fark ederek ilerici düşüncelere sahip eğitimcilerin işine son vermiş ve hatta kalan ilerici eğitimcilerin de müfredat dışına çıkmalarını yasaklamıştır. Hükümet bunları muhalefetin büyümesini engellemek amacıyla yapmıştır. Ancak hükümet engellemek konusunda başarılı sonuçlar elde edememiştir. Gizlice filizlenen düşüncelerle eğitimciler II. Meşrutiyetin yolunu açmışlardır.

2.1.4 Doğu'daki gelişmelerin etkisi

Jön Türkler pek tabii kendisinden önceki fikir akımlarından etkilenmiş ancak bu akımlar üzerine inşa edilmemiştir. Jön Türk Hareketini diğer düşünsel hareketlerden ayıran en önemli nitelik, düşünsel alandaki etkileşim kanallarıdır. Yeni Osmanlılar hareketinde kişiler, eğitim için gittikleri batılı okulların ve ideolojilerin neredeyse tamamen etkisi altında kalmışken Jön Türk Hareketi, insanlığın o dönemki düşünsel birikiminden faydalanmış ve bu birikimi türlü kişiler aracılığıyla sentezleyerek kendi ideolojisini yetiştirmiştir. Hareketin etkilendiği Doğulu fikirler,

ilk olarak cemiyetin kurulduğu yıl harekete dahil olan Hüseyinzâde Ali vasıtasıyla gelmiştir. Hanioglu, bu dönemde Rusya’da ortaya çıkan popülizmin askerî tıbbiyede de görüldüğünü, popülist görüşlerin Darwinist söylemlerle başat bir şekilde yayıldığını, hatta İbrahim Temo’nun da Rusofiller tarafından Balkanlarda yayılmaya çalışılan “narodnik” hareketten muhtemelen haberdar olduğunu söylemektedir (Hanioglu, 1986: 23-24). Görüldüğü üzere Jön Türk Hareketinin doğu kökenli fikirlerle teması hareketin başından beri olmuştur. Örneğin 1860’lar Çarlık Rusya’sında ortaya çıkan Narodnizm fikri, Jön Türklere etki eden doğu kökenli bir akımdır. Rusya ile Osmanlının konumları gereği bu akım Osmanlı coğrafyasına üç koldan ulaşma imkanı bulmuştur. Balkan ve Bulgar aydınları bu akımdan yoğun etkilendikleri için akımın Osmanlı coğrafyasına ulaşmasındaki ilk kanal Balkan ve Bulgar aydınları olmuştur. Rusya’ya coğrafi yakınlığı bulunan Kafkas bölgesinde yoğun Türk nüfusu bulunur ve bu Türklerin her zaman Osmanlı ile bağlantısı vardır. Köken olarak Osmanlıya coğrafi olarak Rusya’ya yakın olan Kafkas Türkleri, akımı Osmanlıya taşımada ikincil kanallar olmuşlardır. Halkçılık olarak da nitelemenin mümkün olduğu bu akımı Osmanlı topraklarına taşıyan üçüncü kanal ise Ermeni “Hınçak” örgütü olmuştur. Bu bağlamda en çok dikkat edilmesi gerekli husus akımın ana prensibi ve yaklaşımıdır. Rusya’da halkçılık benzeri bir akım olarak yayılan narodnizm, Jön Türkler arasında milliyetçi karaktere sahip biçimde yayılmıştır. En önemli özelliği Jön Türklerin narodnik akımdaki sınıfsal bakış açısını reddetmeleridir. Jön Türklerin bu bakış açısını reddetmelerinde Durkheim’in felsefesini benimsemiş olan Ziya Gökalp’in Fransız “Dayanışmacılık”ını ön plana çıkarmasının etkisi büyüktür (Tekeli, 1983: 1929-1935). 1913 – 1914 yılında Türk Ocağı’nın öncülüğünde çıkarılan “Halka Doğru” dergisi, söz konusu hareketin teorik kaynağı olmuştur. Bu dönemde tıbbiyeli gençlerin “sağlık kampanyası” kapsamında Anadolu’yu dolaşması, “Halka Doğru” felsefesinin önemli faaliyet örneklerinden birisi olmuştur.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda hâkim sınıflar arasında telaş yaratan ve ihtilalci güçleri uyandıran 1905 İhtilali’nin ilk yansımaları, ağır vergi yükü nedeniyle, Doğu Anadolu halkının öncülük ettiği ayaklanmalarda görülebilir. Nitekim söz konusu ayaklanmaların 1905 İhtilali’nin hemen ardından gerçekleşmiş olması, her iki gelişme arasında bir etkileşim olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bu nedenledir ki Petrosyan, Jön Türk Hareketi’nin 1905 İhtilali’nden soyutlanarak açıklanmasını eleştirmektedir. 1905 İhtilali sürecine bizatihi katılmış olan önemli simaların Rus İhtilali’nin Jön Türkler üzerindeki etkisini arttırdığını söylemekte fayda vardır. Zira bu simaların aynı zamanda Jön Türk Hareketi içerisinde yer almaları, 1905 İhtilali’nin etkilerinin uzun

süre devam etmesini sağlamıştır. Rusya'daki gelişmeler ve Meşrutiyet'in ilanı, İran'da da benzer bir hareketi tetiklemiştir. İran'da, 1905 yılının Aralık ayında başlayan hareketlilik, 7 Ekim 1906 tarihinde anayasanın yürürlüğe girmesiyle sonuçlanmıştır. İran'ın meşrutî monarşiye geçmesi, Jön Türkleri etkileyen bir başka konjonktürel gelişme olmuştur. Müslüman bir toplumun da anayasa ile yönetilebileceğine dair umut veren bu gelişme, özellikle harekete mesafeli duran ulema sınıfı mensuplarına Kuran'ın hükümleri ile Meşrutiyet arasında herhangi bir aykırılık olmadığını göstermiştir. Üstelik önemli dönüşümlerin kan dökmeksizin halk ile birlikte yapabileceğinin mümkün olduğunu da öğretmiştir (Akşin, 1993: 41-42).”

İran topraklarındaki bu hareket Jön Türkleri etkilemiş hatta daha da öte Jön Türkler bu harekete yer yer katılarak etkinlik göstermişlerdir. Örneğin 1906 senesinde Doğu Anadolu'da çıkan ayaklanmalarda aktif rol oynaması sebebiyle mahkum edilen Ömer Naci, İran'a kaçmış ve burada İran İhtilalcilerinden Mirza Sait'in yanında kalmıştır. Yanında kaldığı süre içerisinde ise şah kuvvetlerine karşı mücadele etmek gibi yollarla İran İhtilalinde aktif etkinlik göstermiştir. İran Meşrutiyetçileri ile Jön Türkler arasındaki bağlantıyı şu bilgiler de ortaya koymaktadır (Bayer, 2009: 142-143):

“Bahtiyariler, mutlakîyet aleyhine ayaklanarak İran Şahını da meşrutî idarenin kurulmasına mecbur etmişlerdi. Bu münasebetle ben, İttihat ve Terakki delegesi sıfatıyla İran'a gidecek ve hürriyetperverlerle ortak mesaide bulunacaktım. Komşu İslam hükümeti istibdattan tamamen kurtulursa, bizim Meşrutiyet idaresi de daha ziyade kuvvet ve dayanıklılık kazanmış olacaktı. Bu teklif, benim düşüncelerime yatkın ve öteden beri beslediğim, Osmanlı İmparatorluğu haricinde kalan Türk ve İslamlarla tanışmak emeline pek uygundu. Fakat akıl ve mantıktan ziyadır; hissime uyarak bu teklifi reddettim”

II. Osmanlı Hürriyetperverân Kongresi'nin sonunda İran Mebusan Meclisi'ne gönderilen dostane telgraf gibi bazı tarihi olaylardan da anlaşıldığı üzere İran topraklarındaki meşrutî hareketler ile Jön Türk Hareketi arasında ilişki vardır. Bu örnek, daha geniş perspektiften bakıldığında ise göstermektedir ki doğudan gelen fikirsel etkiler Jön Türk Hareketi üzerinde etkili olmuştur. Doğudan gelen etkiler Jön Türk Hareketine hız kazandırarak saltanat üzerinde baskı kurma yönünde sonuçları beraberinde getirmiştir. Doğudan gelen etkilerin Jön Türklerde neticeler yarattığını tarihi olayların akışından anlamak da mümkündür. 3 Mayıs 1906 tarihinde Çarlık Rusya'da “hakimiyet-i milliye” esasına dayalı bir sistem olarak meşrutî yönetime geçilmiş, akabinde İran Şahı'nın kişisel ve toplumsal özgürlüğün yanı sıra basın özgürlüğünü de kabul ve ilan ettiği duyurulmuş ve ardından da Jön Türk Hareketi güçlü bir oluşuma dönüşmüştür ki dünya siyasetine yön veren bu üç ayrı olayın

kronolojik olarak birbirini izlemiş olması tesadüf eseri yaşanmayacak kadar manidardır (Kuran, 2000: 296).

2.2 Jön Türklerde Protomilliyetçilikten Milliyetçiliğe Yöneliş

Her fikir ve düşünce akımı, bir toplumda bir çekirdeğin oluşması, zeminin oturması ve fikrin olgunlaşması süreçlerini yaşayarak oluşur. Milliyetçilik fikri Osmanlı toplumunda Yeni Osmanlılar Hareketi ile tohumu atılan Jön Türk Hareketi ile büyüyen bir kavram olmuştur. Jön Türkler içinde Yeni Osmanlıların yarattığı vatan bilinci kavramına bağlı olarak milliyetçilik akımı Osmanlılık fikri ekseninde şekil almıştır. II. Meşrutiyete kadar Jön Türkler daha ziyadesiyle Osmanlılık fikri eksenindeki milliyetçilik fikrini savunmuşlar fakat II. Meşrutiyetten sonra milliyetçiliğe doğru güçlü bir yönelim göstermişlerdir.

2.2.1 Jön Türklerde Osmanlılık anlayışı

Yeni Osmanlılar Hareketi, onların siyasi ideolojisi, vatan bilinci kavramı ve onu Osmanlı toplumuna uyarlamaları ile Osmanlılık fikri çalışmanın önceki bölümlerinde ele alınmıştır. Bu bölümde üzerinde durulması gerekli husus, Yeni Osmanlıların ortaya koyduğu fikrin “protomilliyetçi” bir görünüm sergilemesidir. Namık Kemal tarafından sıkça işlenen ahenk ve vatan kavramlarının bu kavramın oluşmasındaki etkisi yadsınamaz olmuştur. Devamında Yeni Osmanlıların ortaya koyduğu bu fikir Jön Türk Hareketinin de ana karakteristiğini oluşturmuştur. Ayrıca Jön Türk Hareketini besleyen İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk kurulduğu dönemlerdeki adının “İttihâd-ı Osmanî” olması nasıl sosyal ve siyasal bir fikir havuzundan beslendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bir diğer yandan ise II. Meşrutiyete giden yolda Jön Türklerin balkan çeteleriyle işbirliği yapmış olmasının altında kendi faydalarına kurulan ortaklıklardan çok Osmanlılık fikri yattığı da bilinmektedir (Kuran, 2000: 77).

Jön Türkler toplum içinde belli fikirler etrafında çeteleşmiş gruplarla iş birliği kurmuşlardır. Bu iş birlikleri, hareketin yayılmasında oldukça etkili olmuştur. İş birliğinin sakıncalı bulunmaması ise Osmanlılık fikrinden ileri gelmiştir. Osmanlılık fikri “din, dil ve renk ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarının kanunda ve menfaatte eşitliğini gözetmesi” özüne dayanır. Bahsi geçen çetelerde aktif olan kişiler ise hali hazırda Osmanlı vatandaşlarından

oluşmaktadır. Osmanlılık fikrine uygun hareket eden kişiler netice itibariyle devlete karşı bir suç eylemi içerisinde değillerdir. Bu nedenle Jön Türkler, çetelerle iş birliği yapmakta ideolojik olarak bir sakınca görmemişlerdir. Bununla bağlantılı olarak Arnavutların özellikle Kosova bölgesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin yayılmasına katkı vermesi de Osmanlılık fikrinin toplum tarafından benimsenme düzeyine açık bir örnek olup harekete hakim Osmanlılık düşüncesinin etkilerini ortaya koymaktadır. Osmanlılık fikrini geçersiz ve saf dışı bırakan ise; 20. yüzyılın başlarından itibaren kültürel alanda canlılık kazanmaya başlayan “Türkçülük” akımının hatırı sayılır bir noktaya ulaşması, Osmanlı topraklarında yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına neden olan milliyetçi hareketler ve halihazırda yaşanan savaşlar neticesinde “vatan”dan kopuşların yarattığı ağır psikolojik travma olmuştur (Tekeli, 1983: 97).

2.2.2 Jön Türklerde Türkçü fikrin arka planı

Türkiye'de modern milliyetçi düşüncenin gelişimine katkıda bulunan düşünce akımlarından biri de Osmanlılık akımıdır. Yeni Osmanlılar, Osmanlılık fikrini vatan kavramı ekseninde temellendirmiştir. Bu da milliyetçi düşünce ile Osmanlılık düşüncesinin kavramsal zeminde benzeşmesi sonucunu getirmiştir. Vatan bilincinin aşılandığı toplum Osmanlı ismiyle anılan toplum olduğundan Osmanlıya bir aidiyet duygusu atfedilmiş olunmuştur ki öz itibariyle Osmanlı bir kültür veya millet olmayıp Türk kültürü ve kökeni ekseninde milletlere ev sahipliği yapan bir üst kimliktir. Eklemek gerekir ki bugün özellikle Türkiye Cumhuriyetinde Anadolu bölgesinde Türk kimliğinin üst kimlik olarak işlev görmesini sağlayan unsurlardan biri de Osmanlılık fikridir denebilir. Osmanlılık fikrinin zemininde Osmanlı toplumuna atfedilen vatan bilinci vardır ve Türk kültürü ve ırkının kurduğu çok uluslu bir yapıya bu sıfatların atfedilmesi, bugüne Türk kimliğinin özellikle Anadolu'da üst kimlik olmasını sağlamıştır. Vatan bilinci kavramı oldukça önemli ve aktiftir çünkü toplumlara yüklenen bu his, Anderson'un “Hayali Cemaat” adını verdiği “ulus”lara dayanan modern milliyetçiliğin en önemli unsurlarından birisidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda “milliyetçi” fikirlerin uyanmasını sağlayan bazı etmenler bulunur (Anderson, 1995: 20):

- ✓ Savaşların ve nüfus hareketlerinin etkisi
- ✓ Ticaret ve yabancı himayesinin etkileri

- ✓ Osmanlı reformları, Osmanlılık ve toplumsal gerilimlerin etkisi
- ✓ Tarih, edebiyat ve eğitim görüşlerinin etkisi
- ✓ Tarih dağarcıkları ve din yorumları
- ✓ Yeni edebî yorumlar ve Türk dilinin kökenlerinin araştırılmasının etkisi
- ✓ Siyasî değişim için örgütlenme

Osmanlı Türkleri arasındaki milliyetçilik, “tepkisellik” ve “bilinçlenme” ekseninde gelişmiştir. Göçek’in yukarıda sıralamış olduğu parametreler, iki ana eksen de beslemişlerdir. Zaman zaman her iki eksen arasında bir döngüsellik ilişkisi de söz konusudur.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda “milliyetçilik” mefhumunun gelişiminde dil çalışmaları önemli yer tutmaktadır. Özellikle Yeni Osmanlı Hareketi mensubunun dilde sadeleşme çalışmalarını savunuyor olması, milliyetçiliğin gelişmesi açısından önemlidir. Akçura, edebî alanda Türkçülüğün ilk izlerine Şinasi ve Ziya Paşa’da, Pantürkizm’in ilk izlerine ise Ahmet Vefik Efendi’de rastlandığını ifade etmiştir. Bu arada dilde sadeleşme çalışmalarında Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami Fraşeri, Veled Çelebi ve Necip Aşım gibi isimlerin önemli bir yer tuttuğunu vurgulamak gerekmektedir. Özellikle Ahmet Vefik Efendi’nin Ebulgazi’nin “Şecere-i Türki”sini İstanbul Türkçesi’ne çevirmesi ve “Lehçe-i Osmanî”yi kaleme alması, Şemsettin Sami Fraşeri’nin “Kâmusu'l-A'lâm” ve “Kâmus-i Türki”yi yayına hazırlaması, milliyetçiliğin “dil” çalışmaları yoluyla gelişiminde önemli kilometre taşları olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nda bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Kafkas Türkleri arasında da benzer bir hareketlilik gözlenmiştir (Akçura, 1978: 46-50).”

Osmanlılık fikri Jön Türk Hareketine ve/veya Milliyetçilik akımına çok yatkın görünmese de Jön Türklerin millet bilincinden yoksun oldukları sonucu yine de söylenemez. İkdâm gazetesinin 1896 yılından başlayarak yani meslek hayatındaki ikinci yılından itibaren Türk gazetesi olduğunu bildirerek yayın hayatına devam etmesi Jön Türk Hareketindeki milliyetçi bilinci açıkça ortaya koymaktadır. Diğer bir örnekle; “Osmanlı gazetesinde çıkan bir yazıda Türk kavmi için hakikat-i halde büyüklerimizden birinin dediği gibi, tüfenk içindeki kurşun gibi yerlerinde zor çıkarlar; çıktuktan sonra da alabildikleri kadar giderler (Mardin, 2000: 65)” söylemi, etnik kökene yönelik bilgiyi ve desteği gösterir. Jön Türklerin II. Meşrutiyete kadar neden etnik bilinci aktif etmedikleri ise ancak tahminlere konu olabilir. II. Meşrutiyet ile milliyetçiliğe dönüşmeye başlayan protomilliyetçi akım, 20. yüzyılda Türkçülük akımının yükselmesiyle devam etmiştir (Akın, 2002: 29).

2.3 Jön Türk Hareketini hazırlayan düşünce akımları ve yeni aydın tipinin oluşumu

Modern düşünce, bir tek bilim adamına ve filozofa nispet edilememekle birlikte “Voltaire (1694-1774), Francis Bacon (1561-1626), John Locke (1632-1704) ve Newton“u Aydınlanma düşüncesinin” kurucuları olarak kabul etmiştir. Ayrıca “Montesquieu (1689-1755), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ve Charles Darwin (1809-1882)” gibi düşünürlerin modern dünya görüşünün ve siyaset ideolojisinin oluşmasına ve gelişmesine büyük katkıları olmuştur. Bunlara ilaveten özellikle “Auguste Comte (1798-1857), Karl Marx (1818-1883), Emile Durkheim (1858-1917) ve Max Weber”, modernizmin sosyolojik dinamiklerini tespit ederek modernliğin yaygınlık kazanmasında rol oynamışlardır. “Hume’un bilgiyi duyuyla sınırlı tutması, Kant’ın ise aklın önemine dikkat çekip, ahlâkî alanda bir yaratıcıya yer vermesine rağmen metafiziği bilgi alanının dışına atması, modern düşüncenin giderek sekülerleşmesine” zemin hazırlamıştır (Gencer, 2008: 111).

“Fransız İhtilali’nden sonra yaygınlaşan ve Hristiyanlıktaki ruhban sınıfının geçmişte yaptığı zulme karşı bir tepki hareketi olarak gelişen “kiliseye karşı düşmanlık“ daha sonra “dini yok etme kampanyasına” dönüşmüş, özellikle İslam dünyasında insanların dinden uzaklaşması için İslam ile Hristiyanlık aynı kefeye konularak İslam mahkûm edilmeye çalışılmıştır. Bu durum dünyanın tek büyük İslam devleti olan Osmanlı’nın hayatta kalma mücadelesi verdiği bir devrede geliştiği için İslam toplumlarında büyük sıkıntılara sebep olmuştur. İnsan zihnini, tabiatın mahiyetinin anlaşılması için yeterli görmeyen Fransız filozofu A. Comte, tabiatla alâkalı olarak sadece müşahede edilen ve tecrübeye dayanarak ispat edilmiş bilgiyi kabul ederek metafizik ve teolojik bilgiyi reddetmiştir. Comte’un duyuyla anlaşılmayan bir şeyi tecrübe ve bilgi konusu olarak kabul etmemesi onu metafiziğe ve dine karşı cephe almaya sevk etmiştir. Değerler bunalımı sonucu mutlak ahlak konusunda agnostik kalan Comte’un hedefi, toplumsal düzeni sağlamak için bilime dayanarak konvansiyonel bir ahlak bulmaktır. Durkheim da onu izleyerek değerleri “ahlaki olgular” olarak bilimsel araştırma nesnesi haline getirdi (Gencer, 2008: 430).”

Osmanlı toplumunda yeni aydın tipinin oluşumu her toplumda olduğu gibi birikimsel sosyal olguların bir sonucudur. Osmanlı modernleşmesi kapsamında Osmanlı aydın profili değişmeye başlamıştır. Yeni Osmanlılar gibi ilk etapta üreyen aydın tipi, kendi kültürel kodlarından, düşünme ve yaşayış biçiminden kopmuş, Batı kabının şekline girmeye çalışan ancak fikrîsel düzlemde köklü kuram ve düşüncelerden yoksun bir profil çizmiştir. Jön Türklere gelindiğinde ise klasik Osmanlı aydınında sonra oluşan Osmanlı aydın profili bir kısım daha yenilenmiştir. Bu ikinci nesil aydın profili ise artık modernizm olgusunu anlamış, bu kavrama

aşinalık içinde büyümüş, Batı ile kendi toplumunun durumunu mukayese ederek gerçekçi çıkarımlar yapabilen, yaşayış ve düşünme biçimi olarak batı taklidi, köksüz düşünceler benimsemek yerine kendi özgün fikirlerini ortaya koyabilen nitelikler taşımaktadır. Bu yeni aydın tipi, dünyanın fikirsel bilgi birikimine realist biçimde bakıp, o bilgiye sahip olup kendi toplumunu eleştirel bir gözle analiz ettikten sonra kendi sorunlarına özgü çareler üretebilen bir profil çizer. Bu aydın tipinin geliştirilebilmiş olmasını sağlayan pek çok tarihi dinamik sayılabilir. En başta yeni aydın tipini oluşturan kişilerin aldıkları eğitimin şekil ve içeriğine bakmak gerekir. Bu aydın profiline dahil olan kişiler öğrencilik hayatında biyolojik bilimler, anatomi ve fizyoloji gibi pozitif bilimler alanında dersler almışlardır. Hepsine yaşam ve sağlık dini gerekçelerle değil biyolojik denge üzerinden açıklanmıştır. Pozitif bilimler kapsamında yer alan tüm olgu ve sistemleri din üzerinden açıklayan ders içeriği yerine botanikçi Behçet Efendi gibi hocaların gerçekçi yaklaşımları Mülkiye öğrencilerinin inançlarını sorgulamasını sağlamıştır. Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinin okudukları patoloji kitaplarının bilimsel yaklaşımları gibi eğitim alanına yönelik daha pek çok unsur bu yeni aydın tipinin oluşumunu açıklamada etkilidir. Okul, Jön Türkler için adeta yeni dünyanın öğrenildiği, insanlık medeniyetinin bilgi havuzuna dalınan ve kimlik yetiştirilen bir fonksiyon görevi görmüştür. Öyle ki taşradan okumaya gelen gençler büyüdükları gelenek ve göreneklere değil okudukları okulların kural ve kaidelerine bağlılık göstermişlerdir. Kafalarında düşledikleri toplumu ve dünyayı onlara açan yegane anahtar olarak okulu görmüşlerdir. Bu dönemde okullarda yaygın olarak işlenen vatanseverlik kavramı gibi kilit kavramlar ise yeni aydın tipinin düşünce çerçevesine yön veren odaklar olmuştur (Mardin, 1986: 61).

2.4 1908 Jön Türk Hareketini Hazırlayan Nedenler

Çalışmanın tamamı Jön Türk Hareketini hazırlayan dinamikler üzerine kurgulanmıştır. Bu çalışma planı içerisinde 1908 Jön Türk Hareketine giden yol, bu hareketi doğuran nedenler detaylı ve geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Bu nedenlerle çalışmanın bu kısmında daha ağırlıklı olarak hareketi ortaya çıkaran nedenlere tarihi olaylardan örnekler verilmiştir. Osmanlı toplumunda hareketliliği başlatan ana olgu modernleşmedir. Modernleşme hareketleriyle meydana gelen toplumsal kımıldanmalar sonucunda 1876 senesinde Kanuni Esasi Osmanlının ilk

anayasası olarak ortaya çıkar. Ancak bu anayasa pek çok taraftan eksik, insan hak ve özgürlüklerine yeterince değer vermeyen bir nitelik taşımıştır. Çünkü devletin içinde bulunduğu zor durumdan çıkması maksadıyla kabulü zaruri olmuş bir gelişmedir. Halkı sakinleştirmesi beklenmiş olsa da toplumda huzursuzluk yaratmış ve zaten Rusya ile olan savaş gerekçe gösterilerek yürürlüğüne ara verilmiştir. Bu dönem "İstibdat Dönemi 1878-1908" olarak adlandırılmıştır (Mardin, 1994: 63). Bu döneme damgasını vuran sultan ise II. Abdülhamit olmuştur. Merkezi bürokrasinin tüm olanaklarından yararlanarak ülkeyi 30 yıllık mutlakıyetçi bir rejime sokmuş ve liberalleşmenin önüne geçmiştir. Bu sultanın tüm iktidar dönemi türlü olay ve huzursuzluklarla geçmiş ve en nihayetinde devlet yönetimi bu huzursuzluğu bastırmak adına sert önlemler olarak müdahaleler gerçekleştirmiştir. Bu baskıcı tutum ise huzursuzluğun ve gerginliğin daha da büyümesine neden olmuştur (Berkes, 1973: 25).

“Abdülhamid’in doğu illerindeki devlet gücünü mahalli güçlerle paylaşması, 1894-1896 yılları arasında Anadolu’da, Ermeni hadiselerinin sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti’nin doğusunda meydana gelen bu hadiselerin izleri daha hafızalardan silinmeden, 1903 senesinin Ağustosunda bu kez de Makedonya’da “İlinden Ayaklanması” çıkmıştır. Artık Osmanlı İmparatorluğu’ndaki tedirginlik en üst noktaya çıkmıştır. Bu arada Abdülhamid 21 Temmuz 1905 tarihinde Yıldız Sarayı’nda başarısız bir suikasta uğramıştır. İlinden Ayaklanması ile aynı zaman içerisinde çıkarılan "Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü" ile 1903 senesinin Ağustos ayından itibaren şehir ve köy halkı ayırmadan, herkesin gelir seviyesi dikkate alınarak belirlenen "Şahsi Vergi" isimli vergiler ülkede pek de anlayışla karşılanmamış hatta tepkiler almıştır. Bunun üzerine devlet bu iki verginin toplanmasını geçici olarak durdurmuştur. Fakat 1906 senesinin başında mutlakıyetçi yönetim bu iki kalem vergiyi tekrardan almaya kalkışınca, neredeyse bütün ülkede bu vergiler için isyanlar çıkmıştır (Kansu, 2008: 20).”

2.5 Jön Türkler ve Örgütlenme Anlayışları

Jön Türklerin Türk siyasi tarihi içinde oldukça önemli yer tutmalarına karşın bu hareket bazı tarihçiler tarafından eleştirilerek ele alınan bazı tarihçiler tarafından ise yüceltilerek yaklaşılacak bir meseleye dönüşmüştür. Halbuki Jön Türk Hareketi bugünün Türkiye’sini meydana getiren tarihi olaylar süreci içinde çok önemli bir dönüm noktası olduğu gibi aynı zamanda bugünün sosyal-siyasal Türk toplumunu anlamada kılavuz niteliği taşımaktadır. Jön Türklerle ilgili en çok eleştirilen veya yüceltilen husus tabii ki siyasi düşünceleri ve ideolojileri olup hemen akabinde ise ikincil olarak eleştiri ya da yüceltmeye konu olan husus örgütlenme anlayışlarıdır. Eleştirenler genellikle çetelerle işbirliklerini ve devlete karşı olarak atfettikleri

teşkilatlanma anlayışlarını vurgularken yüceltenler ise aydın profilini ve zorlu örgütlenme süreçlerini vurgularlar. Jön Türklerin örgütlenme anlayışlarına ilişkin en özet bilgi şöyle verilebilir (Durucan, 2014: 4):

“Jön Türk hareketinin ayırıcı niteliklerine bakıldığında davranışlarının ölçülü, düzenle alakalı herhangi bir sorunlarının olmadığı görülmektedir. Jön Türkler, düzenin değişmesini değil, istibdadın son bulmasını istiyorlardı. Jön Türklerin ülkülerini genel anlamda Batı’daki gelişmeler biçimlendirmiştir. Fransa’daki aydınlar, Burjuva kesimine seslerini duyurabilmek ve onları yönetime karşı aydınlatmak maksadıyla girişimlerde bulunmuşlardır. Genç Türkler de aynı yöntemi takip etmiş ve basın yoluyla halkı bilgilendirmeye çabalamıştır. İlerleyen zamanlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ismi altında örgütlenen Jön Türklerin amacı; Osmanlı saltanatını parçalamak değildi. Abdülhamid’in otoriter rejimini hafifletmek, bir alt Meclis oluşturularak halkın bütününün temsil edilmesini gerçekleştirmektir. Genç Türklerin ülkülerini oluşturan bir diğer faktör de Osmanlı Devleti’nde meydana gelen politik olaylardır. Bu olayların başında vergiye bağlı bir Bulgaristan’ın varlığı, Makedonya Meselesi, Yunan çetelerinin düzenlediği saldırılar, Girit’te ortaya çıkan isyanlar, Ermenilerin özerk devlet kurmak istemeleri, diğer ayrılıkçı eğilimler, Osmanlı okullarında düzenin bozulması ve Abdülhamid’in ‘İstibdat’ yönetimi, Jön Türklerin örgütlenmesinde ve ideolojilerinin biçimlenmesinde büyük bir rol oynamıştır.”

Görüldüğü üzere Jön Türkler de her siyasi düşünce ve akım gibi kendi döneminin şartlarına göre şekil almış planlı ve örgütlü bir oluşumdur. Belli açılardan avantaj ve dezavantaj olarak yorumlanabilecek özelliklere sahip olmaları da olasıdır.

2.6 Jön Türk Hareketi İçinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yeri ve Rolü

Yeni Osmanlılar Cemiyetinden başlamak üzere ele alındığında her fikri akım, bir cemiyet etrafında oluşmuş, büyümüş ve etkinlik gerçekleştirmiştir. Jön Türkler de İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında örgütlenilmiştir. Ancak tarihi kaynaklarda dönemin örgüt programı ve yapısına yönelik geniş bilgiler bulunmaz. Bunun en önemli nedeni “Karbonari” (Carbonari) örgütü modelinde olduğu gibi Jön Türklerin gizli teşkilatlanmış olmasıdır ki tarihi bilgilerin çoğuna da kurucuların anılarından ulaşılabilmektedir. Elde edilen bilgilere göre “İttihad-ı Osmani Cemiyeti başta biyolojik materyalizm olmak üzere karmaşık düşünsel etkilerden ve “vatanseverlik” fikrinden etkilenen bir öğrenci örgütü” olarak kurulmuştur. Kurulduğu yıllarda felsefe tarafı ağır basan örgüt kısa zamanda siyasi yanı vurgulanan bir örgüte dönüşmüştür. 1855’te kurulan Genç Osmanlılar Cemiyeti modelinden esinlenen örgüt, temelinde İtalyan Milliyetçi örgütü Carbonari örgüt modeline dayanır. Jön Türklerin fikri çekirdeği İttihat ve Terakki Cemiyetidir ve ilk yıllarda bu cemiyetin temeli birimi dört kişilik mini bir gruptur (Temo, 2000: 64).

“Önceleri dağınık bir görünüm gösteren İttihat-ı Osmani Cemiyeti, Paris’te Ahmet Rıza ve Londra’da “Yeni Osmanlılar” hareketine de katılmış olan eski bir muhalif Ali Şefkati Beylerin sayelerinde bir düzen içine girmişlerdi. Ahmet Rıza’nın Ali Şefkati Bey ile kurduğu temastan ve muhalefet saflarına katılan Mizan Gazetesi sahibi Murat Bey’in de Londra’ya gitmesinden merkezin ilk olarak Londra’da oluşturulmaya çalışıldığı izlenimini edinmek mümkündür. Ancak Ali Şefkati Bey’in kısa bir süre sonra ölümü üzerine muhalefet Paris’te Ahmet Rıza Bey etrafında toplanmıştır. Murad Bey ise Mısır’a geçerek buradaki muhalifleri toparlama görevini üstlenmiştir. Daha sonra Murad Bey Cenevre’ye gelerek Mizan’ı burada çıkarmaya başlayıp Cenevre’de cemiyetin geniş bir şubesini oluşturmaya başlayacaktır (Hanioglu, 1986: 31).”

Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti Jön Türk Hareketine yön veren fikri çekirdeği, ideolojiyi, teşkilat yapısını yani kısaca hareketin düşünsel beynini oluşturan yapıdır. Bu yönüyle Jön Türk Hareketi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ayrılmaz bir bütündür. İkili yapı gibi düşünülse de esasen biri düşünce diğeri davranış olmak üzere tekli bir yapıya hizmet eder.

BÖLÜM 3: JÖN TÜRK HAREKETİNİN SİYASİ DÜŞÜNCE Sİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

3.1 1908 Jön Türk Hareketinin Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Sonuçları

Modernleşme kavramının yeni çağa yön vermesinin ardından Osmanlı Devletinin modernleşme yolculuğu başlamıştır. Her değişim gibi bu değişimin gerektirdiği dönüşümler toplum bünyesinde sancılı bir seyir izlemiştir. Türlü dalgalanmaların ardından Tanzimat Fermanı modernleşme sancılarının ilk hareketi olmuştur. Ardından Yeni Osmanlılar ile devam eden süreç Jön Türk Hareketiyle yükselişe geçmiştir. Jön Türkler 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumu içinde temeli meşruti yönetime dayanan, ülkenin geleceğini savunmak gibi fikirler ile hareket eden Osmanlı aydınlarıdır. Bu hareket Osmanlının son döneminde ortaya çıkarak çok ciddi sonuçlar ortaya koymuş önemli bir sosyal ve siyasal harekettir. Osmanlının temel siyasi düşüncesi Jön Türkler ile başlayıp İttihat ve Terakki Partisine uzanan yolda çokça dönüşüm geçirmiştir. Yola çıkma amaçları devleti kurtarmak olan Jön Türkler çok çeşitli sonuçlar doğuran olaylara hem tanık olmuşlar hem de yön vermişlerdir. Bir yönüyle imparatorluğun sonunu görürlerken diğer yandan geleceğe yön verme çabasında olmuşlardır. Hareketin kısa ve uzun vadede toplumsal, sosyal, siyasal pek çok sonucu olsa da sonuçları kısaca II. Meşrutiyetin ilanı, Kanun-i Esasi ve totalitarizme kayış gibi durumlardan bahsedilerek anlatılabilir.

II. Meşrutiyetin ilanı ve Kanuni Esasi'nin ilanı konusuna bakacak olursak "1908 de Resneli Niyazi'nin dağa çıkması, askerlerin "gerilla" tipi mücadeleler içerisine girmeleri II. Abdülhamit cephesinde şaşkınlık uyandırmıştır. Daha sonraki süreçte Jön Türk Hareketi'ni kontrol altına almak amacıyla gönderilmiş olan Şemsi Paşa ve saraya olan yakınlığıyla tanınan Manastır Topçu Alayı Müftüsü Mustafa Efendinin öldürülmesi yaşanan durumun ehemmiyetini padişaha göstermiştir. Bu şiddette eylemlerine devam eden cemiyet 31 Mart Vakasına kadar 1876 Kanun-i Esasisini korumaktadır aslında. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra anayasada köklü değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir. 21 Ağustos 1909'da 21 madde değişiklik yapılarak fazladan 3 madde daha eklenmiştir. Bu şekilde Kanun-i Esasi bir anlamda tadil edilmiş olunmuştur. Bu değişiklikler ile sultanın anayasaya bağlılık yemini etmesi, bakanlar kurulunun meclise karşı sorumlu tutulması ve bazı

uluslararası konularda “Meclis-i Umimi” onayının alınması gibi hususlar üzerine gidilerek rejime de parlamenter bir nitelik sağlanmıştır. Ayrıca I. Meşrutiyet’i başarısız kılan 113. Maddenin kaldırılması rejimin üzerindeki “mutlakiyet” etkisini tamamen hafifletmiştir (Eroğlu, 2017: 91-100)”.

“Totalitarizm anlayışı halkın bir kısmının veya tamamının devletin sıkı kontrolü altına alınması anlayışıdır. Totaliter davranış sergileyen devlet, daha ideolojik bir tavır sergileyen ve toplumun yaşantısına her alanda müdahale gösteren bir karakterdedir. Jön Türkler II. Meşrutiyet ile uzun süren mücadelelerin sonucunda mutlak monarşinin zayıflamasını sağlamışlardı fakat beklenen “hürriyet” ortamı sürekli olmamış, yönetim totalitarizme kaymıştır. Bu sırada Makedonya’daki karışıklıklar, Bulgaristan’ın bağımsızlığı ve Bosna-Hersek’in Avusturya’ya verilmesi gibi süreçleri yaşamakta olan Osmanlı, ardı ardına gelen sorunlar yaşamış sınırları da giderek küçülmeye başlamıştır. Ayrıca diğer tarafta Arap ve Ermeni ayaklanmalarıyla da uğraşan bir Osmanlı bulunmaktadır. Bu karışık süreç içerisinde 1913 Eylül ayında Edirne geri alınmış ve Enver Paşa başarısından ötürü yüceltilmiştir. Totalitarizme kayış yolunda bu durum Enver bey ve cemiyete güç vermiştir. Bir dönemler gösterdiği toplumsal uyum ve sıkıntılı bölgelerde barışın sağlanması vizyonunu gösteren Enver Bey, İttihat ve Terakki totalitarizminin önemli karakterlerinden olmuş ve totalitarizmle özdeşleşmiştir (Yalman, 1997: 108)”.

3.2 Jön Türk Hareketine Yön Veren Önemli Aktörlerin Siyasi Düşünce Perspektifinden Kuramsal Olarak Değerlendirilmesi

Jön Türk Hareketi Osmanlı Devleti için belirleyici bir toplumsal hareket iken aynı zamanda Türk siyasi tarihi açısından kritik dönüm noktalarından biridir ki bununla birlikte dünya siyasi tarihinde önemli bir sıçrama ve değişim döneminin siyasi düşünce ortamını içermesi bakımından da oldukça önemlidir. Anlaşıldığı üzere Osmanlı modernleşme döneminde ve projelerinde gerek siyasi gerekse askeri, tıp gibi alanlarda yetişmiş meslek mensubu kişilerin etki alanları geniş şiddetleri yüksek olmuştur. Bu değişim döneminde değişimin uygulayıcısı olan kişilerin yaklaşımları olgu ve hareketlere doğrudan yön vermiştir. Örneğin Erkan-ı Harbiye okulunda etkili bir eğitimci kuşaklarca etki yaratabilmiş veya bir nazırın modernleşme projeleri senelerce sürebilecek kırılmaların temelini oluşturabilmiştir. Toplumun tamamının illaki tepki verdiği derin kökleri olan olaylar yaşanmıştır ancak belli konularda

kişilerin nüfuzu büyük olmuştur. Jön Türk Hareketinde de kişilerin yaklaşımları ve fikirleri hareketin vizyonu, misyonu, büyüklüğü, etki alanı, gidiş yönü gibi hemen her alanda türlü etkiler yaratmıştır. Jön Türk Hareketine katkısı olan ve farklı alanlarda fikirler geliştiren insanlar mevcuttur ancak bu çalışma kapsamında İbrahim Temo, Prens Sebahattin, Ahmet Rıza Bey ve Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirleri ve harekete katkıları incelenmiştir. Bu dört kişinin yaklaşımları ve harekete katıldıkları alanlarda öncü kişiler olması bakımlarından Jön Türk Hareketini bu kişiler üzerinden ele almanın kapsamlı bir bakış açısı yaratacağı düşünülmüştür.

3.2.1. İbrahim Temo

İbrahim Temo, Tıbbiye mezunu bir genç olarak harekete katılmış ve Jön Türk Hareketine önemli katkıları olmuştur. 1892 yılında Tıbbiye bitirdikten sonra İstanbul'da çalışmaya başlayan Temo, görev süresi boyunca siyasi düşüncelerine bağlı olarak üç kez tutuklanmıştır. İlk tutuklanmasında ceza almamış fakat sonraki iki tutuklanmasında Anadolu'ya sürgün edileceğini fark ettiğinde diğer pek çok Jön Türk aydını gibi yurt dışına gitmek durumunda kalmıştır. Pek çok Jön Türk, Fransa ve İsviçre'ye kaçarken Temo, Romanya'ya gitmeyi tercih etmiştir ki bu tercihte İstanbul'da tanıştığı Makedonyalı Romen arkadaşlarının etkisi yoğun olmuştur. Ayrıca Türkiye'ye yakın olma gayesinin de Romanya'yı tercih etmesinde önemli olduğunu belirtmiştir. 1892 yılında göreve başladıktan sonra çok geçmeden 1895 senesinin kasım ayında Romanya'ya kaçan Temo, örgütçü ve ihtilalci çalışmalarını bu ülkeden sürdürmeye devam etmiştir. Hristiyan Arnavutlardan olan Görice"li (Korça) Nikola Naçu Efendi'nin Osmanlı yanlısı tutumu Temo'nun faaliyetleri için ona uygun bir zemin hazırlamış ve böylece Temo, Arnavutları ihtilalci harekete hazırlarken aynı zamanda örgütün Balkanlarda şube açmasına yardım etmiştir. Göz hastalıkları konusunda uzmanlığını artırmak isteyen Temo hem Romence'yi daha iyi öğrenmek hem de resmi olarak doktorluk yapabilmek için Profesör Manolesku tarafından açılan kurslara devam etmiştir. Sonrasında resmi başvuru yapmıştır ve kısmi bir tereddütten sonra diploması onaylanmıştır (Temo, 2000: 54-55).

Bir kısım çalışmanın ardından resmi yollarla mesleğini Romanya'da icra etmeyi başaran Temo, bir yandan mesleğini yapmaya devam ederken diğer yandan cemiyet için çalışmayı da sürdürmüştür. Cemiyet için sürdürdüğü faaliyetlerin ilki 93 Harbinden (1877-78 Osmanlı Rus Savaşı) itibaren II. Abdülhamit dönemine kadar

devletin ve halkın uğradığı kayıpları içeren bir broşür bastırmak olmuştur. Broşürden 500 kopya basılarak yalnızca Balkanlarda değil İstanbul, İzmir, Selanik ve Trabzon gibi Jön Türk merkezlerine gizlice gönderilmiştir. Temo tarafından dağıtılan bu içerik hem Balkanlarda hem de diğer Jön Türk merkezlerinde büyük ilgi görmüştür. Bazı tarihçiler tarafından Temo'nun bu faaliyeti Balkanlardaki ilk muhalif hareket olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Temo, faaliyet alanı olarak Balkanları seçmiş fakat tüm icraatlarını Romanya dışı yerlerde sürdürmüştür. Kaynaklarda Romanya'ya kaçma sebepleri farklı türlü verilmiş olsa da Temo'nun cemiyet için gerçekleştirdiği faaliyetlere bakıldığında Jön Türk Hareketinin Balkanlar ayağı olduğu açıkça görülmektedir. Jön Türk Hareketi örgütlü ve kökleri türlü kuramsal siyasi düşüncelere dayanan ihtilal niteliği taşıyan bir harekettir. Bu bağlamda açıkça anlaşılmaktadır ki Temo, cemiyetin Balkan uzantısı olmak ve şubeler açarak burada faaliyetleri sürdürmek için Avrupa yerine Balkan ülkesine gitmiştir. Romanya dışı ülkelerde aktif olması ise yeniden sınır dışı edilmeme düşüncesinden kaynaklanmış olabileceği söylenebilir. Temo genel olarak Türk nüfusun yoğun olduğu Vidin, Rusçuk, Tutrahan, Lom, Filibe, Varna, Sofya gibi yerlerde cemiyetin şubelerini açmıştır (Hanioğlu, 1986: 200-201).

Cemiyet faaliyetlerini Balkanlarda oldukça ilerleten Temo, Romanya-Köstence başta olmak üzere Dobruca kasaba ve köylerinde ihtilalci fikirleri yayma çabası içinde olmuştur. Köstence, Dobruca şubelerinin merkez komitesi işlevi görmüş ve bu merkez Jön Türk Hareketinin Balkan ayağındaki önemli noktalardan biri haline gelmiştir (Hacısalihioğlu, 2008: 60). Öz itibarıyla Romanya şubesi Jön Türk Hareketi içinde belirleyici ve önemli bir role sahip olmamıştır. Ancak Bulgaristan'daki şubelerle birlikte hareket etmesi, diğer Balkan şubeleriyle temas halinde olması Osmanlı hükümetini telaşa düşürmüştür (Hanioğlu, 1986: 202). Temo, Romanya'daki cemiyet faaliyetlerine bir anonim şirket kurup gazete çıkartarak devam etmiştir. Kaymakam Şefik, Kadri ve Ebulmukbil Kemal Bey ile birlikte 'Sadayi Millet' adlı bir gazete çıkaran Temo, Romanya'da gazetesini rahatça yayınlatabilmek için yerli bir mesul müdür bulma işine koyulmuştur. Bu amaçla Bükreş'e gitmiş ve eski başbakanlardan Kogalniceanu'nun oğlu Vasile Kogalniceanu'yu sorumlu müdür olmaya ikna etmiştir. Gazete bu strateji ile sansür ve yasak yemeden çıkarak yayın hayatına başlayabilmiştir (Temo, 2000: 106-107). Temo faaliyetlerine yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinden devam

etmemiştir. Yine aynı fikirleri destekler yönde faaliyetler gösteren “Bükreş Genç Türklerinin Komitesi” adıyla bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyette İbrahim Naci, gazetenin yayıncıları, Vidin şehrinden gelen Selanikli Mithat Şükrü de bulunmuştur. Temo'nun faaliyetleri Büyükelçi Kazım Bey tarafından engellenmeye çalışılmış ve en nihayetinde gazete heyeti dağılmak zorunda kalmıştır (Temo, 2000: 108-109). Diğer kaynaklarda ise Romen basınının yoğun protestosu sebebiyle gazetenin 9. sayısında yayını kesmek zorunda kaldığına yönelik bilgiler mevcuttur (Hacısalihoglu, 2008: 62). Her dönemde olduğu gibi Jön Türk Hareketinin yandaşları kadar Osmanlı Devletine bağlı ve ihtilali çözüm olarak görmeyen kimseler de mevcut olmuştur. Örneğin Temo'nun gazetesinin başına gelenlere benzer konular, Rusçuk şehrinde cemiyetin yerel liderlerinden olan Ahmet Zeki tarafından Balkan adıyla çıkarılan gazetenin müftü tarafından engellenmesi şeklinde de yaşanmıştır. Osmanlı müftüsü, yerel Osmanlı temsilcilerine karşı kampanya yürüten Balkan gazetesini, yerel temsilciler aracılığıyla halkı kışkırtarak yayını durdurmaya zorlamıştır (Hacısalihoglu, 2008: 61). Bu esnada diğer yandan Osmanlı hükümeti Temo'yu İstanbul'a dönmesi konusunda ikna etmeye çalışmaktadır ki ikna aracısı olarak ise İstanbul'a dönmüş olan Ebulmukbil kullanılmaktadır. Ebulmukbil Temo'ya yazdığı mektuplarda türlü güvenceler sunarak Temo'yu başkente dönmeye ikna etme çabalarına girişmişse de Temo'yu ikna etmeyi başaramamıştır (Temo, 2000: 111-120).

1896-1900 yılları arasında Romanya ve Bulgaristan'da bulunan cemiyet kolları harekete geçmiştir. Ardından 1898 senesinde Arnavutluk kolları harekete geçmiştir ki bu kolların çoğunun kurulmasında Temo aktif rol oynamıştır. Balkanlarda aktif bir örgütlenme sağlayan Temo, aynı zamanda Kahire, Paris ve Cenevre ile de temas halinde olmuştur. Temo'ya ait olan Mecidiye'deki ev pek çok Jön Türk'ü saklamış, sığınmalarına yardımcı olmuştur ve Temo pek çok kişiyi çevre köylerle saklayarak Avrupa'ya kaçmalarına da yardımcı olmuştur (Petrosyan, 1974: 207). Temo Romanya'da yaşadığı yıllar içerisinde yalnızca Türk nüfus ağırlıklı yerlerde faaliyetler göstermemiştir. Arnavut kolonisi üzerinde de yoğun çalışmalar yapan Temo, Osmanlı uyruklu olmasının yarattığı sorunlar nedeniyle Romanya vatandaşlığına resmi başvuruda dahi bulunmuştur. 1898 senesinin Nisan ayında vatandaşlığı onanan Temo, resmi olarak Romanya vatandaşı olmuş ve bu sayede Romanya'daki hayatını kolaylaştırmıştır. “Zenginleri Osmanlılık aleyhine

propaganda yapan Grekofil Arnavutlar ile Osmanlı dostu ve Işık Drita partisi takımı” şeklinde ayırdığı Arnavut kolonisi üzerinde yoğun çalışmalar göstermiştir (Temo, 2000: 129-130). Temo Balkanlarda Jön Türk Hareketine fiili liderlik yapmış ve Romanya'da bulunan pek çok Türk ve Arnavut kökenli insanı cemiyete kazandırmıştır (Hacısalıhoğlu, 2008: 62).

Temo, Romanya'ya yerleşmesiyle birlikte her zaman aktif biçimde cemiyet adına faaliyet göstermiştir. Bu faaliyetlerini artırdığı yıllarda ise sarayın hem dikkatini hem de tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine saraydan Temo ile görüşmesi için Necip Melhame görevlendirilmiş ve Romanya'ya gönderilmiştir. Temo ve Melhame, arasında bir tartışma yaşanmış ve Temo, Melhame'yi düelloya davet etmiştir. Bunun üzerine Melhame kaçmış, Temo'nun ise cemiyet içindeki ün ve prestiji artmıştır (Hanioglu, 1986: 297). Temo'nun cemiyet adına Balkanlarda sahip olduğu bir diğer avantaj ise bu coğrafyada kurduğu örgütlenmenin dışarda cemiyete bağlı içerde özerk yapıda olmasıdır. Bu yapı sayesinde İttihat ve Terakkinin Balkan kolu olan şubeler, cemiyetin merkezi olan Avrupa'da çıkan krizden etkilenmemiştir. Bu yönüyle Temo tarafından kurulan ve yükseltilen Balkan örgütü, kendi içinde yerel bir Jön Türk örgütü olma niteliği taşımaktadır (Hacısalıhoğlu, 2008: 65). Temo aynı zamanda ihtilalcilik üzerine Balkanlarda yaşanan diğer örgütlenmelerle de yakın temasta olmuş ve cemiyete bu kanallarla müttefik sağlamıştır. Nikola Naçu'nun Romanya'daki Makedonyalı Ulahlar ve Arnavutların yanı sıra oraya sığınmış Türklerden oluşan Osmanlı dostları heyetinin oluşumu sırasında Temo'ya ittihat ve terakki tabirinin ne olduğu sorulmuştur. Bu soruya alınan cevaba karşılık ise heyet; “Madem ki ittihat ilerliyor, bunu Arnavutluk'a yayarak ittihadın Arnavutçası Başkim'dir bu isim altında propaganda yapalım ve tüm Arnavutluk'ta şubeler teşkil edelim” ifadelerini kullanmıştır. Böylece İttihat ve Terakki programına uygun hareket eden yeni bir yerel oluşum hayata geçirilmiştir (Temo, 2000: 123). Bir nizamname düzenleyen cemiyet, “cemiyetin edebi nitelikli olarak kurulduğu Arnavut dili ile eğitim yapmak üzere Bükreş'te bir okul açılmasını ve Arnavutça basın-yayın faaliyetleri gerçekleştirmeyi amaçladığını” belirtmiştir (Çelik, 2007: 44). Bu nizamname heyetin kuruluşuna dair tüm gerekli bilgileri içermiştir. Buna göre heyet, Romanya'da kurulan “Ditura”, “Drita”, ve “Speresia” cemiyetlerinin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olup Başkim adı hem Arnavut birliğini hem de Osmanlı birliğini kapsamına almıştır. 1980 İhtilali sırasında Başkim'in İttihat ve Terakki ile

yaptığı iş birliğinin kökenleri de buraya dayanmaktadır. Ulusçuluk perspektifinden ele alındığında Arnavut ulusunun yerel yapılanması ile Türklerin yerel yapılanmasının birlikte hareket etmesi ve dahi heyete üye olanların çoğunun ittihat ve terakkiye de üye olmaları oldukça şaşırtıcı gelmektedir. Ancak arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere cemiyet, Arnavut heyetinin kurulması, işlevleri ve faaliyetleri hususunda bir örnek ve ilham teşkil etmekte olup birbirleriyle iş birliğine gitme motivasyonlarının bu olduğu anlaşılmaktadır. Arnavut örgütleri ile Jön Türk Hareketi arasındaki bağlantıya ilişkin; “Çok yerde, Arnavutların ihtilalci komiteleri ile Jön Türkler arasında yakın bağlar kurulmuştur. Dibra Arnavut komitesi 1907 yılında, İttihat ve Terakki ile birleşir. Ergiri’deki Jön Türk komite üyeleri aynı zamanda mahalli Arnavut komiteleri azalarıydılar. Üsküp’teki Jön Türk komitesi de büyük çapta mahalli Arnavut komite üyelerinden meydana gelmişti (Bartl, 1998: 263)”. şeklinde ifadeler mevcuttur. Sonrasında bu ikili yapılanma arasında büyük sorunlar yaşanmış ve yolları ayrılmıştır. Temo’nun (2000: 35); “İşte sonraları bazı İttihatçılar, kendi menfaatleri için Arnavutluk’a yayılan bu fikri Türklük aleyhinde bir milli hareket gibi yorumlayarak araya ikilik soktular ve bilinen fena neticelere sebebiyet verdiler.” şeklindeki ifadesi iki yapılanma arasındaki ayrışmanın nasıl ve hangi gerekçelerle olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Temo, yaşadığı coğrafya olan Balkanlarda bir dizi faaliyet göstermiş olmasıyla birlikte Paris’te de bazı faydalı faaliyete imza atmıştır. 1902 senesinin güz aylarında Paris’e giden Temo, Makedonya Bulgar İhtilal Komitesi tarafından Osmanlı yönetimi aleyhinde propaganda yapıldığına tanık olmuştur. Üstelik yapılan propagandada kullanılan bilgiler asılsız ve sahtedir. Gördüğü bu haksız fiiller üzerine sessiz kalmayan Temo, makale benzeri bir layiha kalem almış, Bulgar komitesinin yaydığı yalan yanlış bilgilerin asıllarını ispatlarıyla birlikte açıklamıştır. Bu yazısını bastırmak üzere Tan ve Intransigent gazetelerine giden Temo aldığı ret cevabından sonra kendi imkanlarıyla yazıyı dağıtmaya çalışmıştır. Anılarında layihanın tam metnine yer vermeyen Temo kısaca içeriğinden bahsetmiş ve o bölgede Bulgar halkın çoğunlukta olmadığını, halkın yönetimden şikayetleri var ise de hakimiyetin değişmesine yönelik taleplerinin bulunmadığı ve vatanın bölünmesine karşı olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Temo, Paris ziyaretinde Ahmet Rıza ile görüşmüş ve her cumartesi akşamı Paris’te bulunan diğer Jön Türk aydınlarıyla da görüşmeye karar vermişlerdir. Bu görüşmelerde Avrupa’daki Jön Türklerin yalnızca mevcut

düzeni eleştirmekle vakit kaybettiğini gören Temo, yönetimi devralmaları durumunda hiçbir hazırlıklarının olmadığını açıklamıştır. “Biz yalnız kuru bir tenkitle vakit geçirdiğimiz için bir hazırlığımız, ciddi bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde işbaşına geçerse, ne yapabiliriz? Biz her şubede, birer program dahilinde iş görmek ve ıslahata başlamak için şimdiden hazırlanmalı ve adam yetiştirmeliyiz (Temo, 2000: 157)”. Gördüğü tablo karşısında harekete geçmiş ve eğitim konusunu üzerine almıştır. Temo’nun yaklaşımına göre eğitim kurumları ve bilhassa ilköğrenim kademeleri, toplumun gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Temo kısa bir eğitim tasarısı hazırlamış ve 8 maddede eğitime yönelik yapılması gerekenleri sıralamıştır. Tasarıda; “Türk unsur dışındaki unsurlardan çocuk sayısı 40’ı geçen yerlerde kendi dillerinde günde 2 saat ders almalarını öneren 4. madde, ders saatlerinin yarısı Türkçe olmayan yabancı ilkokulların açılmasına izin verilmemesini öngören 5. madde ve Türkçeye uygun bir alfabe oluşturulmasını öneren 8. madde en dikkat çekici hususlar olarak görülmektedir (Temo, 2000: 158-159)”. Alfabe önerisi nedeniyle Temo’ya Latin lakabı takılmıştır ki ilerleyen yıllarda Temo, Atatürk’ün yakın bir takipçisi ve hayranı olarak bu devrimi yapma cesaretinden ötürü kendisine ne derece hayranlık duyduğunu dile getirecektir (Temo, 2001: 9-10). Temo Paris’te ne beklediği ihtilal gayretini ne de aradığı ilgiyi bulamayarak sonraki cemiyet toplantılarına katılmamıştır. Yalnızca göz ihtisasını tamamlayarak Romanya’ya geri dönmüştür. Geri döndükten sonra eğitim konusunda çalışmalarını sürdürmüştür. Romanya’daki Türk okullarının ıslahı için çaba gösteren Temo, Köstence Türk cemaatinin reisi Sancak müftüsünün yanında ikinci reis olmuş ve buradaki Türk okulunda köklü ıslahat çalışmalarına başlamıştır ki bu ıslahat çalışmalarının sarayı rahatsız etmiş olması çalışmaların etkinliğini ortaya koymaktadır. Köstence Başkonsolosluğunun (31 Mayıs 1323) 1907 tarihli raporunda İbrahim Temo’ya ilişkin bilgiler yer almıştır. Rapora göre Temo; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede eğitim alarak yüzbaşı rütbesinde mezun olmuştur. Romanya’ya kaçarak türlü karşıt yayın işlerine karışmış ve Ohrili İbrahim Ethem olan adını Romanya vatandaşlığına geçerek İbrahim Temo yaptırmıştır. Dobruca şehrinde beş altı sene kadar ikamet etmiş ve “fesat komitelerine” başkanlık etmiştir (Hacısalıhoğlu, 2008: 91).

Sonuç olarak İbrahim Temo, Osmanlı vatandaşı olarak doğmuş, Osmanlı eğitim kurumlarında tahsilini tamamlayarak doktor olmuş ve devleti kurtarma

maksadıyla türlü fikirlere kapılarak faaliyetler icra etmiştir. Döneminin akli selim aydınlarından olduğu yaklaşımlarından, faaliyetlerinden ve anılarında yazdıklarından açıkça bellidir. Osmanlı hükümeti ve onun destekçileri nezdinde ihtilalci ve vatan haini gibi lanse edilse de yoğun biçimde devlet ve millet odaklı olduğu görülmektedir. Onun nezdinde asıl olan millettir ki bu millet tanımı ulusçuluk fikrinden beslenmek yerine tüm Osmanlı toplumunu tek bir halk olarak algılamaktır. Devletin bütünlüğü ve sağlığına inanan Temo, devletin kurtulması üzerine cemiyetin odaklandığını ve kendisinin de yönetimi devralarak devleti kurtarmak maksadıyla hareket ettiğini tüm beyan ve davranışlarında ortaya koymaktadır. Bu amaç uğrunda da oldukça donanımlı, planlı hareket etmiş olup fikirlerinin isabetli öngörülere ve gerçekçi toplum gözlemlerine dayandığını da sonrasında yaşanan yıllar ortaya koymuştur. Tüm bu yönleriyle İbrahim Temo, Türk siyasi tarihinin en önemli örgütlerinden biri olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucuları ve önemli liderlerinden biridir. Meşrutiyetin ilanından önce kaçmak zorunda olduğu Romanya'da azimle güzel işler başarmıştır. Önemli bir örgütlenme sağlayarak aynı zamanda Romanya'da Arnavutluk kolonisini de örgütleyerek cemiyete katan Temo, hiçbir zaman milliyetçilik peşinde koşmamış ve Osmanlı idealine bağlı kalmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra ise cemiyetinden dışlanmış olmasıyla büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Sonrasında ise 1911 yılında Romanya'ya kalıcı olarak dönmüş çeşitli görevler üstlenmiş ve siyasi parti faaliyetleri yürüterek parlamentoya seçilmiş ve bir Romen vatandaşı olarak hayata gözlerini yummuştur.

3.2.2 Prens Sebahattin

Prens Sebahattin çalışmanın önceki bölümlerinde de incelendiği üzere pozitivist düşüncenin salt bilimsellik yaklaşımına katılmayarak başka bir fikri yaklaşım arayışına girmiş ve ademi merkezîyetçilik anlayışını topluma kazandırmıştır. Prens Sebahattin'in ademi merkezîyetçi yaklaşımı Jön Türk Hareketi içinde sonradan büyük etkiler yaratsa da gerek Jön Türkler için gerekse Türk siyasi düşüncesi için önemli bir yaklaşımdır. Le Play okulundan Demolins'in sciences sociales olarak adlandırılan yaklaşımın fikirlerini kendi revizeleri ile Osmanlı topraklarına getiren Prens Sebahattin, Osmanlı toplumuna kendi yaklaşımını tanıtmıştır. O kendi kuramını ilmi içtima kavramıyla açıklamış ve bunu sosyoloji biliminden ayırmıştır. Le Play sosyoloji biliminden araştırma yöntemleriyle bilgi

toplamaya yönelik uygulamalardan bahsederken Prens Sebahattin ilmi içtima kavramıyla gözlem ve araştırma metotları ile sosyal yapıların temellerine inerek, üst yapı kurumlarını doğuran sosyal yapının kendine özgü şartlarını açıklama çabasını vurgulamıştır. Hatırlanacağı üzere Osmanlı toplumunun toplumcu yapısını ve bu yapının vahim sonuçlar doğuran etkinliğini ortaya koymuştur. Prens Sebahattin'i bu sonuca ulaştıran kuram ise tam olarak ilmi içtima kavramıyla açıkladığı sosyal araştırma yöntemi olmuştur. Toplumun kendi özünü, kodlarını deney ve gözlem yoluyla araştırarak çareyi yine toplum kodlarından elde etmek yöntemini benimsemiştir (Kutay, 1964: 57).

Prens Sebahattin'i diğer Jön Türkler ve aydınlardan ayıran en önemli özellik kendi düşüncelerini kuramsal düzeyde geliştirmiş ve bugün sosyal bilimler olarak adlandırılan alana ilk Osmanlı düşünce kuramını hediye etmiş olmasıdır. Hatırlanacağı üzere Yeni Osmanlılar gibi Jön Türk Hareketine zemin hazırlayan girişimler Osmanlı modernleşme süreçlerinde baş göstermiştir ancak Jön Türklere kadar çoğu fikri ve düşünsel temelden yoksun, kendi kuramını geliştirememiş nitelikte düşünce yapılarıdır. Ancak Jön Türk Hareketi kendi içinde bir düşünce kuramına dayanan, kendi köklerini derine indiren doluluğa sahip bir harekettir. Nitekim Prens Sebahattin gibi aydınları bünyesinde toplamış olması Jön Türk Hareketinin fikri zeminini, doluluğunu ve Osmanlı topraklarında artık bilgi birikiminin oluşarak içselleştirildiğini göstermektedir. Prens Sebahattin, kendi siyasi düşünce kuramını oluşturmak için Avrupa'da araştırmalara katılmıştır. Sınırları kendi ülkelerini aşan bir dizi düşünürün fikirlerinden beslenerek Abdülhamid'in "mutlakiyetçi" anlayışına karşı alternatif olarak "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi Merkezîyetçilik" yaklaşımını geliştirmiştir. Bu yaklaşıma göre merkezi yönetim demek özgürlüğü tekele alarak çoğunluğu azınlığa çiğnetmek, girişimci fikirleri yok etmek demektir. Aksine ademi merkezîyet ise sadece Mebuslar Meclisi vasıtasıyla İstanbul'da değil, aynı zamanda vilayet genel meclisleri ile vilayetlerin her tarafında milli denetimini kökleştirmek demektir (Ergün, 2008: 3).

Ademi merkezîyet fikri ile Prens Sebahattin; Osmanlı halkının devletine karşı kalpten bağlanacağını düşünmüştür. Milli ticaretin sürekli genişleyerek dışa karşı her bir bireyin ve kurumun birlikte hareket etmesi sonucunu elde edeceğini savunmuştur. Böylece Osmanlı toplumu içindeki kavmiyet çatışma ve rekabetlerinin azalacağını ve tüm bunların elde edilmesinde ademi merkezîyet düşüncesinin iyi bir araç olacağını

öne sürmüştür. Bu yaklaşımın özünde İdari Âdem-i Merkeziyetin siyasi merkeziyeti temin edeceği ve böylece Osmanlı birliğinin sağlanacağı düşüncesi yatar. Bu gibi gayeler etrafında Prens Sebahattin, Terakki gazetesindeki bir yazısında Rumeli'deki Osmanlı halkına bir davette bulunarak tüm halkı ademi merkeziyetçilik düşüncesi etrafında toplanmaya çağırmıştır (Akgün, 1999: 412). Prens Sebahattin dünyadaki tüm toplumları kamucu-toplumcu-bütüncü ile bireyci-ferdiyetçi olmak üzere iki grupta toplamıştır. Ona göre Avrupa ülkeleri bireyci-ferdiyetçi toplum yapısında iken modernleşmeye çalışarak onları izleyen Asya, Afrika, Güney Amerika gibi coğrafyalarda toplumcu yapı aktiftir. Toplumcu yapının bireyselleşmeye izin vermemesi ve hatta kişisel gelişime engel olması gibi yönleriyle her şeyi devletten bekleyen, iş olarak memuriyeti önemseyen ve tercih eden kişileri meydana getirmektedir. Diğer yandan ise girişimci insanlar yetiştirmiş İngiltere ile ABD gibi Anglosakson ve İskandinav ülkeleri gibi coğrafyalarda eğitim sistemi bireysel yetenekleri geliştirmeye yönelik verilmektedir. Prens Sebahattin toplumlarla ilgili bugün hala çok kıymetli bir bilgi olan şu gözlemi kaydetmiştir; kişileri vurgulayan toplumlarda tek tek bireyler yetenekli ve gelişkin olduğundan toplum nitelikli bireylerden meydana gelir. Toplumcu kültürlerde ise bireyler değil topluluk önemsenir, topluluğun değerleri ve gelişimi önemlidir, hareket toplulukla birlikte yapılır. Her iki toplum yapısının da kendine göre avantaj ve dezavantajları vardır. Prens Sebahattin o yıllarda toplumu gözlemleyerek Osmanlı toplumunun toplumcu yapısına işaret etmiş ve siyasi alanda yaşanan kötü sonuçları bu toplumun yetiştirdiği kötü yöneticilere bağlamıştır. Bireyci toplumlarda ekonomik sınıflar arasında girişimcilik ve rekabet hakim olur. Prens Sebahattin'e göre genel hayatın özel hayata yön verdiği sistemlerde siyasi baskılar ve sosyal sefalet kaçınılmazdır. Bu nedenle merkeziyetçi Doğu toplumlarında bireyler yoğun bir cemaat baskısı altında ezilir, toplum bu ezilmelerle kişiliksizleşir ve gelişemez. Bu toplum yapılarında bireyin girişim ruhu törpülediği ve özel girişime sınırlar koyulduğu için sermaye birikimi imkansız hale gelir ki bu durumların sonucunda da gösterişe dayalı tüketim yoğun yaşanır (Bulaç, 1993: 44).

Toplumcu yapıyı modernleşme ve gelişme önünde engel gören Prens Sebahattin, Osmanlı toplumunun siyasal ve sosyal alanda kalkınabilmesi için bütüncü yapıdan bireyci yapıya hızlıca geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Osmanlının hem gelişmesi hem de toplumun yeniden sermaye sahibi olabilmesi için

kişisel girişimciliğin özendirilmesi gerektiğine inanmıştır. Prens Sebahattin toplumların siyasi araç ve uygulamalarla kurtarılabileceğini düşünmemiştir. Ona göre Osmanlı toplumu ve devletini bu noktaya getiren husus yönetim şekli değildir. Yönetim biçimi monarşi, meşrutiyet ve hatta cumhuriyet dahi olsa sosyal yapı değişmeden istenen sonuçlar elde edilemeyecektir. Çünkü devleti ister bir, ister bin kişi, isterse meclis yönetsin sosyal yapı sürekli başkasından bir şeyler bekleyen, kendisini geliştirmeyen ve durağan olduğu sürece Osmanlı toplumu gelişmeyecektir. Demokrasinin amacı halkın yönetimi denetlemesidir. Prens Sebahattin bu gayeye yönelik olarak; “Meşrutiyet siyasette merkezîyetçilikten sıyrılıp yerel yönetimi (adem-i merkezîyet) ‘memleketin eczası’ dediği köylere kadar yaymayı, belediye ve hukuk işleri konusunda özerk yönetimler kurmayı öneriyordu. Halbuki özel hayatlarında bağımsız olmayan fertlerin oluşturduğu kendini idareden aciz bir toplum, kamu hayatını yönetemez veya denetleyemezdi. İstiklâl-i millî, ancak istiklâl-i şahsi ile temin edilebilirdi (Bayraktar, 1996: 55)”.

Prens Sebahattin’in görüşleri ve yaklaşımı çağın oldukça ilerisinde kalmıştır. Öyle ki II. Meşrutiyete kadar görüşlerine ilgi az denecek düzeyde olmuş ancak 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren görüşleri ve yaklaşımı anlaşılabilir olarak önem kazanmıştır. Yaşadığı dönemde ise Prens Sebahattin idealleri ile gerçeklik arasında sıkışarak yaklaşımının öncülüğünü yapan bir toplumsal dönüşüm yaratamamıştır. Bu sonuçta elbette ki Avrupa'nın son yüzyılda gerçekleştiren devrimlerinin burjuva sınıfının eseri olması ve onun burjuvaziyle yeterince ilgilenmemiş olması; özel teşebbüs konusundaki fikirlerini ekonomi ve tarih bilimlerine dayandırmaması ve konuyu sosyal bir eğitim sorunu gibi ele alması etkilidir. Ancak yaptığı sosyal gözlem ve deney oldukça gerçeklikle bağdaşır ve toplumsal yapı tasnifleri bugünün modern sosyal bilimler kuramlarında dahi temel olarak kullanılmaktadır. Sorunu analiz etme şekli ve soruna sunduğu çözümler oldukça yerindedir ve ortaya sunduğu fikirler kuram olma niteliği taşıyacak kadar tutarlıdır. Osmanlı toplumu ise bu yaklaşımı sonradan kavrayacak ve uygulamaya koyacaktır. Bugünün toplum yapısında dahi girişimcilik düşük olmakla birlikte toplum baskısı yüksektir. Kişilerin gelişiminde toplum hala bir engel teşkil etmektedir ve mevcut kalıplardan sıyrılabilen bir azınlık ‘dejenere, marjinal’ gibi söylemlerle ötekileştirilmektedir.

3.2.3 Ahmet Rıza Bey

Ahmet Rıza Bey, Osmanlı toplumunda ve Jön Türk Hareketinde pozitivistin temsilcilerinden olmuştur. Ahmet Rıza batının pozitivist yaklaşımını aynen alıp Osmanlı toplumu üzerinde uygulamaya çabalayan bir yaklaşım benimsemiştir. Eğitimini yurt dışında alan ve yaşamını Avrupa'da sürdüren Ahmet Rıza'nın pozitivism görüşleri milli ve dini olguları anlamayan, batı kültürü himayesinde gelişmiş, Osmanlı toplumunun sosyal düzenini batı taklidi fikir cereyanlarıyla değiştirmeye çalışan gibi ifadelerle sertçe eleştirilmiştir (Demirtaş, 2007: 17). Ahmet Rıza, Eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra kendini yetiştirmek için Paris'e gitmiş ve fikir kulüplerinde aktif yer almıştır. Aynı zamanda Doğu ve Batı ilişkilerini derinlemesine incelemiş olan Ahmet Rıza, Doğu-Batı çatışmasının uzun süre din üzerinden yürüdüğünü fark ederek öz itibarıyla Batının orta çağ batağına, bağınaz toplum yapısına dikkat çekmek istemiştir. Bu bataklıktan çıkarken pozitivist düşünceye tutunmuş olmalarından ise ilham ve feyz olarak aynı düşünceyi Osmanlı toplumunda uyarlamak amacı taşımıştır. Geçmişte ilerleme önünde en büyük engel olan Batının nasıl modernleşerek dünyayı peşinden sürüklediğini analiz etmiş ve realist bir yaklaşımla değerlendirmelerde bulunmuştur. Öyle ki sultana doğrudan gönderdiği pek çok layihası bulunmaktadır. Ahmet Rıza Fransız İhtilalinden önceki batı kültüründen ve batıdan nefret ederken ihtilalle birlikte dönüşen bu topluma hayranlıkla bakmaya başlamıştır. Hristiyanlığın gelişme önünde engel olduğu kanaatine varan Ahmet Rıza, İslam'ın böyle bir işlev görmediği hatta Hristiyanlığın aksine gelişmeyi teşvik ettiği fikirlerini savunmuştur (Akşin, 1987: 74).

Ahmet Rıza, Comte'un düzen ve ilerleme yaklaşımından fikirselsel düzeyde büyük ölçüde etkilenmiştir. Osmanlı toplumunda pozitivistin öncü temsilcilerinden olarak Meşveret gazetesinde nizam ve terakki sloganı altında yazılar yazmaya başlamıştır. Bu tabir ilerde Jön Türkleri öylesine etkileyecektir ki "İttihat ve Terakki" adını cemiyet Ahmet Rıza Bey'in pozitivist görüşünden alacaktır. Ahmet Rıza, Paris şehrinde kalarak II. Abdülhamit ve Osmanlı hükümetine muhalefet etmiş ve bu yönde türlü gazete ve dergilerde eleştirel yazılar yazmıştır. 1895 yılında İttihat ve Terakki adını alan cemiyetin Paris şubesi başkanlığını yapmaya başlamıştır. Meşveret gazetesi bu cemiyetin ilk resmi yayın organıdır ve Fransızca ekini Ahmet Rıza Bey çıkarmıştır (Okay, 1969: 68). Ahmet Rıza Osmanlı hükümetine karşı yoğun bir muhalefet göstermiştir. Öyle ki beyanatlarında sıkça sultanı bencil, kendi

çıkarları için halkının hakkını gasp eden, halkı birbirine düşürerek yöneten kişi olarak eleştirmiş ve suçlamıştır. Pozitivizm konusundaki fikirlerini şevkle savunması ve Osmanlı hükümdarına yoğun eleştirilerde bulunması Ahmet Rıza'nın muhalifleri tarafından dinsizlikle eleştirilmesine neden olmuştur (Korelçi, 2000: 27). Ahmet Rıza'nın kendi iç dünyasındaki görüş ve inanışlarının Jön Türk hareketiyle bir ilişkisinin bulunmamasına dayanılarak bu konuların incelenmesi faydalı görülmemiştir. Önemli olan Ahmet Rıza'nın Jön Türk Hareketi içindeki yeri ve bu harekete etkileridir. Ahmet Rıza Jön Türkler üzerinde yoğun bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle tıbbi bilimlerin pozitivist görüşe meyil verdiren ders içeriği bu görüşün hızlı biçimde yayılmasına neden olmuştur. Öz itibarıyla ele alındığında batı kavimlerini skolastik düşünceden kurtaran ve modern bir toplum zemini yaratan düşünce pozitivist düşüncedir ancak Osmanlı toplumu söz konusu olduğunda ne pozitivism ne de başka bir batılı düşünce hiçbir zaman aynen alınıp kullanılmamalıdır. Çünkü Osmanlı kendine özgü toplum dinamiklerine sahip bir yapıdır. Jön Türkler içinde hızla yayılan fakat yine de Jön Türklerin tamamının benimsemediği bir düşünce olmasının esas kaynağı Osmanlı toplumuna uyumlaştırılmadan direkt uygulanmaya kalkılmasıdır.

Ahmet Rıza Bey, yalnızca eleştirel yaklaşması ve gerçekçi çözüm önerilerinde bulunmaması hususunda da oldukça eleştiri almıştır. Diğer yandan meşveret gazetesi ile gazete eki arasında fikri tutarsızlıklar olduğu görülmüştür. Fransızca yayınlanan meşveret gazetesinde ittihatçılar kozmopolit ve evrensel değerlere vurgu yaparken Osmanlıca yayınlanan meşveret gazetesinde ağırlıklı olarak vatanın zor durumda olduğu, kurtarılması gerektiğine dair içerikler yer almıştır (Mardin, 1999: 135). Ahmet Rıza Bey'in fikirleri Jön Türk Hareketini çıkmaza girdiği dönemlerde taşımış ve hatta sürüklemiştir. Pozitivizm Jön Türk Hareketinde fikirlerin bilimsellik ve bilimsel zemin kazanmasında oldukça etkili ve faydalı olmuştur. Ahmet Rıza'nın hayatı boyunca savunduğu tüm pozitivist düşünceler değilse de Jön Türk hareketine yansıyan pozitivism çoğunlukla fayda yaratan sonuçlar üretmiştir. Hatta Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimlerini gerçekleştirirken Ahmet Rıza Bey'in pozitivist düşüncelerinden etkilendiği de iddia edilmektedir. Bu konuya ilişkin detaylı bilgi ekte verilen içerikten edinilebilir (Bknz. EK-2).

3.2.4 Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyet devrimini gerçekleştiren ve ihtilal fikrini eyleme döken Jön Türk olmuştur. Esasen Mustafa Kemal Atatürk, yalnızca bir Jön Türk olarak adlandırılmaz çünkü pek çok farklı alan ve konuda ortalamanın üstünde bilgisi ve fikri bulunmaktadır. Muhakkak ki yetiştiği toplumda meydana gelen hareketlerden ve düşünce yapılarından da etkilenmiştir. Osmanlı-Türk modernleşmesinde dönüm noktası yaratan bu güçlü karakter, cumhuriyet ilan edilmeden önce ve sonra da İttihat ve Terakki Cemiyetinden ilham almıştır. Çok sayıda Atatürk reformunda cemiyetin fikri alt yapısını görmek mümkündür. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jön Türkler, askeri, siyasi, kültürel, ekonomik, eğitim, sanat ve kadın hakları gibi pek çok farklı alanda etkili olmuş bir cemiyettir. Osmanlı toplumunda modern düşünce temelini atan ve kayda değer bir fikri zemin ile örgütlenme hareketi başlatarak meşrutiyet ilan ettirmek gibi sonuçlar elde edebilmiş bir oluşum olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve sonrasında Partisi, Türk tarihinde önemli bir yerdedir. Cumhuriyeti kuran nesil de Osmanlılık fikrini savunan nesil de yine İttihat ve Terakki Cemiyetine mensuptur. Bu bir ikilem gibi görünse de bu aydın gençlerin hepsi parçalanan bir devletin vatandaşları olarak halkını ve devletini kurtarmak gayesiyle hareket etmişlerdir. Bir tarafta laiklik ve Cumhuriyet düşüncesi içinde olan cemiyet çocukları diğer tarafta Osmanlılık etkisinde olmaya devam edip Osmanlı Devleti'nin meşrutî monarşi rejimi ile kurtulabileceğini düşünen İttihatçılar bulunmuştur. Osmanlılık fikrini savunan İttihatçılar için laiklik ve Cumhuriyet düşünceleri çok uzak gelmiştir (Akşin, 1987: 96).

Mustafa Kemal Atatürk bir Jön Türk olarak ele alınır çünkü Atatürk tarafından gerçekleştirilen pek çok devrimin fikri alt yapısını ve ilk adımlarını Jön Türkler hareketi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti atmıştır. Yani Türkiye Cumhuriyeti ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin esaslarını meydana getiren iki kuvvetli etmen Jön Türk Hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Bu cemiyetin çağdaşlaşma yolunda kat ettiği yol, yaptığı hatalar ve doğrular ile deneyimlediği tarihi süreçler toplumun eğitim, kültür, sanat, ekonomi gibi her alanında etki doğurmuştur. Kemalist devrim ise Türk toplumunu her alanda ve anlamda yenilemiş ve bu yenilikleri hukuki zemin üzerine oturtmuştur. İşte tam da bu noktada Kemalist devrimi hazırlayanlar aslında İttihat ve Terakki Cemiyetinin yıllar içinde gösterdiği faaliyetler ile Jön Türk Hareketinin ortaya çıkardığı etki ve sonuçlardır. Cemiyet ve Jön Türk Hareketinin

sonuçlarında elde edilenler toplumu bir noktaya taşırken aynı zamanda özellikle merkezde bulunan dar askeri, bürokratik ve aydın kadroyu da bir devrime hazırlamıştır (Ömerci, 2010: 95). Mustafa Kemal Atatürk zeki, ileri görüşlü bir devlet adamı ve askerdir pek tabii bir noktada memleketi ve modernleşme hareketini devralmıştır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jön Türk Hareketi ve Kemalist Devrimin getirdiği sosyal değişim ve entelektüel dönüşümün halktan kopuk olma eleştirisi sıkça dile getirilmiştir ve getirilmektedir. Askeri ve aydın sınıf ile halk arasında bir iletişim kopukluğundan ziyade vizyon farkı oluşmuştur çünkü modernleşme Batıdan yükselen bir olgunun teferruatlı sonuçlarını içermektedir ki bu olgu aynı zamanda canlı biçimde yaşamakta ve sürekli değişim göstermektedir. Coğrafya tabanlı bir değişim yaşanması ancak o coğrafyaları gören, yaşayan ve gözlemleyen kişilerin değişimi anlayıp uygulayabilmesine imkan vermiştir. Hal böyleyken ancak aydın bir kesim modernleşme olgusunu kavrayıp topluma uyarlamak imkanlarına sahip olmuştur. Diğer yandan dönemin liderleri hiçbir zaman Mustafa Kemal'in vizyon ve bakış açısı genişliğine sahip olmamıştır ve hatta Mustafa Kemal'in sıklıkla sürgüne gönderilmesinden anlaşıldığı üzere faaliyetleri engellenmektedir. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Mustafa Kemal gelene ve yetişene kadar ilerici adımlar atmış ve askeri, siyasi, ekonomik şartları bir devrime hazır hale getirmiştir (Akşin, 1987: 100). Anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Atatürk hem cemiyetin yetiştirdiği aydın nesillerden bir kişi hem de bir Jön Türk Hareketinin uygulayıcısıdır. Bu bağlamda daha kapsamlı bir bakış açısıyla yaklaşılabilecek olursa Abdülaziz'den başlamak üzere tüm Osmanlı sultanlarının muhalif modernleşme hareketleriyle mücadele halinde olduğu görülür. İlk etapta muhalif sesler olarak yükselmelerine karşılık mücadele doğru bir yaklaşım olsa da özellikle I. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı hükümetinin muhalif seslere gözü kapalı mücadele göstermek tutumu yerine iş birlikçi yaklaşımı tarihi seyri değiştirebilecek bir hamle olurdu. Mustafa Kemal Atatürk de dahil olmak üzere Sevr Anlaşmasını imzalamış bir Osmanlı dahi Jön Türk Hareketiyle, İttihat ve Terakki Cemiyetiyle ve cumhuriyetçi tayfayla mücadele halindedir. Devletin işleyişi fiilen sona ermişken bile devleti kurtarmak düşüncesiyle hareket başlatan bir kitleye karşı Osmanlı hükümetinin mücadele halinde olması Osmanlı aydınlarının artık sultandan daha vizyoner olduğunun kanıtıdır diyebiliriz.

Sonuç olarak batının ilim ve tekniğini ordusuna katmak maksadıyla kendini yeniliğe açan Osmanlı, uzun bir yolculuğun ardından Kemalist devrimle tarih sahnesinden çekilmiştir. Çoğunlukla devrim olarak kabul edilmez çünkü Türkiye Cumhuriyeti diğer tüm Türk devletlerinde olduğu gibi kendisini Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak görmektedir. Değişen devletin yönetim biçimidir, halkın gelişmişlik düzeyidir fakat Osmanlı toplumu aynı halktır. Bu tarihi yolculukta modernleşmeye kapıyı aralayan askeri alandaki ilim ve tekniği memlekete getirmek gayesi olmuştur. Ardından hızla Osmanlı'ya doğru ilerleyen modernleşme, yeniliğin yalnızca askeri alanla sınırlı kalmaması gerektiğini kısa süre içinde ortaya sermiştir. Modernleşme gayesindeki Osmanlı, batı tarzı eğitim kurumları açarak, yurt dışına öğrenci göndererek batının gelişmişliğini elde etmeyi planlamıştır. Ancak ne eğitim kurumları ne de eğitim için giden nesiller planlanan etki doğrultusunda hareket etmemişlerdir. Eğitim kurumları ve eğitimcilerin etkileri, memleket içi aydınların düşünceleri, dünyanın yepyeni düşünme biçimlerine gebe oluşu gibi pek çok tarihi etmen Osmanlı'yı hızlı bir dönüşüm sürecine tabi tutmuştur. Osmanlı aydınları ve yöneticilerinin yabancı oldukları bu yeni olguyu iyi yönetemedikleri aşıkardır. Osmanlı hükümetinin çabaları, devleti kurtarmak isteyen aydınların çabaları, Osmanlı iç işlerine müdahale etmek ve kendi siyasi çıkarını beslemek isteyen dış mihrakların çabaları, farkında olmadan yarı aydın zihniyetle dış güçlere hizmet eden kişilerin çabaları, halkın yenilik sancılarının iç içe geçtiği bu kaotik ortam pek çok yeniliği ve tarihi sonucu da art arda doğurmuştur. Bu süreçte memleketin faydasına ilerleyen İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri ile Jön Türk Hareketi Kemalist Devrimin zeminini hazırlamış ve ülkeyi ihtiyaç hissettiği belirlilik şartlarına taşımıştır. 1800'lü yılların başlarında ateş alan Osmanlı-Türk modernleşmesi 1923 senesinde neredeyse yüz yıllık bir yolculuğun ardından büyük bir eşik atlamıştır. Dikkat edilmelidir ki Türk toplumunda dinamiklerini bulmuş, özümsemiş ve yerleşik bir hal almış bir moderniteden hala bahsetmek mümkün değildir. Kaotik ortam devam etmekte olup modernite eskimiş bir olgu olarak görülse de Türk toplumunun yenilenme süreci hala devam etmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, yüzyıllarca geniş topraklar üzerinde hüküm sürmüş bir imparatorluk olarak çok farklı zamanlarda farklı uygulama, olay ve olgulara ev sahipliği yapmıştır. Türk Devletleri arasında günümüze en yakın ve en güçlülerinden olan Osmanlı Devleti, kuruluşundan çöküşüne dünya siyasetine yön vermiş ve büyük etkilerde bulunmuştur. Bu özellikleri ile Türk siyasi düşüncesi içerisinde oldukça büyük ve önemli bir yeri bulunur. Tarihte kaydına ulaşılabilirdiği kadarıyla Büyük Hunlardan devralınan Türk siyasi düşünce biçimi, bugün Türkiye Cumhuriyeti ile yaşamaktadır. Köklü bir devlet gelenekleri ve güçlü bir idare anlayışı mevcuttur. Ancak modern zamanlarda siyasi düşünce alanında Türklerin geliştirdiği düşünce kuramları oldukça azdır. Pek çok farklı nedeni bulunsa da Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşmenin tam anlamıyla yerleşmemesi ve modernleşmenin öz itibari ile Batı toplumlarına ait bir olgu oluşu kökteki nedenlerden biridir.

Osmanlı Devleti hukuk, idare, eğitim ve sağlık sistemleri bakımından Selçuklu temelini üzerine kurulmuş ve sonrasında kendi katkıları eklediği bir mirasla cumhuriyete devrolmuştur. Osmanlı'nın yönetim şekli monarşidir ve yüzyıllar boyunca siyasi düşünce alanında kayda değer gelişmeler yaşanmış olsa da köklü ve kırılmalarla dolu dönemleri monarşinin sorgulandığı 17. yy. sonu 18. yy. başına denk gelen modernleşme zamanlarıdır. Osmanlı modernleşmesinden Jön Türk Hareketine kadar olan gelişme ve olaylar detaylı incelendiğinde şu sonuçların elde edildiği görülür.

Osmanlı değişimi geç fark etmiştir. Lale Devri ve Osmanlı'nın kendi içine yönelişi, batıdaki gelişmeleri yakından takip edememesi sonucunu doğurmuştur. Osmanlı, dönemin gerisinde kaldığını ancak savaşlarda üst üste yenilgiler alarak fark edebilmiştir. Osmanlı geride kaldığını fark edene kadar Avrupa, atılımını yapmış ve modernleşme sürecinin sancılı aşamalarını geride bırakmış durumdadır. Osmanlı'nın değişimi yıllarca fark edemeyecek duruma gelmiş olması elbette ki pek çok alanda niteliklerinin körelmesinden kaynaklı olmuştur. Bozulan eğitim sistemleri, siyasal sistemler, sosyal ve hukuksal düzenler Osmanlı'yı sahip olduğu niteliğin gerisine atmıştır. Modernleşme ise sürekli büyük bir hızla ilerleyen, kendinden kendini yeniden yeniden doğuran çok dinamik ve değişken bir olgudur. Osmanlı'nın bu

sürecin başlarını yakalayamaması batı ile arasındaki farkın katlanarak artmasına neden olmuştur. Osmanlı değişime yüzünü döndüğünde ise batı modernleşmeyi düşünsel bir zeminden fiziksel bir ürüne dönüştürmüş bulunmaktadır. Yüksek bir hızla sürekli gelişen yenilikler arasında Osmanlı değişimin sancılı yanlarıyla uğraşırken ki toplumlar açısından bu dönem en uzun zaman alan kısımdır, batı yeni ürünler elde ettiği olgunun her değişiminde edinimini kuvvetlendirmiştir. Aradaki fark zamanla katlanarak artmış ve Osmanlı yeniliği bir türlü yakalayamamıştır.

Diğer yandan Osmanlının ilk etapta, modernleşme olgusuna eksik bir yaklaşım geliştirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı savaş meydanlarında üst üste yenildikten sonra geride kaldığını anlamış ve batının askeri alandaki ilim ve tekniğini almak maksadıyla yönünü batıya çevirmiştir. Batı toplumları ise moderniteyi bir düşünme biçiminden başlayarak yaratmış ve ortaya koymuştur. Osmanlı modernleşme olgusunun yalnızca ortaya koyduğu ürünü edinmeye çalışmış ve tabiatıyla başarılı olamamıştır. Modernleşme Osmanlı için ve dünya için yeni ve çok farklı bir olgu olması sebebiyle modernleşmenin dinamiklerinin anlaşılmasına bağlı Osmanlı yenilenme adımlarını atmakta gecikmiştir.

Modernleşmeye doğru yaklaşımı geliştirdikten sonra Osmanlının yaptığı planlama ve kullandığı yöntemler doğru olsa da uygulama yanlışlarla doluydu. Osmanlı, askeri alanda ilim ve tekniği alarak çağı yakalayamayacağını anladıktan sonra top yekün bir yenilik dönemi başlatmıştır. Özellikle eğitim kurumlarına öncelik vererek batılı tarzda yetişen, öyle yaşayan ve hayata bu bakış açısıyla yaklaşan nesiller yetiştirme gayesinde olmuştur. Modernleşmeyi Osmanlı toplumuna uyarlamak adına oldukça doğru bir tespit yapıldığı ve yöntem geliştirildiği açıktır. Ancak bu yöntem de başarılı olmamıştır. Çünkü Osmanlı bu yenilik adımlarını uygularken savunmasız kalmış doğru hamleler yapamamıştır. Kurduğu modern okulların hemen hepsi kendi kültürünün propagandasını yapmış, Osmanlı çocuklarına vatanseverlik ve ulusçuluk fikri aşılamış, gençleri dönüştürmek ve batılı taklidi haline getirmek yönünde faaliyet göstermişlerdir. Osmanlı, halkını ve devletini korumak ve geliştirmek için attığı yenilik adımlarını doğru uygulayamadığı için fayda yerine kalıcı zararlar görmüştür. Öyle ki Osmanlının son döneminde yabancı okullar gibi bir sorun gündemde olmuştur.

Eğitim kurumlarının etkilerinin bir kökü olarak batıda yaşanan düşünsel gelişmeler de Osmanlının modernleşme sürecine doğrudan etki etmiştir. Çalışma kapsamında Osmanlı modernleşmesi üzerinden sonuçlar değerlendirilmektedir çünkü Jn Türk Hareketini ortaya çıkaran tarihi perde arkasındaki olgu Osmanlı modernleşmesidir. Osmanlının modernleşmeyi kendi toplum dinamiklerince yorumlamasına engel teşkil eden hususlardan biri de demokrasi, ulusçuluk, bireyselleşme, meşruti yönetim gibi ortaya çıkan yeni fikirsel akımlardır. Fransız Devrimi bireyselliği, vatan sevgisini ve ulusçuluğu siyasi düşüncenin odağına yerleştirmiştir. Batıda pek çok siyasi düşünce akımı ve kuramı gelişmiş ve dünyaya mal olan siyasetçiler, felsefeciler ortaya çıkmıştır. Vatan sevgisi Osmanlı toplumu için tehdit olmasa da çok uluslu bir imparatorlukta gençlere okullarda ulusçuluk akımı ekseninde aşılanan “ulusunu sev” fikri Osmanlının temelini oymuştur. Çok uluslu bir imparatorluğun en çok karşısında duran siyasi düşünce ulusuluktur. Başta Fransa olmak üzere batılı devletler Osmanlının bu hassasiyetini oldukça iyi kullanmıştır. Kendi hassasiyetinin farkında olan Osmanlı ise korumacı, yer yer sansürcü bir yaklaşımla batının ektiği ulusçuluk fikirlerine engel olmaya çalışmıştır. Sonuç olarak çağın getirdiği bu düşünme biçimi ve buna uygun olmayan bir yapı, kendi dinamiklerini koruyamamıştır ki Osmanlı dünya siyasetinde etkili bir aktör olarak pek çok rakibe sahiptir. Bu kaotik ortamda Avrupa, Osmanlının sonunu iyi planlamış ve her hamlesini yerinde yapmıştır.

Jn Türk hareketi ve yaşanan olaylar, yalnızca siyasi düşünce açısından kırılma noktaları niteliği taşımaz. Yaşanan değişimlere uyum gösteremediği için dağılma sürecinde olan bir imparatorluk, tahsilli ve modern, aydın gençler ile devleti kurtarma arzusuyla yaşanan tarihi olayların neticesi, Jn Türk Hareketinin özetidir. Öncelikle tarihi gerçeklikleri belli kişisel siyasi görüşler ekseninde kullanarak Jn Türklere pozitif veya negatif belli sıfatlar atfetmek bilimsel bir yaklaşım değildir. Jn Türkler ne Osmanlı düşmanı, batı hayranıdır ne de yeniliğin neferi, hasta adamın doktorudur. Osmanlı, yüzyıllarca dünya siyasetinde etkili olmuş bir imparatorluktur ve karşısında onun doğal yapısına uygun olmayan yenilikler durmaktadır. Tüm dünyada ulusçuluk akımı devletler yıkıp ağlar açarken Osmanlının bundan etkilenmemesini beklemek gerçekçi olmayan bir yaklaşımdır. Osmanlının bu yenilik sürecini çok iyi yönetmesi de elbette ki ihtimaller dahilindeydi fakat dönemin mevcut koşulları buna elvermemiştir. Sonuç olarak dağılan bir imparatorluk ulusların

bağımsızlığı fikriyle karşı karşıyadır ve vatansever, genç, aydın, tahsilli kişiler devleti kurtarmak amacıyla devleti yönetenlere rağmen bir mücadele içine girmiştir. Jön Türk Hareketi olgunlaşmış kendi zeminine oturana kadar yanlış fikirler ve kişiler de yetiştirmiş, yanlış odakların aracına da dönüşmüş ve doğal olarak hatalar da yapmıştır. Ancak kendi tarihi koşullarında ele alındığında görülür ki sonunda toplumun yetiştirdiği bazı aydınlar modernleşme olgusunu anlamış, bunu kendi toplumuna uyarlayacak sistemli ve kuramsal fikirler üretmiş ve bu fikirleri hayata geçirecek makamlara erişmiştir. Jön Türklerin amacı devrim yapmak değil devleti kurtarmaktır ancak mevcut koşullarda Osmanlının ekonomik borçlarıyla, bozulan sistemleriyle, boyunduruğa girmiş zedelenmiş bağımsızlığıyla modern bir devlet ve toplum yaratamayacağı gerçeğiyle yüzleşmiştir. Jön Türkler donanımlı insanlardan oluşan ve gerçekçi bir bakış açısına sahip bir harekettir. Balkanlardan Avrupa'ya kadar gösterdiği faaliyetler ile örgütlenme ve idare konusunda da oldukça başarılıdır. Çalışmanın sonuç kısmında tarihi olaylar üzerinden kronolojik bir değerlendirme yapmak yerine siyasi düşünce ekseninde yaklaşımın değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Görüldüğü üzere Jön Türk Hareketi, yaşanan dönemin şartları altında ortaya çıkması zaruri olmuş bir harekettir. Dönemin aydın ve tahsilli kişilerince yürütülmüş ve vatan sevgisi, ulusçuluk, devletin kurtuluşu, halkın iyiliği ana amaçlarına hizmet etmiştir. Bu çalışmada incelenen İbrahim Temo'dan Mustafa Kemal Atatürk'e kadar dört ayrı kişinin de zihinsel modellerinin ilerici, geliştirmeci, yenilikçi ve gerçekçi olduğu görülür. Vatan sevgisi, devletin ve milletin kurtuluşu, çağı yakalama ve geçme ana değerlerine inanmaktadırlar. Bu prensip ve amaçlar etrafında oldukça planlı, etkili ve fedakar çalışmalar yapmışlardır. Jön Türk Hareketinin başladığı koşullar ile sonlandığı koşullar ele alındığında da hareketin neye nasıl hizmet ettiği açıkça anlaşılır. Hareketi doğuran şartlarda Hasta Adam olarak adlandırılmaya ramak kalmış ve modernleşmeyi büyük bir çaba ve hızla bünyesine katmaya çalışan bir Osmanlı mevcuttur. Kendi içindeki siyasi unsurlarıyla çatışma halinde, uyguladığı yenilik adımlarında tutarsız ve sultanların tutumuna bağlı fakat yüksek bir çaba gösteren bir Osmanlı vardır. Çareyi yeni nesilleri uygun biçimde yetiştirmekte görmüştür ki görüldüğü üzere Jön Türkleri yaratarak modernleşmeyi yaratmayı isteyen Osmanlıdır. Yeni nesil çocuklarla yeni bir Osmanlı fikri Osmanlı hükümetinin fikridir ki yetiştirdiği ve çare olarak gördüğü nesiller ise yönetimi değiştirmenin sorunları ancak çözeceği gerçeğini görmüş ve bu yönde

hareket etmiştir. Jön Türkleri vatan haini ilan eden hükümet, kendi ürettiği çözümü kendi ilkelerine tehdit olarak görüp yok etme tutumuna girmiştir. Tarih Jön Türkleri haklı çıkarır çünkü bugün, modernitenin sac ayakları ortadadır ve anlaşılmıştır. Bireyselliğini kazanmış kişilerden oluşan sanayi toplumunun hür bir yönetim biçimiyle yönetilmesi modernitenin temel ayaklarıdır. Jön Türkler çözümü görmüştür ancak çözüm, devletin ana ilkeleriyle uyuma göstermemektedir. Dünya değişmiştir ve Osmanlının tabiatı yeni dünya düzeniyle uyum halinde değildir. Jön Türkler önceleri devleti kurtarmak amacıyla olmuştur ancak Mustafa Kemal'e gelinceye kadar kurtarılacak bir devlet kalmamıştır. Hazinesi boştur, borçları çoktur, bağımsızlığı zedelenmiştir ve sömürgeye dönüşmüştür. Bu niteliklerde bir devletin kendi bireyselliğini kazanmış, sanayi toplumuna evrilmiş ve hür yönetilen bir sonuç elde etmesi mümkün değildir. Jön Türkler, Yeni Osmanlılardan başlamak üzere Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanuni Esasi, Birinci ve İkinci Meşrutiyet ve sonunda yönetim şeklini değiştirmeleri ile adım adım modern Türk halkını oluşturmuştur. Jön Türk Hareketinin amacı mevcut düzeni değiştirmek değil yeniliğe adapte olmuş bir toplum yaratmaktır. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlının karşısı değil Türklerin siyasi yaşamda yeni var olma biçimidir. Nasıl ki Büyük Hunlardan başlayarak zaman içerisinde Türk milleti evirilerek başka devletler kurmuş ve yıkmış ise nasıl ki Osmanlı Selçuklunun mirasçısı ise Cumhuriyet de Osmanlının mirasçısıdır. Bir halk, kendi yetiştirdiği aydın gençlerin önderliğinde sömürgeye karşı verilen savaşı kazanıp kendi varlığını korumuştur. Jön Türk Hareketi ise bu edinimlerin sağlanmasında eyleme geçiren bir akım bir kök olarak Türk siyasi tarihi içindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa (1953). *Tezâkir*. C. Baysun (Ed.), Ankara: TTK Yayınları.
(Eserin orijinali 1886 yılında yayımlanmıştır.)
- Ahmet Cevdet Paşa (1999). *Âdâb-ı Sedâd fi İlmi'l-Âdâb*. İstanbul: Süleymaniye Kitap. (Eserin orijinali 1877 yılında yayımlanmıştır.)
- Ahmet Tevfik (1976). *Türk gençliğinin sınıflı mevkii*. Aydınlık – fevkalâde gençlik nüshası içinde (s. 108-111). Ankara: Odak Yayınları.
- Aka, A. (2009). Antonio Gramsci ve ‘Hegemonik okul’. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 331.
- Akcan, E. (2015). *İttihat ve Terakki Fırkasının paramiliter gençlik kuruluşları*. Ankara: TTK Yayınları.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük: Türkçülüğün tarihî gelişimi*. İstanbul: Türk Kültür Yayıncılığı.
- Akgün, M. (1999). *1839-1920 yılları arasında Türk Fikir Dünyası’nda temsil edilen iki felsefi akım*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Akın, R. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma devri ve Türkçülük hareketi 1908-1918*. İstanbul: Der Yayınları.
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akşin, S. (1993). *Kısa 20. yüzyıl tarihi* (6. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kunt, M., Akşin, S., Faroqhi, S., Toprak, Z., Yurdaydın, H. G. ve Ödekan, A. (1992). *Türkiye tarihi* (3. Cilt): *Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Arslan, H. (1992). *Epistemik cemaat: Bir bilim sosyolojisi denemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Aynî, M. A. (1995). *Daru'l-fünûn tarihi*. M. Hasırcı (Ed.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aynî, M. A. (2008). *Daru'l-fünûn tarihi*. M. Hasırcı (Ed.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bartl, P. (1998). *Milli Bağımsızlık esnasında Arnavutluk müslümanları (1878-1912)*. İstanbul: Bedir Yayınları.

- Bayer, G. K. (2009). *Jön Türklerin şair fedaisi: Ömer Naci*. İstanbul: Analiz Basım Yayıncılık.
- Bayraktar, B. (1996). Günümüzde yeniden değerlendirilmesi gereken bir düşünür: Prens Sabahattin Bey. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 51-61.
- Bayraktar, M. (1992). *İslam'da bilim ve teknoloji tarihi*. Ankara: Rehber Yayınları.
- Belge, M. (2012). *Militarist modernleşme – Almanya, Japonya ve Türkiye* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler, milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (2. Baskı), İ. Savaşır (Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Berkes, N. (1965). *Türk aydınlarının özellikleri üzerine düşünceler*. İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Ed.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (1973). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Beydilli, K. (2012). Vak'a-i Hayriyye. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 454-457).
- Beyhan, C. (2008). Jön Türk hareketi üzerine kavramsal bir çerçeve. *Gazi Akademik Bakış*, 1(2), 121-138.
- Bleda, M. Ş. (1979). *İmparatorluğun çöküşü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bulaç, A. (1993). *İslam dünyasında toplumsal değişme*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Çelik, B. (2007). *Arnavut ulusal hareketinin en önemli eylem organı: Başkim (İttihat) Arnavut Cemiyetleri*. 4. Uluslararası Güneydoğu Avrupa Türkoloji Sempozyumu, 3-7 Aralık, Zagreb.
- Çelik, H. (1994). *Ali Suavi ve dönemi* (1.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1986). *Türk düşünce tarihinde felsefe hareketleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Danişmend, H. İ. (1972). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi* (3. Cilt). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

- Demirtaş, B. (2007). Jön Türkler bağlamında Osmanlı'da batılılaşma hareketleri. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 389-408.
- Doğan, A. (2006). *Osmanlı aydınları ve sosyal darwinizm* (1.Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nur, Dr. R. (1911). *Tıbbiye hayatından*. İstanbul: Matbaa-ı Hayriye.
- Durucan, H. (2014). "Jön Türklerin tarihi misyonu" 23 Kasım 2021 tarihinde <http://Obilir.Com/Jon-Turklerin-Tarihi-Misyonu> adresinden erişildi.
- Düzen, C. (2017). Tanzimat dönemine karşı bir suikast teşebbüsü: Kuleli Vak'ası. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 107-128.
- Ebüziyya Tefvik (1973). *Yeni Osmanlılar tarihi* (Cilt 1-2). İstanbul: Kervan Yayınevi.
- Ebüziyya Tefvik (1972). *Yeni Osmanlılar tarihi*. Ş. Kutlu (Çev.). İstanbul: Hürriyet Yayıncılık.
- Engelhardt, E. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. A. Reşad (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ergün, M. (2008). Prens Sabahattin Bey'in eğitim üzerine düşünceleri. *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(2), 1-9.
- Eroğul, C. (2017). 1908 devrimini izleyen anayasa değişiklikleri. S. Akşin, S. Balcı ve B. Ünlü (Ed.), *100. Yılında Jön Türk devrimi* (s. 91-100). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti'nde millet sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Gencer, B. (2008). *İslam'da modernleşme 1838-1939*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Georgeon, F. (1986). *Türk Milliyetçiliğinin kökenleri: Yusuf Akçura (1876 –1935)*. A. Er (Çev.). Ankara: Yurt Yayınları.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göçek, F. M. (1999). *Burjuvazinin yükselişi imparatorluğun çöküşü: Osmanlı batılılaşması ve toplumsal değişme*. İ. Yıldız (Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.

- Göle, N. (2002). Batı dışı modernlik: Kavram üzerine. U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi düşünce (3. Cilt): Modernleşme ve batıcılık* (s. 56-67). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Guenon, R. (1991). *Doğu ve Batı*. F. Aslan (Çev.). İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Hacısalihogđlu, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya sorunu (1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1986). *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hardt, E. (1993). *Tanzimat ve Türkiye*. A. Reşat (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Işın, E. (1985). Osmanlı modernleşmesi ve pozitivizm. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalcık, H. (1999). *Osmanlı* (12. Cilt). N. Göyünç, E. İhsanoğlu ve Y. Halaçoğlu (Ed.). İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kabakçı, E. ve Adadağ, Ö. (2009). İslahtan devrime: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı-Türk siyasi düşüncesinde değişim algısı. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(26), 1-44.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2015). *Türk sosyoloji tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kansu, A. (2008). Devrime giden yol ve 1908 devrimi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 175, 20.
- Karabekir, K. (2011). *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1993). *Osmanlı tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830 – 1914) demografik ve sosyal özellikleri*. B. Tırnakçı (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.

- Kongar, E. (2006). *21. yüzyılda Türkiye: 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı* (38. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korelçi, M. (2000). *Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve ilk etkileri*. Ankara: Hece Yayıncılık
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Analiz Yayınları.
- Kutay, C. (1964). *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki*. Ankara: TTK Yayınları.
- Küçükkılıç, İ. (2010). *II. Meşrutiyetin ilanında halk unsuru*. Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Küçükömer, İ. (2009). *Cuntacılıktan sivil topluma*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (9. Baskı). M. Kıratlı (Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Mardin, Ş. (2002). Tanzimat ve "ilmiyye": Türkiye'de toplum ve siyaset. M. Türköne ve T. Önder (Ed.), *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). Tanzimattan sonra aşırı batılılaşma. M. Türköne ve T. Önder (Ed.), *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1999) *Türk modernleşmesi: Makaleler 4*. M. Türköne ve T. Önder (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1986). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2000). *Jön Türklerin siyasi fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Odabaşı, A. (2009). İttihatçıların halkçılığı ve düşünsel kaynaklarından narodnizm. *İttihat Terakki ve Jön Türkler* (s. 70). İstanbul: Analiz Basım Yayıncılık.
- Okay, O. M. (1969). *İlk Türk pozitivist ve naturalisti*. İstanbul: Hareket Yayınları.

- Ortaylı, İ. (1981). İkinci Viyana Kuşatmasının iktisadî sonuçları üzerine. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2, 195-202.
- Ortaylı, İ. (1995). Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı yönetimi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6(6), 281-287.
- Ömerci, O. (2010). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. *Tarih Okulu Dergisi*, 8, 95-109.
- Özdemir, H. (2014). *Abdülhamid'i deviren kurşun*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özel, İ. (2012). *İsmet Özel kitapları: Bir akşam gezintisi değil, Bir istiklâl yürüyüşü*. İstanbul: Tam İstiklal Yayıncılık.
- Itzkowitz, N. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu ve islami gelenek*. İ. Özel (Çev.). İstanbul: Feylesof Kitapçılık.
- Özvar, E. (1999). Osmanlı tarihini dönemlendirme meselesi ve Osmanlı nasihat literatürü. *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7, 135-151.
- Perier, P. (1965). Le play ve ardıçları: Yüzyılı aşan başarı. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 671-672.
- Petrosyan, Y. A. (1974). *Sovyet gözüyle Jön Türkler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ramsaur Jr, E. E. (1972). *Jön Türkler ve 1908 ihtilâli*. N. Ülken (Çev.), İstanbul: Sander Yayınları.
- Saydam, A. (2002). Tanzimat devri reformları. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 12). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (2002). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey* (2. Cilt). New York: Cambridge University Press.
- Sönmez, V. (2010). Auguste Comte (1798-1857): Pozitivizm (Olguculuk). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(3), 161-163.
- Şinnavi, F. (1995). *Hilafet: Modern Arap düşüncesinin eleştirisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tekeli, İ. (2002). *Türkiye'de siyasi düşüncenin gelişimi konusunda bir üst anlatı, modernleşme ve batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (1983). Türkiye'de halkçılık. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 7). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Temo, İ. (2000). *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki anıları* (2. Baskı). İstanbul: Arba Yayınları.
- Temo, İ. (2001). *Atatürk'ü niçin severim?*. N. Hafız (Ed.), Prizren.
- Tokay, G. (1996). *Makedonya sorunu – Jön Türk ihtilalinin kökenleri (1903-1908)*. İstanbul: Ata Yayıncılık.
- Tunçay, M. (1978). *Türkiye'de sol akımlar (1908-1925)* (3. Baskı). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Turan, İ. (1970). Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde öğrenci siyasal faaliyeti. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 29(1-4), 171-191.
- Türkkan, R. O. (2019). *Türkçülüğün yeni esaslar: Yükselen Milliyetçilik*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık.
- Eco, U. (1998). *Gülün adı*. Ş. Karadeniz (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2005). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayıncılık.
- Yalman, A. E. (1997). Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim (1. Cilt, 2. Baskı). E. Ş. Erdinç (Ed.). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Yıldız, G. (2017). *Osmanlı askeri tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yılmaz, T. S. (1997). *Türkiye'de gençlik hareketleri*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye tarihi*. Y. S. Gönen (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

Ek-1. Bahaeddin Şakir Bey'in, Bu Konuda Sabahaddin Bey ve Abdullah Cevdet'e Yaptığı Eleştiriler

—4 Eylül 1907

Tahrirat Numerosu: 365

Aziz ve Muhterem Vatandaşımız!

...Eski mektuplarımızın birinde Türk, İçtihat, Muvazene, Terakki gazetelerini görmek arzusunu izhar buyuruyorsunuz. Bunlar içinde nafi makalât yok değildir. Ancak Türk bir ticaret gazetesidir. Mısır'da Sultan Hamid'e arz-ı ubudiyet edüb Şehiye hazine-i milletten bin lira alan ve namı Gazi bulunan Muhtar Paşa'nın nüfuz-u-himayesi altındadır. —İçtihatlı da defaatle Abdülhamid'e satılan —Maitre de Chanteurlerin Şerefrazı bulunan Abdullah Cevdet'indir. Bu sefilin Avrupa'da bulunanlar ne âdi, ne rezil bir mahlûk olduğunu bilirler. Onunla münasebet mucib-i ar ve lekedir. —Terakki gazetesine gelince Damad Mahmudpaşâzâde Sabahaddin Bey'indir. Gazetesinde Şâyân-ı istifade makalât-ı milliye mevcuttur. Fakat program ve mesleği bizimle taban tabana zıddır. Bu hususda bir fikr-i mücmel istihsâl etmeniz için benim geçen ve bu zamanlar zarfında mümaileyhin mesleğine karşı Şûra-yi Ümmet'de neşr etmiş olduğum mubahesat ve münakaşat-ı kalemiyeyi takdim ediyorum. Sabahaddin Bey'in mazisi şâyân-ı istikrahdır. Bu zât pederi ile beraber Bağdad bataklıklarını bir İngiliz kumpanyasına yüz bin lira mukabilinde ve imtiyazını istihsal etmek için sarayda çalmış ve muvaffak olamayınca tehdid maksadıyla meydan harbine atılmış adamlardandır. Buradaki hareketleri memleketin selâmetine değil felâketine muavenet etmektedir. Vasi bir âdem-i merkeziyet ile bizden ayrılmak isteyen Ermenilerin programını kabul ederek onlarla çalışmayı bize tercih etmiştir. Kendisi boş olduğu kadar muzir olan bir fikr-i hürriyet ile perverdedir. Burada kendisine para tedariki için teslihât eden ecnebilere mümâşât etmekden başka bir şey yapmıyor. Artık gazetemizle verilen cevablar bu babda size bir fikr-i sahih verebilir zannederim. Bakı size, refikinize cümlemiz arz-ı müveddet eyleriz azizim...

Dr. Bahaeddin Şakir

Ek-2. Mustafa Kemal'in Ahmet Rıza'ya Mektubu

Çevirisi: Ahmed Rıza Beyefendi Hazretlerine. Efendim Hazretleri, Vatanın tehlike-î inkisamını ayanen gösteren safhanın hunin icraatı vicdan-ı milliye bir emel-i halâs etrafında ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Red-i İlhak teşkilâtı namı altında seri bir surette toplamağa başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi tezahürat, büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz ve ancak sine-i milletten bilfiil doğan kudret-i müşterekeye istinad ederse rehakâr olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikatdır ki bu acı safhayı bu kadar mühlikbir şekilde ihzar eden en müessir amil maalesef pdy-ı tahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes amâl-ı milliy esini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasi ve gayrı millî propagandalardır. Kuvva-yı Milliyeyi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını vatanımız aleyhinde ve pek mebzul surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbulun işbu muhalif cereyanları artık Anadoluya ve amal ve hissiyat-ı milliyeye hakim değil tabi olmak mecburiyet-i vataniyesindedir. Ve Pay-ı taht Düvel-i ttilâfiye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim ki bu hâl bittabi zat-ı samilerince de takdir buyrulur. Melfuf arizamda tasvir olunan vaziyet bugün seri ve umumî bir kongrenin inikadını icab ettirmektedir. Bu davet her tarafa tamim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkisamı mevzu-u bahis olduğu bir sırada İngiliz propagandasile baş veren Kürdistan istiklâli gibi cereyanlar dahî bil-muhabere tarafdarının celb ve Hilâfet ve Saltanat etrafındaki gaye-yi müşterekemize davet ve tamamen mutabakat suretile leülhamd lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur. Bu millî ve hayatî mesele için Zat-ı Samileri gibi vatanperver ve sahîb-i kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür. Bu gaye-i salâh-ı millî istihsal edilinceye kadar acizleri Anadoludan ve sine-i milletten ayrılmayacağım ve bu noktada nehayetine kadar bir ferd-i millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiç bir kuvvet bu azır-ı milliye mani olmayacaktır. Bu karar-ı acizanem umum Anadoluda ve res'-i kârda bulunan mes'ul ve kıymettar umum arkadaşlarımın ictihad ve kanaat-ı müşterekesine istinad etmekte olduğunu da ilâveten arz ile ihtiremat-ı mahsusa-i kalbiyemi te'yîd eylerim Efendim Hazretleri.

22/6/35

Üçüncü Ordu Müfettişi Yaver-i Fahri-i Hazret-i Padişahı Mirliva M. Kemal

TURNİTİN RAPORU

turnitin report

ORJİNALLİK RAPORU

% 9	% 9	% 1	% 2
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	% 5
2	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	% 1
3	documents.tips İnternet Kaynağı	% 1
4	acikarsiv.atilim.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
5	www.historystudies.net İnternet Kaynağı	<% 1
6	kirmizilar.com İnternet Kaynağı	<% 1
7	www.ehlisunnetbuyukleri.com İnternet Kaynağı	<% 1
8	acikerisim.fsm.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
9	www.larendem.com İnternet Kaynağı	<% 1

10	www.enternasyonalforum.net İnternet Kaynağı	<% 1
11	mafiadoc.com İnternet Kaynağı	<% 1
12	www.dkbb.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
13	Submitted to Atilim University Öğrenci Ödevi	<% 1
14	Submitted to Istanbul Aehir Aniversitesi Öğrenci Ödevi	<% 1
15	eskieserler.com İnternet Kaynağı	<% 1
16	acikerisim.sakarya.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
17	qdoc.tips İnternet Kaynağı	<% 1
18	es.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
19	www.kurdolojiakademi.net İnternet Kaynağı	<% 1
20	www.simurg.com.tr İnternet Kaynağı	<% 1
21	aylikdergisi.com İnternet Kaynağı	<% 1

22 DEMİREL, Demokaan. "OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME VE MİLLİYETÇİLİK: 19.YY'DA BALKAN MİLLİYETÇİLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME", Gümüşhane Üniversitesi, 2016.
Yayın

<% 1

23 guncelgercek.wordpress.com
İnternet Kaynağı

<% 1

24 www.dersnotlariindir.com
İnternet Kaynağı

<% 1

25 9lib.net
İnternet Kaynağı

<% 1

26 sutad.selcuk.edu.tr
İnternet Kaynağı

<% 1

27 edoc.pub
İnternet Kaynağı

<% 1

28 kulturelcalismalar.com
İnternet Kaynağı

<% 1

29 osmanlipadisahlari.gen.tr
İnternet Kaynağı

<% 1

30 www.researchgate.net
İnternet Kaynağı

<% 1

31 Fruma Zachs. "'Novice' or 'heaven-born' diplomat? Lord Dufferin's plan for a 'province of Syria': Beirut, 1860-61", Middle Eastern Studies, 2000
Yayın

<% 1

32	earsiv.sehir.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
33	ecommons.luc.edu İnternet Kaynağı	<% 1
34	hdl.handle.net İnternet Kaynağı	<% 1
35	www.ekdd.gr İnternet Kaynağı	<% 1
36	www.habertadinda.com İnternet Kaynağı	<% 1
37	www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
38	Murat Kaya. "Western Interventions and Formation of the Young Turks' Siege Mentality", Middle East Critique, 2014 Yayın	<% 1
39	openaccess.firat.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1

Alıntılarını çıkart üzerinde
Bibliyografyayı Çıkart üzerinde

Eşleşmeleri çıkar Kapat

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: İbrahim BUZPINAR

Öğrenim Durumu:

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Atılım Üniversitesi	2015-2019
Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi	Atılım Üniversitesi	2019-2022

İş Deneyimi:

Çalıştığı Yer	Görev	Yıl
Buzpınar Otomotiv	- Yönetici	- 2

Yabancı Diller: İngilizce (Orta Seviye)

Yayımlar:

Tarih: 26.05.2022

